

2023 nyár

Zempléni Múzsza

Zempléni Múzsza

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXIII. évfolyam
1. szám

2023
nyár

zempleni-muzsa.hu

500 Ft

Urban 40 75

PUSZTAY János

Kilencvenedik szám

Történt egyszer, nagyon régen, a Krisztus előtti 3. században, hogy valaki kezdeményezte, távol a birodalom központjától, de közel a világhíres könyvtárhoz, egy kis szigeten építsenek világítótornyot. Az ötlet megfogant, s világra jött a mintegy 180 méter magas világítótorony, s lett a világ egyik csodája. De, úgy gondolom, nem ez a cím vezérelte a javaslattevőt, tervezőt és a megvalósítókat. Sokkal inkább az a jóakarató szándék, hogy a magasra nyúlt torony legfelső szintjén égő láng éjszaka is utat mutasson a tengert járó, s az ádáz viharok, a víz alatti alattomos zátonyok ezer veszélyével küszködő tengerészeknek a biztonságot nyújtó rév felé.

Mindig vonzottak a világítótornyok, főként, ha azok nem a tengerparton állnak, hanem a parttól bizonyos távolságra a tengerben. Csodáltam és csodálom őket mint az építőművészet remekét, a nehézségeket leküzdő ember tehetségének megnyilvánulását. Hiszen micsoda tudás kell már ahhoz is, hogy szilárd alapokat süllyesszenek a tenger medrébe, miközben az építők körül hullámszik a gyakran viharos víz.

Fenséges nyugalomban állnak őrhelyükön, s fittyet hányva a zajló világra teljesítik kötelességüket. Alkotó nyugalomra vágyva hányszor elgondoltam, mily nagyszerű volna egy ilyen világítótoronyban élni, ahonnan még a szárazfölddel való kapcsolat is a természet, az időjárás kénye-kedvétől függne. A magasból nézhetném a tenger tombolását, de a napkeltét, amikor a fény rásimul a végtelen víztükörré, és a napszállatot is, amikor az utolsó sugárral búcsút int a nap, mielőtt éjszakára a tengerbe bukna.

Ám csak akkor nem öncélú építészeti remekmű a világítótorony, ha járnak a hajók, ha van kinek mutatni a helyes útirányt.

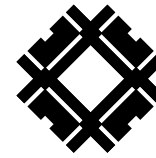
A Pharosz szigeti világítótorony jó másfélezer évig állt, s szolgálta a révkeresőket. Ezt a sorsot kívánom a mi Zempléni Múzsáknak is.

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

A **THE** egyetemed

LÁTÓTÉR

FRISNYÁK Sándor:
Tokaj-Hegyalja
történeti tájhasználat és
tér szerkezete (895–1920)

5

VASAS Tamás:
A nehézkedés természete
(Szisztematikus
kegyelemntani horizontok
Simone Weil írásaiban)

16

D. MOLNÁR István:
Egy elfelejtett hegyaljai
költő: Zempléni Árpád

23

SOLTÉSZ Márton:
Az irodalomtörténet
republikája? Eredmények
és perspektívák az 1945
és 1989 közötti korszak
irodalompolitikájának
történeti kutatásában

37

LÁTÓHATÁR

Nazim HIKMET:
A függetlenség eposza
(fordította és a bevezetőt
írta: Tusnád László)

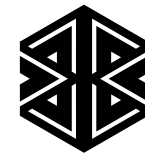
42

Műemléki és múzeumi
tudósítások Sárospatakról,
1968–1970 (közvetteszi:
Bolvári-Takács Gábor)

73

LUKÁCS János:
Búcsú Hámori Ferenctől

87

LÁTÓSZÖG

**FALUS Iván –
HAUSER Zoltán:**
Pedagógiai kérdések és
válaszok a rezilienciáról

90

BIHARI Sándor:
Tanulmányok a
felső-magyarországi
reformátusokról

93

A. GERGELY András:
Lassú önéletrajz

96

BAKONYI István:
Vallomások tájról, hazáról,
kultúráról

99

**Egyetemi
könyvespolc:**

LOVAS Anett:
Óda a barátsághoz

102

• • •

*A cím- és hátlapon Urbán György
(1936–2011) „Sárospatak” című
festménye látható (1975, olaj,
vászon). Szerkesztőségünk ezzel
emlékezik a jeles festőművész
ötven évvel ezelőtti első önálló
sárospataki kiállítására (Rákóczi-
vár, 1973. május 7. – június 4.).*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Grafikai szerkesztő: Telling András

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSc

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.

Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető áttutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

A. Gergely András CSc szociológus, politológus, kulturális antropológus, egyetemi oktató, szerkesztő. Bakonyi István PhD irodalomtörténész, író, kritikus, ny. főiskolai tanár. Bihari Sándor református lelkész, tudományos segédmunkatárs, PhD-hallgató. Bolvári-Takács Gábor PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. D. Molnár István DSc irodalom- és művelődéstörténész, műfordító, lengyel filológus, ny. egyetemi tanár. Falus Iván DSc pedagógus, emeritus professzor. feLugossy László Munkácsy-díjas képzőművész, performer, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja, c. egyetemi tanár. Frisnyák Sándor DSc geográfus, emeritus professzor. Hauser Zoltán PhD oktatásfejlesztő, ny. főiskolai tanár. Lovas Anett irodalomtörténész, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató. Lukács János mérnök-szociológus. Pusztay János CSc finnugor nyelvész, emeritus professzor. Soltész Márton PhD irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, tudományos munkatárs. Tusnády László CSc költő, műfordító, irodalomtörténész, emeritus professzor. Vasas Tamás jogász, teológus, költő, állambölcséleti és politikai filozófiai PhD-kutató.

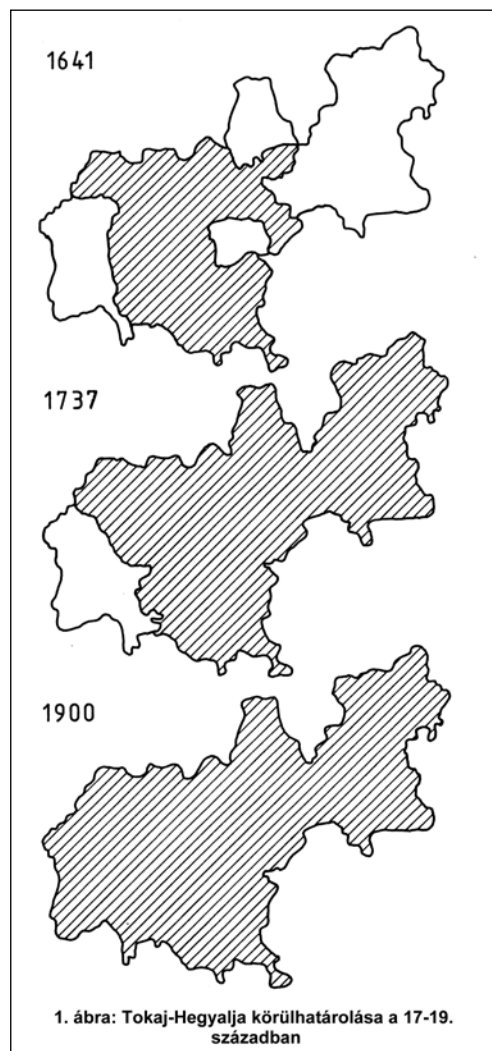
FRISNYÁK Sándor

Tokaj-Hegyalja történeti tájhasználat és térszerkezete (1895–1920)

1. Tokaj-Hegyalja, hazánk leghíresebb történeti borvidéke, két eltérő természeti és termelés-jellegű nagytáj, a Felföld és az alföldi medence határán, a Zempléni-hegység déli és keleti peremén helyezkedik el. A hegységperem *kétlépcsős dombsorát* a geográfusok *hegylábfelszínként* (pedimentként) határozták meg. A hegységet szegélyező magasabb hegyláblépcső tengerszint feletti magassága 250–300 m, az alacsonyabb hegyláblejtő 120–150 m-es tagolt terület, amely átlagosan 20–30 méterrel emelkedik az alföldperemi süllyedékek, a Bodrogrköz és a Taktaköz alluviuma fölé. Az 1–3 km széles hegylábi övezetet a hegység belsejéből induló patak völgyek, hegységperemi kismedencék (például az Erdőbényei- és a Tolcsvai-félmedence) és völgyközi háta tagolják (Peja Gy. 1958, Pinczés Z. 1998). Tokaj-Hegyalja mint *történelmi és gazdaságföldrajzi mikrorégió* a természetföldrajzi tájfelosztás szerint hat kistájból és kistájrészből tevődik össze, így a hegylábfelszíneken kívül kb. egyharmadrészt a középhegységi erdőrégióra, továbbá a Bodrogrköz és a Taktaköz ártéri síkságára is kiterjed, tájövyszerűen (Dövényi Z. 2010).

Tokaj-Hegyalja táj- (természeti erőforrás-) használata és térszerkezete már a késő középkorban, a 14–15. században elkülönült a környezetétől. A 16. század végén – a tájenergiák, a természeti erőforrások használata és működési rendszere alapján – az összetartozó kistájcsoporthoz topográfiai körülmények között, amelynek területe 870–890 km² és egészen napjainkig fennmaradt. Az abaújszántói Sátor-hegytől a Tokaji-hegyig és onnan az újhelyi Sátor-hegycsoportig terjedő *gazdaságföldrajzi mikrorégió* lényegesen nagyobb, mint például az 1641. évi szőlőrendtartásban és az 1737-es királyi rendeletben rögzített terület. Az első terület-megállapítás a jellegadó szőlő- és borgazdaság korabeli adatbázisára épült (415 km²), amelyből kimaradt a kevesebb szőlőterülettel rendelkező Szerencsi-dombság és a Felső-Hegyalja településcsoportja (Erdőhorváti, Sárospatak, Sátoraljaújhely stb.). Az 1737-es királyi leiratban már csak Szerencs és környéke maradt ki, így az akkor meghatározott gazdasági mikrorégió területe 736–756 km²-re növekedett, majd a 19. század közepére-végére már elérte a mai kiterjedését (1. ábra). Tokaj-Hegyalját a történészek a meghatározó jelentőségű szőlőhegyek (promontóriumok) térfoglalása alapján *monokultúras* vagy *monokultúra-jellegű* (bor-) régióként határozták meg, figyelmen kívül hagyva, hogy a szőlőföldek legnagyobb kiterjedése (=14 000 kat. hold) idején, a 18. században az összterület egy-

kedvező agroökológiai tényezők mellett, a Felső-Tisza-vidéken (a Bodroglóközben) kialakult első hatalmi központ *térszervező hatásainak* is tulajdonítható – a 10. század közepéig. A hegyaljai települések két, egymással párhuzamos *telepítővonalon*, a Bodroglóköz és a Taktaköz peremén, az ármentes térszínen, és a magasabb hegyláb felszín lábánál létesültek. Az ártérperemi településsor *gazdálkodási tere* (határa) mindkét tájtípusra, a hegyláb felszínre és az ártéri síkságokra kiterjedt – és *állandósult egészen napjainkig*.

A honsszerzők – korábbi élettevékenységük szerves folytatásaként – *megtelepült állattartással, szántógazdálkodással* és alárendelten *szőlőműveléssel* foglalkoztak. A gazdasági élet meghatározó ágazata a térfoglalás kezdetétől néhány évszázadon át a *nagyállattartás* volt, amely az ártér és az ármentes síkság természetes takarmánybá-

tizedét sem foglalták el (Balassa I. 1991, Bodó S. 1979, Csüllög G. 2000, Frisnyák S. 2000, Orosz I. 1984, Pap M. 1985).

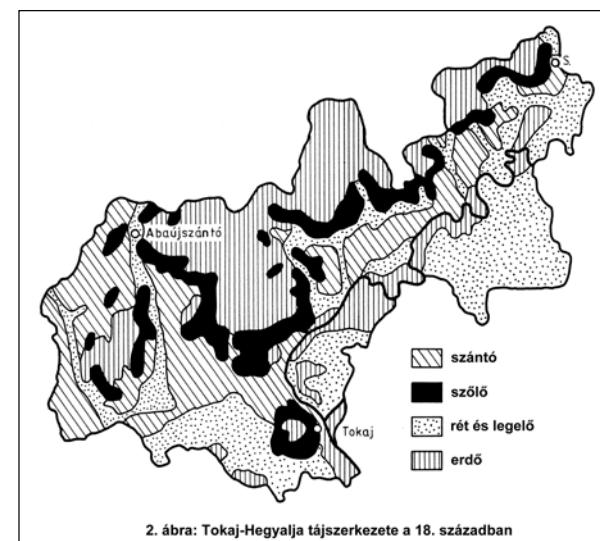
A társadalom- és történeti földrajzi elemzések alapján Tokaj-Hegyalja *polikultúras mikrorégióként* fogható fel, amely markánsan *elkülönül a szomszédos tájaktól*: a Zempléni-hegység (a középkori Nagyerdő) és a Hegyköz erdőgazdasági, a Bodroglóköz és a Taktaköz ártéri gazdálkodást folytató, és a Harangod gabonatermelő területeitől. A hegyaljai falvak és mezővárosok vegyes (polikultúras) gazdálkodása összefügg azzal, hogy gazdálkodási területük a tagolt hegyláb felszínről kiterjed a középhegységi és síksági területekre is. A Tokaj-hegyaljai mikrorégió tehát olyan *térszerkezeti egység*, amely különböző természetföldrajzi kistájakból, kistájrészekből szerveződött, és a társadalmi-gazdaságföldrajzi jelenségek és folyamatok alapján *összetartozó területet* alkot (Dövényi Z. 2010, Frisnyák S. 1995, Szabó P.P. 2011).

2. Tokaj-Hegyalja déli peremterülete már a honfoglalás és a kora Árpád-korban, a többi része a középkor végére – több szakaszban – benépesült. A kistáj korai megtelepedése a *helyi erőforrások*, a

ziséra épült (Fodor I. 2009, Sümegi P. 2017). A hegyláb alacsonyabb, tagolt térszínén talajváltó, a történeti leírások szerint szántó-legelőváltó vagy szántó-erdőváltó *földművelést*, a magasabb térszín – szántógazdálkodásra alkalmatlan – lejtőin *szőlőművelést*, még magasabban *erdőgazdálkodást* folytattak.

Tokaj-Hegyalja honfoglaló közössége a kora Árpád-korban olyan *megtelepülési és tájhasználati stratégiát* dolgozott ki, amely lehetővé tette a kisléptékben is *tagolt relief* racionális, és hosszú távon fenntartható hasznosítását. Az *erdőirtással és gyepfeltöréssel kialakított kultúrtájak (termesztő felületek) magassági szintek szerint sávokat alkotva rendeződtek el*. A kialakult alapstruktúra, a tájhasználat (környezetgazdálkodás) térbeli rendszere – az övezetekben belüli kisebb változások-módosítások ellenére – egy ezredéven át fennmaradt, és sikeres volt (Frisnyák S. 2000, Sümegi P. 2017, Törőcsik T. – Sümegi P. 2018).

Az életföldrajzi feltételek és a magyarság termelési tapasztalatai már a honfoglalás korában lehetővé tették, hogy a nagyállattartás mellett az őstermelés egyéb ágazatai is kialakuljanak. A rét és legelőgazdálkodás, a földművelés, a szőlőtermesztés és az erdőgazdálkodás különböző magassági szinteket foglaltak el és *termelési (tájhasználati) sávokat* alkottak. A gazdasági tértagolódás, a mikrorégió földrajzi munkamegosztása a különböző geomorfológiai (felszínalakítási) térszínnek eltérő agroökológiai adottságaira épült. A magassági övezetekben a termelés homogén egységei – talán már a 16. századtól kezdődően – a településközi térben fokozatosan összekapcsolódtak. A 18. századi kartográfiai források, mindenekelőtt az első katonai felmérés térképszelvényei (1783–84) alapján megállapítható, hogy *Tokaj-Hegyalja térszerkezetét négy összefüggő termelési sáv alkotja*. A termelési tájvételeket – a történeti földrajzi elemzésünkben – összefüggőnek tekinthetjük, bár a hegységből érkező patakvölgyek (tájökológiai folyosók) azokat több helyen átszelik, és völgyközi hátakra tagolják (2. ábra).

A Tokaj-Hegyaljához tartozó alföldperemi ártér rét- és legelő övezete a mikrorégió legalacsonyabb termelési táj-öve, a *differentiált ártéri gazdálkodás* területe volt. Az Árpád-korban kialakult ártéri gazdálkodás legfontosabb ágazatát a nagyállattartás képezte, de jelentős volt a folyóvízi, réti- és rekesztő halászat, a fa-, nád- és gyékényhasznosítás-feldolgozás, továbbá a vadászat és a gyűjtögető tevékenység is. A *legeltető állattenyésztés* területe a Bodroglóköz és Taktaköz ártéri peremsáv-

ján kívül magába foglalta a Bodrog folyó magaspartját, a váltakozó szélességű lejtőszakasz és a kapcsolódó hegyláb felszín keskeny, peremhelyzetű rét- és legelőföldjeit is. A legeltetés rendjét és ritmusát a Bodrog és a Tisza ismétlődő árvizei szabályozták. Tavasszal és ősszel, mikor a folyók kiáradtak, az állatsordákat a hegyaljai peremlépcsős táj árvízmentes gyepföldjeire terelték. A legelőváltásnak ezt a gyakorlatát, amely az alföldi nagymedencére jellemző volt, *réti transzhumációnak* nevezzük (Szabadfalvi J. 1984).

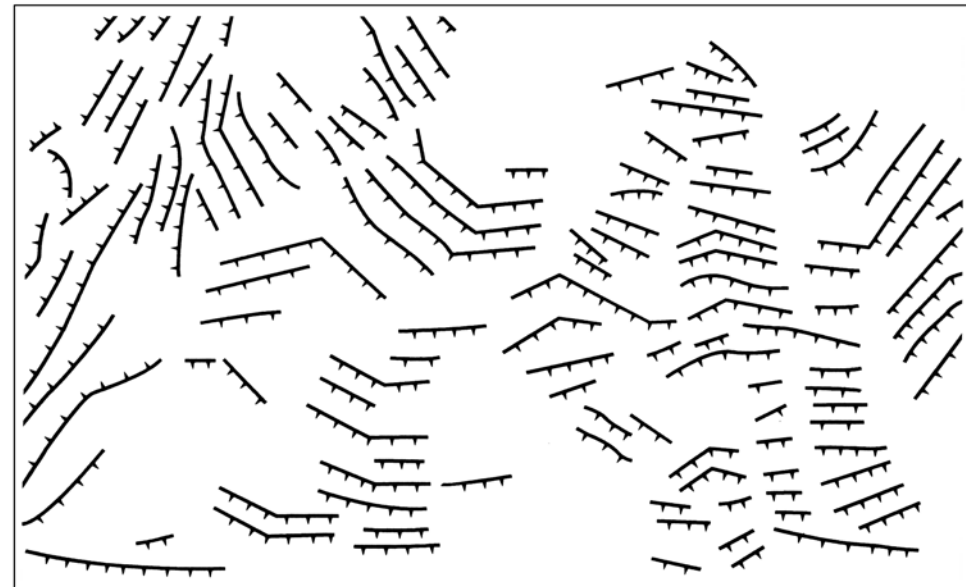
A hegyláb felszín alacsonyabb lépcsőjén *szántóföldi gazdálkodást* folytattak. A tájhasználatban a 13. századtól kezdődően módszerváltás történt: az európai agrárforradalom eredményeinek átvételével a korábbi (helyváltoztató) szántó-legelő és szántó-erdőváltó földművelésről áttértek az állandó helyhez kötődő két- és háromnyomásos gazdálkodásra és a talajművelésnél használt fordítóeke alkalmazására. A korábbi önálló gazdálkodást ekkor váltotta fel az árutermelő (piac-) gazdálkodás, amely a késő középkorban a mezővárosi fejlődéssel teljesedett ki. A terepvizsgálatok és a későbbi adatok alapján megállapítható, hogy a völgyközi hátakon kistáblás szántóföldeken gazdálkodtak, a mikrorelief tagoltsága miatt változatos szántóparcellákon.

Az alacsony hegylábi lépcső szántóövezetéből emelkedik ki az 514 méteres Tokaji- (Kopasz-) hegy és a sárospataki kisebb rögcsoport (a Páncél-hegy, a Gombos-hegy és a Somlyód), amelyek felszínborítását a szőlőültetvények és kisebb foltokban a veteményeskertek jellemezték. A 17–19. században a mikrorégió élelmiszertermelése már nem tudta kielégíteni a lakosság és a szőlő- és borgazdaságokban alkalmazott vendégmunkások szükségleteit.

Tokaj-Hegyalja harmadik tájövét, meghatározó-jellegű tájhasználatát és tájképét a *szőlőhegyek* (promontóriumok) alkotják. A szőlőültetvények a 250–300 méter magas dombok (szőlőhegyek) 10–30°-os (=18–54%-os) napsütötte lejtőit foglalták el. Az Árpád-korban a szőlőföldek még csak foltokban települtek, majd a 16. században már parcella-alakzatban, egymáshoz kapcsolódva. A szőlőkultúra autochton fejlődését felgyorsították a kívülről érkező hatásrendszerek, termelési innovációk, az idegen szőlőművelők betelepítései és a makrogazdasági folyamatok. A 16. században, amikor a törökök elfoglalták Magyarország leghíresebb borvidékét, a szerémségi Fruska Gorát, a szőlő- és minőségi bortermelés súlypontja áthelyeződött a Mátra-, Bükk- és Tokaj-Hegyaljára. A mikrorégió jelentőségét növelte, hogy tőle északra, a 14. században kezdődő kis jégkorszak éghajlatromlása, a klíma hűvösebbé és csapadékosává válása miatt, a Felföld középkori eredetű szőlőültetvényei nagyrészt megsemmisültek vagy jelentéktelenné váltak.

Tokaj-Hegyalja szőlőkultúrája az európai borklíma északi határövezetében, a 9,5–10 °C-os évi izotermavonalon, a kedvező agroökológiai feltételeknek és a növekvő borkereslet, a bel- és külföldi borpiac kiszélesedésének köszönhetően, dinamikusan fejlődött és napjainkig hazánk első számú, legjelentősebb borvidéke. Az agrárinnovációk a 16–17. század fordulóján a minőségi bor (= főbor, aszúszőlőbor, aszú) megjelenését eredményezték. A minőségváltásban nagy szerepe volt a szőlőültetvények megfelelő hely kijelölésének, az agroteraszok (grádicsok) és vízelvezető

árkok, ülepítő kismedencék (liktorgödrök) létesítésének (3. ábra). A mikro- és makro-szőlőteraszok, a vízvezető árkok és a liktorvermek, amelyek az areális és lineáris eróziót mérsékeltek, a 16–17. századbeli ember *környezetkímélő gazdálkodásáról* tanúskodnak. A csapadékvíz által lehordott termőföldet az ülepítő árkokból visszahordták, a talaj termőképességét pedig trágyázással fokozták (Balassa I. 1991, Boros L. 1996, Frisnyák S. 2000, Orosz I. 1984, Pap M. 1985). A szőlőövezet alján helyenként, például Erdőbényén és Olaszliszván gyümölcsöskertek és keskeny gyepföldek képeztek átmeneti határt a szántóföldek felé.

3. ábra: Mikroteraszok a Tokaji-hegy déli lejtőin, a Szil- és a Murat-völgy között

A 16–18. században a hegyaljai szőlők 50–55%-át, Abaújszántón 83%-át a felföldi kereskedővárosok (Kassa, Eperjes, Kiszseben, Bártfa stb.) gazdag polgárai birtokolták. Az extránus birtoklasmód következményeként a Hegyalján megtermelt érték a Felföldre áramlott, az empóriumokat gazdagította.

A hegyláb felszín fölé emelkedő, 300 méternél magasabb dombok és a közép-hegységek (Például a Molyvás-hegycsoport) erdőségei képezték a Tokaj-hegyaljai mikrorégió negyedik munkaföldrajzi téregységét, az *erdőgazdasági tájövét*. Az erdő területe a 16. század második felében, az intenzív tájformálás, kultúrtájépítés időszakában csökkent, majd stabilizálódott és az ártéri erdőkkel kb. 20%-os területi aránnyal részesedett a kisrégió földalapjából. Az erdőgazdálkodás egyes oppidumokban magas fokot ért el: például a 19. század közepén az erdő Erdőbényén 57%-kal, Abaújszántón 40%-kal, Mádon 39%-kal, Tállyán 34%-kal, Sátoraljaúj helyben 26%-kal részesedett a településhatár területéből. Ugyanakkor Tokajnak nem volt erdeje, Szencs és Tarcal is csak alig 2–3%-nyi erdőszélességgel rendelkezett. Az erdőelés (-haszno-

sítás), a 18. századtól a tervszerűbb erdőgazdaság elsősorban Tokaj-Hegyalja épület, szerszám, tűzifa, szőlőkaró, hordódonga stb. szükségleteit elégítette ki. A jelentős erdőségek ellenére és a munkaerőhiány miatt más térségekből, a Zempléni-hegység erdőrégiójából kényszerültek nagyobb mennyiségű fa- és faipari termékbehozatalra. A szőlő- és borgazdaság igen sok szőlőkarót és hordódongát igényelt. A 18. században egy katasztrális hold szőlőben 5500, az egész Hegyalján kb. 77 millió szőlőkaró volt, s ezeknek egy részét folyamatosan pótolni kellett (Pap M. 1985).

Tokaj-Hegyalja gazdasági élete többféle termelőtevékenységből tevődött össze, az egyes térszíntípusokhoz kötődő agrártermelésen kívül meg kell említenünk a kőbányászatot (Tokaj, Tarcál, Sárospatak stb.), a vízenergia hasznosítást, és a települések belsősegein működő, a helyi nyersanyagbázisra épülő kézmű- és manufaktúraipart, amely a lakosság 20-25%-át foglalkoztatta. A tájhasználatához kell sorolnunk az áramlási tereket is, a mikrorégió áthaladó interregionális jelentőségű kereskedelmi utakat és a településhálózatot összekapcsoló mellékutakat.

3. A *helyi energiákra*, a tájpotenciál természeti elemeire és a humán erőforrásokra épülő gazdasági fejlődésfolyamat mellett, a *helyzeti energiák* (a földrajzi fekvésből származó előnyök) terület- és településfejlesztő hatásának is tulajdonítható, hogy *Tokaj-Hegyalja a 16–18. században hazánk egyik legfejlettebb, leggazdagabb és sűrűn lakott mikrorégiója volt.*

Az Árpád-kor vége felé az önellátó parasztgazdaságok és az uradalmak áttértek az áruterelésre és megindult a különböző gazdasági terek (mikro- és mezorégiók, a 14–15. században a nagyrégiók) közötti termékcseré. A helyi energiák (agroökológiai tényezők) különbségei eltérő tájhasználatot és eltérő termékstruktúrát eredményeztek. A kistérségek piachelyei az eltérő természeti és termelés-jellegű tájak határán, a nagytájak piacközpontjai/vásárvárosai a késő középkortól kezdődően az alföldi nagytáj és a hegységkeret érintkezésénél, a *vásárvonalon* (*vásárhely-övben*), a völgynyílásokban, vagy azok előterében alakultak ki. A vásárovezet mint határfelület (=érintkezési zóna) a társadalmi-gazdasági aktivitás és a gazdasági erő felhalmozódási területe, a középkor vége felé az *ország gazdasági centrumtérsege* volt (Csüllög G. 2000, Csüllög G. et al. 2018, Paládi-Kovács A. 1984).

A vásárhely-öv Tokaj-Hegyalján áthaladó szakaszán a mezővárosi agglomeráció, a *tizenkét bortermelő oppidum egyetlen vásárterületként vagy piacközpontként működött.* A helyi és közvetítő (távolsági) kereskedelem jelentőségét a mikrorégió gazdasága és a *Tisza tokaji átkelőhelye alapozta meg* (Frisnyák S. 2000). A tokaji átkelőhely és a hegyljai mikrorégió, mely a vásárhely-öv tájenergiákban kiemelkedő jelentőségű területe, olyan kapcsolatrendszert hívott életre, amelyek messzi vidékekkel, a Kárpát-medencén kívüli tájakkal-országokkal is folyamatos érintkezést biztosítottak. Tokaj-Hegyalja kedvező fekvésénél fogva a csere és a közvetítések tája, az áruterelés, a kultúra, a haladás és a „szabadság kis köreinek” földje volt (Beluszky P. 2012).

A Tokaji-hegy és a Nyírség domborzati szigete között a Tisza amfibikus ártéri síksága 2,8 km-re összeszűkül. A tokaji ártérszűkület megkönnyítette a Felföld

és az alföldi nagymedence térkapcsolatait, a népek és a gazdasági javak áramlásait. Tokaj-Hegyalja északi hinterlandját nem tagolja a Kárpáti-hegységkeretből kifutó teraszos harántvölgy. Ezt a hiányt pótolva, már az Árpád-korban kapcsolatot alakítottak ki a Hernád-völgyi via magna (nagy út) országos jelentőségű tranzitfolyosójával. A térkapcsolat a Zempléni-hegység nyugati peremlépcsős hegyláb felszínén, a Szerencs-patak völgyében haladó út Hernád-völgyi becsatlakoztatásával jött létre, Gönc térségében.

A tokaji átkelőhely forgalomgyűjtő és -elosztó szerepe kiemelkedő jelentőségű volt az interregionális kereskedelemben. A Felföld, az Alföld, az Északkeleti-Kárpátok (Ruténföld) és Erdély közötti áruforgalmat a Tisza tokaji átkelőhelyén bonyolították le. A Tokaj-Hegyalja falvait és mezővárosait összekötő fő- és mellékútrendszer része volt annak a kereskedelmi útvonalnak, amely Pest-Buda térségéből indult, majd Sátorajaujhelytől a Felső-Bodrogrköz peremén és ármentes térszínein haladt tovább Ungvár és Munkács érintésével, a Latorca völgyében Galícia felé.

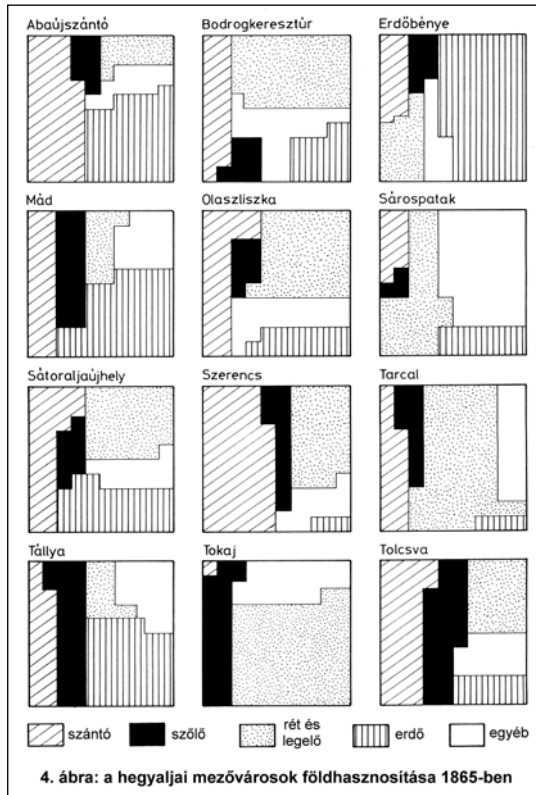
A 19. század közepétől az integrált környezetátalakító munkák eredményeként megszűnt az ártér közlekedés-akadályozó hatása. 1859-ben megépült a Tokajt is érintő, Pest-Szolnok-Debrecen-Nyíregyháza-Miskolc vasútvonal, a „tiszai vaspálya”, amely megszüntette a tranzitforgalom – korábbi korszakokra jellemző – település- és gazdaságfejlesztő hatását.

Tokaj, mint tiszai átkelőhely és kikötőváros hosszú időn át *olyan helyzeti energiával rendelkezett, amely a távolabbi tájak „közvetett érintkezéséből” fakadt.* A 19. század közepétől – a vázolt hatásrendszerek következtében – Tokaj és a mikrorégió többi központja (Szerencs, Sárospatak és Sátorajaujhely) *a közvetlenül érintkező kistájak regionális piacközpontjává alakult át* (Mendöl T. 1963).

4. Tokaj-Hegyalja tradicionális tájhasználat, az egyes termelési kultúrák magassági övezetekhez kötődése a 19. században módosult. A változás folyamatát két tényező idézte elő: egyrészt a folyószabályozás és ármentesítés, másrészt a szőlőültetvényeket pusztító filoxéra (a szőlőgyökértetű).

A 19. század közepén megindult folyószabályozó, gátépítő, láp- és mocsárlecsapoló munkálatok a Bodrogrköz és a Taktaköz területét is ármentesítették. Tokaj-Hegyalja Bodrog melléki és a Taktaköz-peremi településeiről a *szántóföldi kultúra behatolt a síksági területekre.* Az ártérövezetben az ősi (történelmi) tájhasználat átalakult, a folyó menti összefüggő erdőborítás szétszakadozott, a halak ívó helyei megszűntek, és a Bodrog legendás halállománya a korábbinak 5-6%-ra csökkent. A szántó- és kertkultúra térfoglalását az 1865. évi helytartótanácsi felmérés (4. ábra), az 1895. és az 1909. évi (1913-ban megjelent) statisztikai források alapján lehet számszerűsíteni és értékelni. Az adatösszesítések szerint a szántóföldek területi részesedése 1865-től 1909-ig 23,4%-ról 45,2%-ra növekedett és a kisrégió éves kataszteri tiszta jövedelmének (= 922 622 korona) 61,9%-át képezte. Ugyanakkor a gyepek 30,3%-ról 23,2%-ra, az erdő 17,5%-ról 15%-ra és az ún. haszonvehetetlen terület 20,6%-ról 9,1%-ra csökkent.

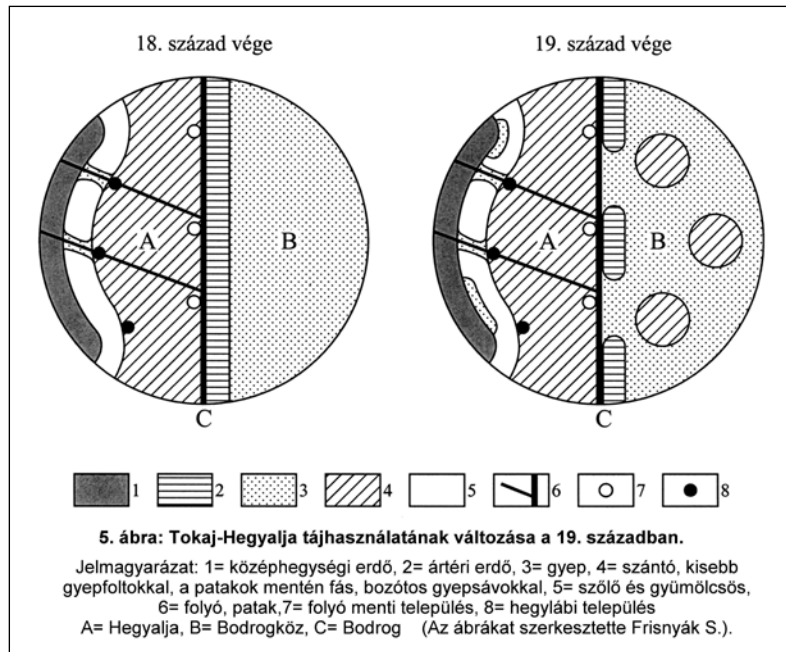
A szántó- és kertkultúra területi növekedése Sárospatakon volt a legjelentősebb: 1865-től 1909-ig 6,7%-ról 56,7%-ra, több mint nyolcszorosára emelkedett, és az éves tiszta jövedelme (= 85 050 korona) 76%-kal részesedett az agrárium jövedelméből.

A tájhasználat-változás másik oka az 1885-től 1887-ig pusztító filoxéra volt, amely megsemmisítette Tokaj-Hegyalja promontóriumainak 89-90%-át (Balassa I. 1975). A hagyományos szőlő- és borgazdaság összeomlása mintegy 10 000 szőlőbirtokos és több ezer szőlőmunkás elszegényedését vagy tönkremenését eredményezte. A filoxéra súlyos társadalmi-gazdasági következményein kívül a történelmi tájhasználat átrendezését is előidézte.

A szőlőrekonstrukció – a szükséges anyagi források szűkössége vagy hiánya miatt – lassan haladt előre, nagyjából 1905/1906-ig tartott. Az új telepítések a korábbinál kb. 100 méterrel alacsonyabb lejtőszakaszon történtek, így az erdő- és a szőlőövezet között 40–45 km² kiterjedésű parlag-sáv alakult ki, a régi szőlőföldek alján lévő gyeptöblöket és az alacsonyabb hegyláb felszín magasan fekvő szántóföldjeit az új szőlőültetvények foglalták el (5. ábra). A szőlőtelepítés – a régi szabálytalan formától eltérően – egyenlő sor- és tőketávolságban történt. A szőlőterület folyamatosan növekedett, 1909-ben 7847 katasztrális holdra terjedt, amely az akkori gazdálkodási tér 5%-át képezte, és 18,2%-kal részesedett az agrárium éves kataszteri tiszta jövedelméből.

A 19. századi változásfolyamat Tokaj-Hegyalja gazdasági hanyatlását idézte elő, amelyet – egyéb mutatók mellett – az is jelez, hogy 1909-ben az egy katasztrális holdra jutó tiszta jövedelem (= 637 fillér) nem érte el az országos átlagot (=648 fillér). A policentrikus (többközpontú) mikrorégió helyzetét súlyosbította, hogy 1920-ban Zemplén vármegye 2/3 részét elcsatolták, a közigazgatási központ, Sátoraljaújhely a perifériára került, térkapcsolatai leszűkültek és fejlődési dinamikája megtorpant.

Tokaj-Hegyalja a 19. századi, és a 20. században is folytatódó struktúra-átalakítási folyamatok ellenére, megőrizte a történelmi tájhasználat sávos alapszerkezetét, az egyes művelési ágak térbeli rendszerét. Az évszázadok óta antropogén hatás alatt álló térhasználat (környezetgazdálkodás) olyan kultúrtörténeli örökség, amely ma is tájképmeghatározó tényező.

A Tokaj-hegyaljai történelmi borvidéket 2002-ben az UNESCO a kultúrtáj kategóriában a *világörökség* részévé, egy évtizeddel később a Nemzeti Erőforrás Minisztérium *történeti tájja* nyilvánította. A 2012. évi rendelet célja a mikrorégió örökségének, természeti környezetének és *tradicionális tájhasználatának megőrzése és fenntarthatóságának biztosítása*. A rendelet értelmében a gazdasági kistáj huszonhét településének összes bel- és külterületi parcellája műemléki védelemben részesül (Frisnyák S. – Gál A. 2012).

Reméljük, hogy a rendszerváltozás óta megindult terület- és településfejlesztő folyamat Tokaj-Hegyalját ismét fejlődési pályára állítja.

Felhasznált irodalom

- Balassa Iván 1991: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány, Tokaj
- Baráz Csaba – Kiss Gábor (szerk.) 2007: A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán, Eger
- Beluszky Pál 2012: Hegyalja – A páratlan táj. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza-Szerencs, pp. 7–21.
- Bencsik János – Viga Gyula (szerk.) 1988: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, Miskolc
- Bodó Sándor 1979: Tokaj-Hegyalja. Egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia XC. évf. 4. szám, pp. 480–491.
- Boros László 1996: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői, Miskolc–Nyíregyháza
- Csorba Péter 1995: Tokaj-Hegyalja tájökölógiai szerkezetének és geomorfológiai adottságainak összehasonlítása. Földrajzi Értesítő XLIV. évf. 1–2. füzet, pp. 39–51.
- Csorba Péter 2000: Tájökölógiai kutatások Tokaj-Hegyalján. Habilitációs tézisek. Debrecen
- Csüllög Gábor 2000: A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények CXXIV./XLVIII. kötet. 1–4. szám, pp. 109–129.
- Csüllög Gábor – Frisnyák Sándor – Tamás László 2018: Történeti tájtipusok a Kárpát-medencében (11–16. század). In: Kocsis K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza. Természeti környezet. MTA Csillagászati és Földrajztudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 112–113, 116.
- Dövényi Zoltán szerk. 2010: Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- G. Fekete Éva 2012: Tokaj-Hegyalja térszerkezeti sajátosságainak érvényesülése a településpolitikában. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza–Szerencs, pp. 193–205.
- Fodor István 2009: Östörténet és honfoglalás. Kossuth Könyvkiadó
- Frisnyák Sándor 1995: Contribution to the historical geography of the market towns of the Tokaj-Hegyalja region (16th–19th centuries). Acta Ethnographia Hungarica, Vol. 40. No. 1–2. pp. 185–202.
- Frisnyák Sándor 2000: Tokaj-Hegyalja földhasznosítási övezetei a XVI–XIX. században. In: Fülek Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására, Gödöllő, pp. 101–107.
- Frisnyák Sándor – Csüllög Gábor – Tamás László 2017: A kultúrtáj magterületei és terjedési irányai a Kárpát-medencében. Történeti Földrajzi Közlemények 5. évf. 3–4. szám, pp. 62–75.
- Frisnyák Zsuzsa 2001: A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000. MTA Történettudományi Intézete, Budapest

- Frisnyák Zsuzsa 2021: A zempléni települések fejlődése és a vasutak. In: Frisnyák Zs.: Közlekedéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, pp. 143–148.
- Frisnyák Zsuzsa 2022: Áruforgalom, áruszállítás és a magyarországi vasutak (1895). Vasút – ember – térkapcsolatok. Budapest–Nyíregyháza
- Hajdú Zoltán 1977: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendszerének vizsgálata, vonzaskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica 1. Debrecen
- Kókai Sándor 2003: Sátoraljaújhely térszerkezeti helyének változása a XVIII. század közepétől napjainkig. In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs–Nyíregyháza, pp. 211–222.
- Mendöl Tibor 1963: Általános településföldrajz, Budapest
- Orosz István 1984: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. Ethnographia XCV. évf. 4. szám, pp. 536–556.
- Paládi-Kovács Attila 1984: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, pp. 61–74.
- Paládi-Kovács Attila 1994: A Felföld mint kulturális régió. Ethnographia 105. évf. 1. szám, pp. 1–35.
- Pap Miklós 1985: A tokaji. Budapest
- Peja Győző 1958: A Zempléni-hegység felépítése, kialakulása és felszíne. In: Nagy L. (szerk.): Zempléni-hegység. Útikalauz. Budapest, pp. 3–19.
- Pinczés Zoltán 1998: A Tokaji-hegység geomorfológiai nagyformái. Földrajzi Értesítő XLVII. évf. 3. füzet, pp. 379–393.
- Sümei Pál 2017: Ember és környezet múltbeli kapcsolatának feltárása a Kárpát-medencében – régészeti geológiai, geoarcheológiai és környezettörténeti vizsgálatok és azok szintézise. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged, pp. 83–104.
- Szabó Pál 2008: A térszerkezet fogalma, jellemzése. Tér és Társadalom 22. évf. 4. szám, pp. 63–80.
- Tamás Edit 2012: Tokaj-Hegyalja népessége (1784/87–2001). In: Frisnyák S. – Gál A. (szerk.): Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza–Szerencs, pp. 207–224.
- Törőcsik Tünde – Sümei Pál 2018: Pollen alapú növénytermesztési rekonstrukció a Kárpát-medencében a magyar honfoglalás korában. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. Szeged, pp. 17–35.
- Viga Gyula 2013: A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században). Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc

(A tanulmány hivatkozási rendje a földrajztudomány publikációs szabályaihoz igazodik – a szerk.)

VASAS Tamás

A nehézkedés természete

Szisztematikus kegyelemtani horizontok
Simone Weil írásaiban

Tanulmányomban Simone Weil francia misztikus gondolkodó rendszeres teológiai téziseivel foglalkozom. Azon állításait és elmékedéseit kívánom az összehasonlítás módszerével vizsgálni, amelyek a dogmatika, a kegyelemtan, vagyis a katolikus krisztológia különböző részdiszciplínái számára megkérdőjelezhetetlenül értékkel bíró szövegekként értelmezhetők. E szövegek a maga relevanciájukban elválaszthatatlanul kapcsolódnak ahhoz a szisztematikus alapsémához, amely Weil fordítója, Pilinszky János olvasata és interpretációja révén még színesebbé teheti az ide kapcsolódó 20. századi reflexiók körét, olyan paradigmán át, amely alapvetően meghatározta a teológiai bölcsélet és a filozófia két világháború közötti időszakának viszonyrendszerét. Ennek a vizsgálódásnak az alapja Simone Weil kegyelemtani értekezéseinek a hermeneutikai útvesztője, még pontosabban ennek a traktátusnak az első magyar nyelven bemutatásra került adaptációja, a *Kegyelem és nehézkedés*,¹ Pilinszky János fordításában.

Pilinszky, ahogy főzni tanult, másfél évtizeddel korábban épp így kezdett francia nyelvet tanulni Simone Weil kedvéért – utal rá a költő unokaöccse, Kovács Péter, történelmi témájú irodalmi visszaemlékezésében.² E folyamat eredménye lett, hogy Pilinszky meg sem állt addig, amíg nem találkozhatott személyesen az általa csodált gondolkodóval, s neki köszönhetjük nem kevés munkájának magyar nyelven való olvashatóságát, többek között a *Kegyelem és nehézkedés* antológia fordítását. Tehát Pilinszky és Bende József fordítói munkáinak³ eredményei Weil írásainak recipiálásai, amelyek lehetővé tették, hogy magyar nyelven megismerhető legyen a szerző gondolati rendszere, amelyből kiindulva érdemes lehet alapos vizsgálatot kezdeni a kegyelem nehézkedési természetéről.

Az ismert filozófusnő és misztikus gondolkodó természetesen nem tekinthető klasszikus értelemben teológusnak, mégis szakmai életműve teológiai reflexiók kiüríthetetlen tárházát nyitja meg az olvasó számára.

A kérdés mindenekelőtt az, hogy milyen teoretikai alapok mentén járult hozzá Weil a szisztematikus teológia szakirodalmának tartalmi gazdagságához és milyen elméleti csomópontokat fedezhetünk fel az ő írásos elmékedéseiben, amelyek árnyaltabbá tesznek bizonyos kulcsfontosságú teológiai kérdéseket. Mi az, amire reflektál, mi az, amiben újat mond, mi az, amit akár szakmai revideálásra késztetően újragon-

dol a hitről szóló tudományos világban? Ez a tanulmány azokat a kiemelkedően jelentős teológiai, hittel és vallással kapcsolatos fogalmakat keresi és vizsgálja, amelyek Simone Weil írásaiban markánsan megjelennek, továbbá azt, hogy milyen állításokat, spekulatív hipotéziseket fűz bizonyos fogalomközpontú gondolatsorokhoz.

Az első jelentős fogalmi origó ebben a gondolati rendszerben egyértelműen a kegyelem terminusa. A dogmatikai kegyelemtan számára bőséges értelmezési többletet nyújt azon árnyaltság, amellyel Simone Weil értelmezi ezt a kifejezést. Weil kegyelemről való gondolkodásának érdekessége, hogy külön szövegrész erejéig foglalkozik a bálványok és a bálványimádás jelenségével ezen témakör kapcsán. A bálványok és a bálványozás eredetét abból az alapvetően helyes emberi irányultságból vezeti le, hogy az emberben eredendően él a tökéletesség megismerése iránti vágy, de úgy, hogy közben nincs meg benne a türelem a valódi természetfelettség és tökéletesség megismerése irányába. A bálványkultusz egyik jelentős 20. századi kutatója, Mircea Eliade⁴ szerint az idolatria alapvetően a vallási etnológiai jelenségek rendszerébe illeszthető be,⁵ ez az álláspont kifejezetten kultúrantropológiai megközelítésű, míg Weil nézete sokkal inkább metafizikai irányultságú. Eliade kérdése az, hogy miért vágyakozik az ember a természetfelettel való találkozásra, Weil véleménye szerint a lényeg sokkal inkább az, hogy az emberi gondolkodás szuverenitása és egyedisége milyen módon fordulhat a bálványok felé, pontosabban milyen motivációk hatására? Ez összefüggésben áll a kegyelem jelenségéhez való viszonyulással.

De miről beszél Weil, amikor a kegyelmet a nehézkedés fogalma mellé helyezi? A kegyelem nála a spirituális kivétel kategóriája, ami az anyag materiális nehézkedésével áll szemben. Ebben az értelemben Weil szerint csak a kegyelem képez kivételt az alól a nehézkedési jelenség alól, ami az anyagot a földhöz vonzza és mindezen jelenségek a lélek működésében szintén megvalósulnak, kivéve akkor, amikor a kegyelemmel találkozunk. A Weil által tárgyalt anyagság realizálódik az idolatria-ban is. A 16. és 17. század fordulójának nagy misztikusa, Jakob Böhme ezt a jelenséget a misztériumban rejlő sóvárgásnak nevezi, és a mágiával kapcsolja össze.⁶ Ez a mágia valójában akarát, ami a szabadságban rejlő cselekvési szándékhoz vezet minket, olyan cselekvési szabadsághoz, amely képes saját vágyai szerint formálni és alkotni a világban.

A kegyelem kérdése Weilnél ehhez valami nagyon hasonló: milyen kapcsolatban áll a kegyelem a cselekvéshez szükséges működő energiával? Mi ez az energia és honnan ered? Azonban Böhme miszticizmusa teljes mértékben liberalizálja és individualizálja ezt az energiát, mint immanenciára tekint a vizsgálatában, Weil ezt elutasítja, ő ezt az energiát külső forrásként értelmezi, így kapcsolódik össze gondolatmenete a kegyelemmel. A nehézkedés nem feltétlenül materializálódik, ha a nehézkedés nem más, mint a bűn, az a súly, ami lenyomja az embert. A kegyelem energiája egyedül a teremtésben képes Weil szerint felülmúlni a nehézkedésnek ezt a súlyos energiáját és lehetővé tenni a „felemelkedést”. A kegyelmet mégis összekapcsolja a nehézkedéssel mint annak legnagyobb titkával. Hamvas Béla szerint az úgynevezett „világhisztéria”⁷ azon „kapkodásból” ered, amely valamiféle Weil-i értelemben vett nehézkedésre akar

támaszkodni, ami azonban csak szubjektív viszonyulás, hiányzik belőle a valóság-érzet. Weil ezt a gondolatmenetet megfordítja: a nehézkedés nála „felfelezuhanás”, a nehézkedés etikai aspektusában kifejezetten növekedést, afféle szárnyalást jelent.⁸ Tehát a kegyelem és a nehézkedés nem egymással szembenálló, hanem sokkal inkább komplementer fogalmak Weil gondolkodásában. Azt, hogy ennek köze van-e a boldogsághoz való törekvéshez, nem szükséges megvizsgálni minden esetben, mert esetlegesen a boldogságról alkotott fogalmaink és elképzeléseink, legalábbis rendkívül szubjektívek, írja Arisztotelész.⁹

A képzelet Weil szerint olyan pszichés jelenség, amely állandó feszültségben munkálkodik arra irányulóan, hogy pótolja a kegyelem által megnyitott lelki utakat, amelyeket ő „résnek” nevez. Ez alapvetően üresség; a képzelet felfüggesztése ürességet szül, tehát kétélű fegyverként, veszélyes területként értelmezhető. Érdekes ezzel kapcsolatban a katolikus dogmatika álláspontját megvizsgálni. Elgondolkodtató, hogy ez a bizonyos „rés” fogalom megjelenik Schütz Antal dogmatikai alapművében.¹⁰ Ő arról a „szakadékról” beszél, amit a bűn drámai valósága ütött a teremtés egységes corpus-án. Schütz szerint a kegyelem az, ami átviszi a konkrét valóságon keresztül ezt a szakadást az Isteni Lélekbe, a szentháromságos isteni lét valóságába, mint kegyelem általi megváltottságba. Lehetséges, hogy ugyanazt érti Schütz a szakadékon való áthaladáson, mint Weil a nehézkedés szárnyalásán? A párhuzam mindenképpen figyelemre méltó.

Mi a szerepe ebben az időnek? Érdekes premisszaként tekinteni arra, hogy Arisztotelész az időt a változás mértékeként, kvázi mértékegységeként definiálta.¹¹ Adolf von Harnack szerint a változás olyan jelenség, amely kiküszöbölhetetlenül meghatározza az újkor fejlődéstörténetében az állam, a társadalom, és a művelődéstörténet viszonyait, azonban egyetlen olyan intézményesült entitás létének a formálódását sem határozta meg és alakította olyan jelentős mértékben, mint a történelmi kereszténység vallásosságát.¹²

Weil az időre nem változásként tekint, sokkal inkább metafizikai pótlékként. A halhatatlanság pótlékeként definiálja, mint képmást.¹³ A halhatatlanságban hol a változás? Egyértelmű, hogy nem az arisztotelianus változás-fogalomként értelmezi az időt. Az idő nála múlt és jövő, olyan dimenziók, amelyek szintén az üresség betöltésére szolgálhatnak. A jelen Weilnél hiátus, a végesség nem-léte. Ugyanis a most-nak nincsenek távlati horizontjai, semmilyen irányban sem. A kereszténység ószövetségi gyökereiben az idő egyik legjelentősebb értelmezési perspektívája szoros rokonságban áll az antik gondolkodásmóddal. Az ószövetség embere számára az idő, ha változást nem is, de legalább elmúlást,¹⁴ világból való eltűnést jelent, szembesülést az öregedés és a bűn valóságával, amely visszavezeti az embert a teremtményi mivolt heurisztikus valóságához.

Weil szerint az idő nem-platonikus értelmű barlang, amelynek fogsága az egzisztenciális szabadulás egyik legfőbb akadály, a jövő elé állított torlasz. De szintén érdekes teológiai párhuzam, hogy ebben a halálnak és a halottak iránti kegyeleti tisztetnek ugyanolyan jelentősége van Weilnél, mint például Wolf gondolatmeneténél.

Weil megoldási alternatívája rendkívül emelkedett: az idő barlangjából való kiszabadulás egyetlen útja a tiszta, direkt Isten-imádat. A leborulás gesztusa az, ami az idő kronologikus determinizmusát feloldhatja, és ezzel utat nyerhet az örökkévalóság felé.¹⁵ Ez az, amivel Jézus Krisztus ismeretének hiányában az ószövetségi ember még nem tudott teljes mértékben számolni. Egyértelmű ugyanis, hogy Weil az Isten-imádatot krisztuskövetési és aktív cselekvésként értelmezi.

Megjelennek továbbá az illúziók problémái. Weil szerint a látszat és annak fenntartásának motivációs alapja a törekvés a jóra. De a látszat realitása kimerül látszatomivoltában, a többi irreális. Az illúzió Weil szerint ezért inkább érték, mint megvalósult lét az anyagi valóság szempontjából. Az illúziók az örömök kereséséhez vezethetnek, ami bűnbe torkollhat, de Weil szerint ennek a valódi oka egyfajta ontológiai istenhiány, a lélekben és a gondolkodásban. Ez a fájdalmas tudata annak, hogy Istent nem láthatjuk színről színre. Az illúziót az Isten látása iránti vágy így erősítheti. A szerző írásából érezhető efféle félelem, ami a halál valóságát nevezi meg okozónak, miszerint az embert jelenlegi állapotában a halál eseménye oly mértékben töltene el iszonyattal, amennyire képtelen az Istennel való találkozás elviselésére. Isten színe látásának tabu-mivolta, egyfajta megsemmisítő jellege egyértelműen megjelenik már az ószövetségi vallásos ember szemléletében. És ebben az értelmezésben a halállal kapcsolatban ismét a bűn realitásával találkozunk. Mózes első könyvének bűnbe esett embere elrejtőzött Isten elől, viselkedése a fenytől rettegő, menekülő ember viselkedése. Ez a rejtőzködés menekülés az örök kérdés elől: „Ádám, hol vagy?” – keresi őt Isten.¹⁶ Ez önmagában felszólítás: szembesítse magát az ember saját tetteivel. Lépjen ki az illúziók világából, ahhoz, hogy át tudja adni magát a kegyelemnek. Weil szerint ehhez erő szükséges, amelynek a forrása csak Isten lehet. Az erő pedig az Istentől, ebben az esetben mint a világ felett álló, és azon kívül eső létezőtől származó segítség.¹⁷

Simone Weil szerint az emberi létezés fundamentális lényege az az Istentől folyamatosan felénk áradó végtelen szeretet, amely Weil értelmezésében nem csak kegyelmi ajándék, hanem áldozat Isten részéről.¹⁸ Ez az istenszeretet az ő gondolkodásában nemcsak metafizikai, vallási és spirituális, hanem esztétikai kategóriát is jelent. A szépség szemlélése biztos útja lehet az istenszeretet felfedezéséhez, annak a szépségnek a szemlélése, amely azért szép, mert nem kell változtatni rajta semmit. Ez tanulandó és tanulható a Weil-i gondolkodásban, sőt, egyfajta aszketikus praxisként értelmezhető.¹⁹

Érdekes az istenszeretet értelmezésének szempontjából megvizsgálni Simone Weil úgynevezett Miatyánk-interpretációját. „Aki a mennyekben vagy” – ez nemcsak pusztán szépség, hanem valahol a megközelíthetlenség szépsége, annak a szépsége, hogy Isten irányába nem tehetünk vertikális lépéseket, de a tekintetünket irányíthatjuk felé, írja Weil a Miatyánk-magyarázatában.²⁰ Ennek a bizonyossága, Isten mennyei léte, kiüríthetetlen reményforrás, az esztétikai minőségben is, miszerint Isten vertikális mivoltában fennálló tisztasága, végtelen jósága, szépsége nem válhat érintetté attól a rossztól, ami a horizontális struktúrákban megférhet. Ennek a tudata

boldogít, ennek a tudata önmagában boldogság, írja Weil. Boldogság azért, mert Isten irányunkban zajló folytonos keresése mindennemű várakozásunkat felülmúlja, ez végtelen boldogság, amely mindig „meglepetésekben” realizálódik, a vertikális-horizontális struktúrák kollízió-mentessége miatt.

Fontos figyelembe venni az istenszeretetről való elmélkedésének viszonylatában Weil etikai szemléletét. Az ő etikai gondolkodásmódját az általa vallott Istenben való egység jegyében nevezi a szakirodalom találóan testvériségetikának. Nem könnyen értelmezhető kifejezés ez, legalábbis könnyen félreérthető. Weil állítja, hogy Karl Marx szintén ezt a testvériségetikát vallotta eszmerendszere szerves részének téves értelmezéssel, amellyel az osztályelméletre redukálta a fent említett etikai alapszemléletet.²¹ Ennek az etikai orientációnak az esztétikai vonatkozása, hogy a félelem uralta világban, a megalázottságban, akár az állandó elnyomottságban, a „nehézkedés” által mindig győzedelmesen szemben áll az igaz, a szép, és a jó, ami Weil értelmezésében egyértelműen maga az isteni kegyelem.

A megalázottság és az elnyomottság említésével eljutottunk a szenvedés és a kegyelem relációjának megkerülhetetlen kérdéséig, bár ezt a szenvedést implicit módon Weil gondolkodásában leginkább a „szerencsétlenség”²² fogalmának pragmatikus vizsgálatával érthetjük meg.

A méltósággal viselt szenvedés etikája Simone Weil szerint olyan posztulátum, ami nem önmagáért van, hanem azért, mert nem tehetünk ellene semmit. Ez szabályként viszont csak akkor érvényesül, ha akkor, amikor tehetünk volna ellene, valóban tettünk is.²³ Az ő gondolkodásában megjelenő szeretete a szenvedésnek ez által nem absztrakt, értelmezhetetlen aszkézis, sokkal inkább istenfélő alázat, állhatatos krisztuskövetés. Mert a szenvedésnek nincs utilitarista vagy teleologikus jellege, csak szükségszerűségében lehet értelmezni. Ami természetfeletti módon elviselhetetlen, az méltó a szeretetre, tűnik ki Weil látszólag paradox gondolkodásában. De valóban paradoxon ez? Megszűnik paradoxonnak lenni a kereszt realitásából eredő aszketikus alázatosság folytatása révén, ez a Weil-i etika egyik alapvető középpontja, miszerint a szenvedés nem önmagáért, hanem az embert Krisztushoz kapcsoló mivoltáért méltó és illő a szeretethez.

Simone Weil igazság-fogalmának meghatározását, a háború eszmei-ideológiai kihívásaival kapcsolatos elmélkedéseinek rendszerében kezdi el részletesen kibontani. Az igazság fogalmának lényeges definitív eleme Weilnél annak furcsa módon negatív mivolta, amelyet a teremtés misztériumával kapcsol össze. Az igazság és a szeretet mint a teremtett világ és a teremtés kapcsolatrendszerének jelhálózata, újra felvetheti annak a vallásos értelmezésnek a létjogosultságát mint revideálásra szoruló kapcsolati egységet, amelyet korábbi ismereteink és olvasataink révén megismerhettünk Weil gondolatainak tükrében.²⁴ A teremtés művét mint Isten lemondását értelmezi egy bizonyos hatalmi kompetenciáról, miszerint Isten megtehetette volna, hogy nem teremti meg a világot. Igazság-fogalma elválaszthatatlanul kapcsolódik szabadság-értelmezéséhez. Weil szerint az igazság nem más, mint perszonális, de nem szubjektív privilégium. Kiváltság tehát abban az értelemben, hogy az isteni igaz-

ságosság mentén adatott meg az embernek az, hogy a szabad beleegyezés képességét gyakorolhassa ebben a világban, hogy dönthessen jó és rossz között. Ez potencia és nem megvalósultság, kegyelmi lehetőség.²⁵

A beleegyezés, a szabadság, az engedelmség és a szeretet fogalmai kapcsolódnak igazság-értelmezéséhez. Nem mondhatni, hogy ontológiai értelemben keresi az igazság mibenlétét, az ő érdeklődése a személy individuális igazság-tapasztalati lehetőségeire irányul. Kérdés, hogy mennyiben idealisztikus az ő álláspontja és gondolkodásmódja. A neves brit katolikus író és gondolkodó, Gilbert K. Chesterton az idealista igazság-értelmezést „Tündérország etikájának” nevezi a magyar nyelvű fordítás szerint, amelyet véleménye szerint az ember nevelése által, korban való előrehaladásával a világ el akar vonni az egyéntől.²⁶ Helyes megállapítása azonban mégis, hogy a személyes ideák világából kimozdíthatatlan értelmezés alapja marad az, amely személyes igazság-fogalmunk lényegét képezi, vagyis visszatérünk belső meggyőződésünkhöz minden külső hatás ellenére. Az ideák tehát maradandóak Chesterton szerint. Hogyan érvényesül ez Weil gondolkodásában?

Weil igazság-fogalmának kulminációja egyértelműen a szeretetben összpontosul. Arra a szeretetre hivatkozik, amit ő esztelen szeretetnek, vagyis a ratio-val ellentétes szeretetnek nevez. Ez isteni idea, mondhatnánk Isten ideája, hiszen az ő szeretetének válik az nyilvánvalóvá az esztelensége abban a csatlakozhatatlanságában, amit a teremtet ember és a világ iránt táplál. Gondolkodásában Weil ezt az esztelen szeretetet applikálja hétköznapi életünkre, mind spirituális, hitbeli, de még politikai síkon is. A társadalmi-politikai igazságtalanságoknak ugyanis vannak elviselhetetlen betetőződései, ahogy azt a Weimari Köztársaság neves jogtudósa és igazságügyi minisztere, a modern természetjog egyik szellemi atyja, Gustav Radbruch megállapította. Ezt az elviselhetetlenséget nevezte Radbruch a „jog köntösébe bújtatott nemjognak”, illetve „törvényes törvénytelenységnek”.²⁷ Ezek olyan pillanatok, amelyek alól csak az esztelen szeretet szabadíthatja fel az embert Weil szerint, vagyis az isteni mintájú esztelen szeretet. Szerinte az univerzum rendjében előállhatnak conditio-k, amelyekben csak az ilyen jellegű viszonyulás bizonyulhat ésszerűnek, pontosan a túlbujánzó, szintén irracionális mértékű és súlyú igazságtalanságok miatt. Azonban Weil óvatos szkepticizmusa ezek ellenére is megmarad: van-e igazság, igazságos világban élünk-e, ha magunkra vagyunk utalva az igazság mentén szerzett szabad beleegyezésünk által az egyéni döntésekben?

Látható, hogy Weil gondolkodásában az isteni szeretet, a kegyelem és az igazság harmóniája, – mint a János-prológos záró mondata: „Mert a törvényt Mózes közvetítette, a kegyelem és az igazság azonban Jézus Krisztus által lett osztályrészünk” – világosan észlelhető harmóniában tanúskodik arról a szintézisről, amely új, misztikus, egyetemes bölcséletet enged felsejleni a kegyelem „nehézkedő” természete mögött.

Jegyzetek

- 1 Simone Weil: Kegyelem és nehézkedés. Fordította: Pilinszky János. Vigilia Kiadó, Budapest, 1994.
- 2 Kovács Péter: Törmelék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2006. 127. o.
- 3 Simone Weil: Szerencsétlenség és istenszeretet. Fordította: Bende József. Vigilia Kiadó, Budapest, 1998.
- 4 Mircea Eliade: A szent és a profán. Fordította: Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- 5 Tarr Bence: Az örök élet forrása, Tarandus Kiadó, Győr, 2011.
- 6 Jakob Böhme: A szent sóvárgás. Fordította: Isztray Botond. A Tan Kapuja Kiadó, Budapest, 1997.
- 7 Hamvas Béla: A világválság. Neumann Kht., Budapest, 2003.
- 8 Simone Weil: Kegyelem és nehézkedés, i. m.
- 9 Arisztotelész: Eudemoszi Etika – Nagy Etika. Fordította: Steiger Kornél. Gondolat Kiadó, Budapest, 1995. 5. o.
- 10 Schütz Antal: Dogmatika. A katolikus hitgazságok rendszere. Szent István Társulat, Budapest, 1937. 625. o.
- 11 Arisztotelész: Metafizika. Fordította: Halasy-Nagy József. Lectum Kiadó, Szeged, 2002.
- 12 Adolf von Harnack: A kereszténység lényege. Fordította: Görföl Tibor. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 7. o.
- 13 Simone Weil: Kegyelem és nehézkedés, i. m.
- 14 Hans Walter Wolff: Az Őszövetség antropológiája. Fordította: Blázi György. Harmat Kiadó – PRTA, Budapest, 2001. 148. o.
- 15 Simone Weil: Kegyelem és nehézkedés, i. m.
- 16 Frederick William Grant: Mózes első könyve az Újszövetség fényében. Evangéliumi Kiadó és Irat-misszió, Budapest, 2002. 32. o.
- 17 Simone Weil: Kegyelem és nehézkedés, i. m.
- 18 Simone Weil: Szerencsétlenség és istenszeretet, i. m.
- 19 Válczy József: A művezettől az imádságig. A költészet szerepe Simone Weil gondolkodásában = Vigilia, 80. évf. 3. szám, 2015. március, 180. o.
- 20 Simone Weil és a Miatyánk. Fordította: Szabó Dénes. = Vigilia, 40. évf. 4. szám, 1975. április, 253. o.
- 21 Farkas Gábor: Tiszta és tökéletes öröm. Simone Weil és a testvériségetika = Keresztény Szó, 25. évf. 2014. 6. szám
- 22 Simone Weil: Szerencsétlenség és istenszeretet, i. m. Weil szerint a végső szerencsétlenség, ami az embert érheti, hasonlítható ahhoz az állapothoz, amit Krisztus a kereszten élt át. A választás lehetősége azonban az ember számára szerinte még ebben az állapotban is adott és fennálló, hiszen két kereszt állt Krisztus keresztléte két oldalán, két latorral és két végső döntéssel. Ez választási lehetőséget sugall számunkra – írja Weil. (25. o.)
- 23 Vincze Krisztián: A szenvedés realitása és méltósága Simone Weil filozófiájában = Vigilia, 79. évf. 8. szám, 2014. augusztus, 593. o.
- 24 Vető Miklós: Simone Weil vallásos metafizikája. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. Lásd még Tóth Beáta recenzóját: Miklós Vető: Court traité sur l'amour. L'Harmattan, Paris, 2020; Mezei Balázs – Schmal Dániel (szerk.): Megújító újdonság. Tanulmányok Vető Miklós gondolkodásáról. Szent István Társulat, Budapest, 2020. = Sapientiana, 13. évf. 2020. 2. szám, 90–95. o.
- 25 Simone Weil: Szerencsétlenség és istenszeretet, i. m.
- 26 Gilbert Keith Chesterton: Igazságot! Az örökkévaló ember. Fordította: Lukácsi Huba. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 48. o.
- 27 Hans Kelsen – Gustav Radbruch – Alfred Verdross – Arthur Kaufmann: Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből. Szerkesztette: Varga Csaba. Fordította: Szabó József – Nagy Lajosné. Szent István Társulat, Budapest, 2003.

D. MOLNÁR István

Egy elfelejtett hegyaljai költő: Zempléni Árpád

Zempléni Árpád neve nem véletlenül zempléni. 1865-ben a mai Borsod-Aba-új-Zemplén (akkor Zemplén) vármegye területén látta meg a napvilágot. Két évig (1883/84–1884/85; V–VI. gimnáziumi osztály) a Sárospataki Református Kollégium diákja volt. Eredetileg Imreynek hívták, kisnemesi családból származott, de apja – vagyona nem lévén – Budapesten iparosként dolgozott. A költőt, aki prózát és színművet írt, műfordító volt, Hegyalja kapuja, Tállya tartja számon hírességeként, mert számos forrás szerint ott született, bár egyikük az ugyancsak a szerencsi járásban lévő Megyaszó falu Újvilágpuszta nevű településrészét nevezi meg. 1919-ben hunyt el.¹

E sorok írója magyar nyelv és irodalom szakos egyetemi végzettséggel rendelkezik, de először csak lengyelországi kiadványokban találkozott Zempléni Árpád nevével. Az 1918–1960 között lefordított magyar irodalmi alkotások bibliográfiájában (1967) szerepel Zempléni 1910-ben megjelent *Turáni dalok. Mondai és történelmi hőseinek 1900–1910* című kötetének hosszabb részlete (1921), négy évvel később pedig a lengyelbarát költők versantológiájában az ugyanabból a kötetből való *Szeben alatt (Bem apó esete)* című verse. Az antológiában olvasható életrajzi jegyzet ma is használható információkat közöl költőnk írásművészetéről: „Irodalmi munkásságában gyakran felhasználta a finnugor és turáni népek legendáit, arra törekedve, hogy megteremtse a pogány korszak magyar mitológiáját. Lengyel költők számos versét lefordította. A *Szeben alatt* az 1848-as harcok hiteles epizódján alapuló vers, amelyet gyakran emlegetnek a korabeli visszaemlékező kötetekben.” Kezdeté, rövid részletei és befejezése így hangzik: „*Ostromolják Nagyszebent, / Bem serege támad. / Mint a zúzos fergeteg, / Rohannak a székelyek / Puskával a sáncnak (...) »Rajta, bátor szégelek!« / Kiabál a kis öreg (...) Egyik székely odaszól / Vén tábornokának: / »Menjen innen, Bem apó! / Ej, be nem tud rendet! / Kee helyünkbe lel százat, / De hol veszünk mi másat, / Ha lelővik kendet.«*” (sic!) Az említett bibliográfiának az 1821–1917 és 1961–1972 között lefordított magyar alkotásokat felsoroló kötete csak ez utóbbi versről tud.²

A magyarból sokat fordító Antoni Lange és Alfred Tom által összeállított, 1921-ben kiadott világirodalmi gyűjtemény utolsó, irodalmunknak szentelt kötete szerint Langénak köszönhető Zempléni első verseinek átültetése. Teresa Samociuk – igaz, 1969-ben még „így illett” – a lengyel olvasók 20. századi irodalmunk iránti érdeklődésének felkeltésére alkalmatlannak, anakronisztikusnak ítélte az összeállítást, „sőt: az

anyagának Zempléni *Turáni dalaival* való lezárása egyenesen torzításra vezethetett.” A magyar költő lengyel kapcsolatainak bizonyítéka, hogy Bánya Károly prózai fordításai nyomán 1914-ben keletkezett kéziratban maradt *Három híres lengyel éneke*.³

Zempléni Debrecenben a Református Kollégiumban tanult tovább, de nem szerzett bizonyítványt és csak később érettségizett. Újságíró volt, a református egyház „díjnoka”. Többnyire politikai cikkei, novellái, versei különböző sajtótermékekben (*Debrecen, Debrecen–Nagyváradai Értesítő, Debreceni Híradó, Tokaj–Hegyalja*) jelentek meg. Már Budapesten élve az egyetemen filozófia szakra járt, de hamar abbahagyta tanulmányait, autodidaktaként viszont széles ismeretanyagra tett szert. 1896-tól haláláig a Magyar Földhitelintézet levéltárosaként dolgozott.

Először hagyományos, konzervatív ízlésről tanúskodó, gyakran Petőfire emlékeztetően népies, magán- és közéleti verseket publikált, amelyek értéke a témagazdag-ság. Lírai költészetében kezdettől jelen van a nagyváros. Az 1891-es *Zempléni Árpád költeményei* volt az első kötete: mintegy száz, többségükben rövid, sőt epigrammaszerű vers. Sokuk személyes érzelmeit fejezi ki, például az *Önvád; Közöny; Anyámnál* címen két vers: *Hazafelé* és *Otthon; Egykedvűen*. Hasonlóak nem mindig felhőtlen boldogságról árulkodó szerelmi lírájának gyümölcsei, mint a *Látlak újra; Késő bocsánat; Ne szeress; Rád gondolkod; Ne vádolg!* Olvasható itt több, nehéz sorsú embereket megjelenítő vers, mint *A lelencz; Nyomor* címmel kettő; *Sztrájkok; A néptanítóknak; Szegény proletárok*; egyértelmű társadalombírálatra viszont egyetlen példa *A dzsentrí*. Vallási hitéről nem sok vers tanúskodik: *Nagypéntek; A Golgotáig; Bőjt hamu*; és csak egynél, a *Mátyás szobra* címűben tűnik fel a magyar történelem kiemelkedő alakja. Van számos egészen hétköznapi témájú verse, mint a *Tőparton; Este; A légy; Kód* – ebből kettő is; *Van egy kutyám; A lépcsőházban; Vonaton*. Választott hivatásával kapcsolatosak – két műfordításával együtt – a következők: *Irodalmi esemény; Költő leszek*; és kettő *Heinéből* címmel. A gondolati lírához sorolható versekből kevés van, például az *Élettől, haláltól; A boldogság; s* a nagyobb terjedelmű *Az ember*.⁴

Az *Új versek. Zempléni Árpád újabb költeményei (1893–1897)* című kötete először 1897-ben a fővárosban, majd reprintben 2005-ben Miskolcon jelent meg. Utóbbi kiadója a Tállya Megsegítése Alapítvány, bizonyítva, hogy Hegyalján nagyra értékeli a költőt, aki feltehetően ápolta kapcsolatait szülőföldjével. A kötet nagyrészt epigrammaszerű, szintén száz körüli számú versének hangvétele modernebb, a korábbiaknál könnyedebb, játékosabb, szellemesebb, sokuk humoros, a rímek remek. Témáik rendkívül változatosak, legtöbb közöttük egészen hétköznapi – csak néhány példával: *Kézsók; Nagyságos asszonyom; Buborékok; A kalap; Madárbalál; A narancs; Régi barát; Seta; A vadgesztenye; A léghajós; A léghajó; A patak vagy a Játék*: „Gyerekké tudnék lenni újra / Játshatnék a földre lecsucsulva, // Kapnék lekváros kenyeret, / Azt is megosztanám veled! // Elköltve a jó eleséget, / játszhanék férj- és feleséget. // Egymást fülébe megfogóznánk, / Lekváros szájjal csókoloznánk. // A mamák persze észre vennék, / A bűnösöket hazavinnék. // S a porban-játszó amorettek / Szenvednének, mivel szeretnek.” Sok a komor hangulatú, például *A farkas halála; A bomba; Tor; Ravatal; Gyász; Karácsonyi halott*. A múltat idéző politikai tartalmú versek között egyaránt vannak komoly hangvételűek,

mint a *Vértanúk emléke* és a *Kossuth ravatalánál*, s van olyan is, mint a *Cogito*: „Gondolkozom, tehát vagyok. / Nem gondolkozok, aki nincs, / S ki nem gondolkozok, a' sincs. / Ergó: nincsenek magyarok. / Biztos ismertető jel ez: / Ma is él Arisztotelesz, / Minket meg biztat Széchenyink: / Magyarország nem volt, de lesz.” Ha a jelenről van közölnivalója, erős az irónia: a *Szabadelvű úr* és *A népszónok*; a *Magyar lecke* címűben pedig egy hölgyet kér, hogy tanuljon meg magyarul. Kivétel az 1893-as május elseji felvonulás alkalmából írt *Szeretet májusa*, amellyel mintha cáfolná, hogy radikális politikai nézeteket vallott volna: „Nem gyűlöletnek, bosszúnak / Ünnepejt ülünk mink ma itten. / Nem munkások, kik vérbosszút / Forralnak ártó szíveikben. / Hogy milliók élhessenek, / Nagyon kell itt egymást szeretnünk... / Ne bántsuk egymást, emberek! / Elég zsarnok él már felettünk.” A különböző művészi élményekből született versek (*Művészet; A vers; Műgond*) hangja komoly, de köztük is van, amelyekből nem hiányzik az irónia. Ilyen a *Nagy szellemek* és *A genie* (később *A zseni*): „A koplalásban is van isteni, / Akkor tud a zseni – teremteni. / E koplalást úgy szokták menteni: / Zseni, mert koplal; koplal, mert zseni. // Zseni, mert koplal? Bőjt még ész nem ad. / Koplal, mert zseni? Büntetés tehát. / Szemes a bölcs s a tál körül tolong. / Bolond, hogy koplal, koplal, mert bolond.” Az előzőtől eltérően ebben a kötetben felhőtlen boldogságról árulkodik a néhány szerelmes vers (*Elveszett a szívem; Bírni vágylak; Akit én szeretek; Mi vagy nekem*.) Az itteni egyetlen, Vajda János verseihez hasonló, filozofikus költeménye a *Legyőzhetetlen ember*. Címe meggyőződéses optimizmust sugall, de a *Bizonytalan költők* című versből azt olvassuk ki, hogy – mint nemzedéke más tagjai – költőként ingadozott a hagyományos nemzeti és az új, a modern törekvések között. *Válogatott költemények* című kötetét már egy évvel az *Új versek* első kiadása után sikerült megjelentetnie.⁵

Zempléni már második kötetében és másutt is virtuóz verselőnek bizonyult. A *Dalok* természetes, őszinte hangú szerelmes versciklusa. Az I. számából idézzük: „Mikor elszunnyadtam, / Eszembe forogtál, / Mikor felvirradtam, / Eszembe jutottál.” A gondolat kifejezés kivételes tömörsége tapasztalható a *Kis virág* című versben: „Kis virág, siess virulni, / Nincs neked csak egy nyarad (...) Kis madár! Siess dalolni, (...) Ha te nem dalolsz, dalol más (...)” A költőnek van több egészen modern hangzású, szellemes, bölcs epigrammája. Az *órás végrendelete* ennyi: „Az idő pénz. / Ha meghalok, / Örökölni egy órát hagyok, / És időt hozzá eleget: / Fiacskám, méregetheted.” Verses regényére utal a *Szonett* a „*karthágó*” emlékkönyvéből: „Szél / Kél, / Port hord. / Mord / Fél / Bort / Kér. / Por, / Bor, / Jó, / Már / Jó! / Ró. Megfejtés: Szomjas betyár bemegy a csárdába, / bort iszik ott Móricnál rovásra.”⁶ Még a 19. században a hőseit jellemző címmel látott napvilágot novelláinak kötete, a *Kis emberek* – aprólékos, naturalisztikus lélekrajzi írások.⁷ Jó megfigyelőnek bizonyult, de a próza nem az ő világa.

Kétszer is kiadták *Dido* című verses lírai regényét (1901), amelyet feltehetően a szerző szenvedélyes, viharos szerelme inspirált. Merész hangvétele mintegy megelőlegezi Ady erotikus verseit, például a *Héja-nász az avaron* címűt. A több tragédiát megélt Karthágót alapító Didó királynő és a vesztes trójai háborúból oda menekülő királyi sarj, Aeneas kalandos életét és szerelmét elbeszélő ókori mítosz több közismert művészt megihletett. A római Vergilius kevéssel Krisztus előtt írta meg

monumentális eposzát, az *Aeneist*, az angol Henry Purcell pedig a 17. század végén komponálta *Dido és Aeneas* című operáját. Zempléni is ebből a mítoszból merítette azonos című verses lírai regényének ötletét, amelynek formája minden szempontból újítás, és nem csak azért, mert cselekménye Magyarországon és a jelenben játszódik. Ha művészetekkel kapcsolatban használatos lenne nemcsak a „premodern” és a „posztmodern” szakkifejezés, hanem az „ultramodern” is, akkor ezzel a jelzővel kellene illetnünk a költő alkotását. Verses regényeket, bár kevesen, még írtak hazánkban a 20. században, de „lírait” Zemplénin kívül mások nem biztos. Más kérdés, hogy műve esetében mennyire vehető komolyan ez a jelző. „A paródia-szándék tovább él azokban a művekben is, amelyek pedig egyébként nagy mértékben eltérnek a verses regény műfajától, de ezt tovább viszik: Zempléni Árpád a *Didó*-ban a legkülönbözőbb idézetek torzított visszahallásával ér el sajátos hatást (...)” – állapította meg Imre László.⁸

Zempléni művében Didó félvilági nőből kocsmárosnévá lett szépasszony. Énéasz (*sic!*) festő, aki Budapesten bohémtanyának való kocsmát keres és talál társasága számára. A kocsmá neve „Kárhágó városához”. Beleszeret a kocsmárosnéba, akinek szerelmét elbeszélések mesélésével, csellel nyeri el. Érzelmeinek történetét naplóban és lírai versekben örökíti meg. természetesen van szerelmi párviadal is. Énéasz azután Didót elhagyva szándékozik visszatérni hazájába. A nő megátkozza, majd nemsokára meghal. A férfi siratja, de készül az utazásra. A kompozíció újdonság. A bevezető két rész tartalma még a szokásos: *A két hős, Énéasz bujdosása*, ám a fejezetek címe önmagukban is sokat elárul az alkotásról (így, csupa nagybetűvel): *ÉNEÁSZ PIKTOR LEVELEI VERÉB ZOLTÁN KÖLTŐHÖZ, A „KÁRTHÁGÓ” MINT OLYAN, ÉNEÁSZ NAPLÓJÁBÓL, ÉNEÁSZ MESEI, A BOGÁNCSS-EMBER KALANDJA, SZERELMI HARCZ, MEGÖLTÉK A BÁRÓT, A MÚLT és MŰTÁRLAT A KÁRTHÁGÓBAN*. Néhány alfejezet a költő kötetei kapcsán már említett verseit idézi fel: *A kézcsók, Magyar leczke, Buborékok*. Énéasz piktornak a költőhöz intézett leveléből kiderül a helyszín: *Bormérés Kárhágó városában* és itt van *A kocsmá elnevezésű alfejezet*. A férfi főhős *Naplójának* alfejezetei a *Zöld bokorban, Nem fogja tudni senki, Elnézlek, A múlt* című fejezetben pedig a *Mi vagy nekem* verscímre találunk. A *Mesék* egyike a történettől független betét, az *Andrássy generális*. Ha nem tévedünk, báró Andrássy Istvánról, Thököly Imre udvarnokáról, majd osztrák főispáni helytartóról van szó, akit a kurucok foglyul ejtettek, ezt követően csatlakozott a Rákóczi-szabadságharcához. Hadi sikereinek köszönhetően lett tábornok, de később Lőcsét feladva behódolt az osztrákoknak, és amnesztiát kapott a császártól. A *Didó* eredetisége a megváltoztatott mítosz, illetve eposz és a forma változatossága: szomorú és vidám jelenetek, hol rövid, hol hosszabb lélegzetű dalok, tréfás rigmusok, epigrammaszerű ötletek. Verselése virtuóz, bár a régmúlt kifejezésére hivatott szóalkotása néhol erőltetett rímeket eredményez.⁹ A megjelent mű címlapján Tóth István *Didó*-ábrázolása szerepel.¹⁰

Az első elismerést 1902-ben a *Wesselényi emlékezete* című „pályadíjnyertes óda”, illetve annak kiadása hozta meg Zempléninek.¹¹ Öt évvel később már másodtitkára

volt a Petőfi Társaságnak, 1911-ben pedig felvették a legrangosabbnak számító Kisfaludy Társaságba. A *Nyugat* folyóirat körétől távol tartotta magát. Már a 20. század legelején csalódott ifjúkori nézeteiben, a nyugati eszmékben, a liberalizmusban, a véleményünk szerint inkább polgári radikálisnak, mint szocialistának nevezhető ideológiában és a népek testvériségének hirdetésében. Néhány évvel korábban nem véletlenül írta meg *Bizonytalan költők* című, alkotói töprengéseit bizonyító versét. Munkásságában hirtelen alapvető változás következett be. Érdeklődése a neoromantika, ősi mítoszok és mondák felé fordult és a magyarok nyelvrokonainak, a voguloknak és osztjákoknak hősi énekeit, népköltészetét kutatta nyelvész és régész alaposággal. Mint korábban Richard Wagner, sőt alighanem a zeneköltő hatására, felismerte, hogy az örökölt mondavilág elemeivel kifejezhetők az emberi élet alapvető törvényszerűségei. 1908-ban megjelent *Bosszú* című, az osztják mondavilágából vett témájú elbeszélő költeménye, amellyel, ha ekkortól írt műveire gondolunk, rátalált igazi hangjára.¹² Ugyanebből a regevilágból merítette, de már finn hőseket is szerepeltetett a következő évben kiadott, szintén irodalmi díjjal elismert *A kalapács* címűben, amelyet meseként olvasunk. Így kezdődik: *„A finn király fiának volt egy nagy kalapácsa. / Ő volt a magas észak legremekőbb kovácsa, (...) Kardverni ott tanultak: a közel és a távol / Királyfiak, királyok nyugatról, dél honából.”* A királyfi gyilkosság áldozata lesz, apja tudja, ki volt a tettes, ezért „Vadászokkal megindult elfogni az Uralban” az ottani „gonosz kovácsot”.¹³

A költő több kötetét a nyelvrokonainknak és az etnikai szempontból közelebbi vagy távolabbi rokonoknak tartott népek rege- és mondavilága ihlette. A nagyrészt az ugor ősvilágot idéző verseit tartalmazó, 1910-ben megjelent *Turáni dalok* című kötete olyan sikert aratott, hogy hamarosan újabb kiadásokat ért meg. Benne 45 alkotás olvasható, köztük 41 elbeszélő vagy leíró jellegű költemény és négy óda. 18 magyar, 11 finnugor (finn, osztják, cseremis), 17 egyéb tárgyú, van kalmük és tatár, sőt egy egyiptomi is. 1914-ben, illetve 1916-ban Budapesten kiadtak belőlük egy-egy német és angol válogatást. Az előbbiben 26, az utóbbiban 14 mű szerepel. Bizonyára a szerző és/vagy a kiadó tartotta lényegesnek, hogy mindkettőbe bekerüljön *A táltos*, a *Magyarok Szent-Gallenben* és a *Hunyadi*.¹⁴

A turanizmus a turániaknak nevezett népek közös eredetének és jelenbeli összetartozásának eszméje, a jó értelemben vett romantikus nacionalizmus egy fajtája. A 18. században megjelent és a következő évszázadban kiteljesedett nagynémet, másképpen pángermán és a pánszláv ideológiák hatásának ellensúlyozására született a 19. században, Finnországban. Sokan, így Zempléni is turániaknak tartották a finnugor nyelveket beszélőket, bár nem tartoznak a közép-ázsiai türk népekhez, akiknek nyelvei nem a finnugor, hanem az altáji nyelvcsaládból valók. Távolabbi rokonokat keresve még a babiloniakat, egyiptomiakat és japánokat is számításba vették. Hazánkban éppen a *Turáni dalok* megjelenésének évében alakult meg a Turáni Társaság, amely a keleti gyökerek kutatásával a nemzeti tudatot kívánta erősíteni, néhány évvel később pedig már folyóiratot adott ki. A költő turanizmusának oka és tartalma az osztrákellenességben keresendő, ezért is érdekesség, hogy a Társaság első fővédnö-

ke Habsburg József Ferenc főherceg volt. A második világháború után nacionalista jellege miatt megbélyegezték, sőt tiltották, bár a szélsőjobboldali ideológiák, a fasizmus terjedésében nem játszott semmilyen szerepet. Zempléni idejében még nem is játszhatott. Hasonlóan gondolja *Keletre, magyar!* című könyvében Ablonczy Balázs: „A magyar turanizmus tipikusan magyar és teljesen elhallgatott eszmeáramlat, akik benne voltak, igyekeztek ennek még a nyomát is eltüntetni, akik meg csak hallottak róla, szent borzadállyal emlegették. Fehér loáldozást idéz és habókos praktikákat. Pedig a magyar közvéleményt legalábbis a 19. század eleje óta izgatta a magyarság keleti eredete és nyugati mintakövetése közti ellentmondás.”¹⁵

A turanizmus több, a *Turáni dalok* kötetben olvasható költeményben kifejeződik. Zempléni Kelet felé fordulása a magyar őstörténet iránti érdeklődésének köszönhető. Ilyen *Nimród* című műve. A mezopotámiai uralkodót Babilon alapítójaként említi a *Biblia*, és nálunk legendákban Ménrót néven is szerepel. Fiai Hunor és Magor, akiknek anyja Enéh, Ménrót felesége. Uldinnak (Huldinnak), a 4. század elején az európai hunok második uralkodójának egyik fia volt Mundzuk (Mundzsuk) nagykirály, az ő fiai pedig Buda és Atila.¹⁶ Érdemes itt felidézni Arany János *Legenda a csodaszarvasról* című költeményének néhány sorát. „*Vadat üzni feljövénnek / Hős fiai szép Enéhnek: / Hunor s Magor két dalia, / Két egytestvér, Ménrót fia.*”

Zempléni *Isten kardja* című művében a Nimród változat szerepel. Halála éjszakáján „*Eltűnik az ősi szent kard, / Hadisten adománya, / A szittyák drága kincse (...) Befürödött a földbe / És eltűnt a mélyben.*” Évezredek múlva „*Kifáradt, szerte züllött / Ős Nimród szolgálata / Elszéledt Babilonból / S a pusztán elvadult.*” A vers II. részében „*Atil vizének partján / Mundzuk úr hunn királynak / Gulyája táboroz. / A barmok legelőjén kiütözött a földből / Az ősi szent varázskard, / Mint fűszál rög alól.*” (sic!) Egy bika lábát megsebzí, a juhász kiveszi, de fitymálja. A III. rész így kezdődik: „*Atil vizének árján / Virágos nagy hajókon / Mundzuk-fi hős Attila / Vég nászát ünnepelte / egy türk-kagán lánnyal.*” Mindenkitől ajándékot kapnak, a juhász pironkodva nyújtja át a kardot, amit az udvarnép kinevet, „*De Mundzuk hős fiának / E vas tekintetére / Orcája úgy kigyúladt / Mint sarki fényes éj. / Reszketve hős örömtől / Megösméré azonnal / S által vévé a kincset (...) Mikor kezében érzé / A régi csoda-kardot, / Hadisten adományát, / A szittyák drága kincsét, / Nimród-ős örökét: // Otthagyta szép aráját / És lóra ült a néppel / S ő lett a világ urává.*” Hogy a „csoda-kard” legendája más országokban is ismert, igazolja Zempléni kortársa, az Arany János hun témájú műveit lengyelre fordító Antoni Lange (1861–1929) tragédiája, az *Atylla*¹⁷ (1898, könyvként 1910). A lengyel költő, dráma- és prózaíró más mondanivalójának megfelelő legendát is belevett alkotásába: a német Loreley-történetet, a szirénét, aki a halálba csalja az öt csodáló hajósokat. „*Ó, Atila, elvesztetted Mundzuk véres kardját. / Loreley csalt csapdába, / Az ő csábos dala. / Ómiatta ejtetted a kékeszöld Rajnába*”¹⁸ – olvasható a IV. jelenetben. Az a kard, amelyet egy földműves talál, hamis, Atila nem hódíthatja meg Rómát, és a *Véres nász* című utolsó jelenetben valaki, lehet, hogy a házasságra kényszerített frank királylány, meggyilkolja.¹⁹

Zempléni reménykedik nemzete szép jövőjében, de a *Nimród fiaihoz* (*Régi magyar siralom*), különösen pedig a *Keletre, magyar!* című költeményben már nem így

van. Az előbbiben: „*Idegen nemzetek, / Hamis hitetlenek / Ősi fészked feldúlják: (...) jószágodat prédálják; Vitézi nevedet, / Régi hős híreket / Méltatlanul gázolják. // Ébredj önérzetre, / Sorakozzál tette / Búban élő magyarság (...) Megfojt ez a szolgaság! Nyílj ki szebb hazából, / Nimród ágyékából / Származott szép virág.*” Az utóbbiban súlyos szavakkal ad programot nemzetének: „*Keletre, magyar! / Tekints keletre! / Itt lelsz te dicső, nagy / Rokon felekre! // Nem lenézéssel / Fogadnak ott. / Hagyd önmagának Napnyugatot (...) Véreddel védted / Nyolc századon át / Nyugat épségét, / Hitét, honát (...) Letiltanák szádról az ősi szót. / Hazugok, gyávák, / Rágalmazók! (...) Keletre, magyar! / Tekints keletre! / Ha élni kívánsz / Új ezredekre!*” Az utolsó két versszakban kéri: „*Keletre, magyar! Fordulj keletre! / Ott lelsz segítő / Rokon kezekre. // Testvéreid közt / Napkeleten / Keress barátot / Hős nemzetem!*”

A magyarság és más népek turáni eredetéről szóló elmélet a német születésű oxfordi orientalista professzornak, Friedrich Max Müllernek (1823–1900) a 19. század közepén közölt írásai nyomán terjedt el, aki egyébként tiszteleti tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.²⁰ A „turáni átok” kifejezés korábbi, Vörösmarty Mihály *Az átok* című, 1832-ben keletkezett epigrammájának tulajdonítható: „*Férfiak! így szólott Pannon vészistene hajdan! Boldog földet adok, víjatok érte, ha kell: / S víttanak elszántan nagy bátor nemzetek érte, / S véresen a diadalt kivitta a magyar. / Ah de viszály maradt a népek lelkein: a föld / Boldoggá nem tud lenni ez átok alatt.*” A turáni átok legendája így szól: „Legyen sorsuk a széthúzás és belviszály, soha, semmiben ne egyezzenek, belső féreg rágja a nemzetet, lassú pusztulás végezen vele. A magyarok közötti széthúzás, ellenségeskedés ezer éven át tartson.” A viszálykodás ősi átok következménye, vagy a Szent István által üldözött táltosoktól származik, vagy korábbi, és Zempléni több művéből kiolvasható, aki újjá akarta teremteni a pogány magyar mitológiát. A *Turáni dalok* előhangja *A táltos*. Benne vannak *Az Isten kardja*, az *Árpád sírja*, a *Nimród fiaihoz*, a *Keletre, magyar!* és az *Örök magyar* című versek. A kötetben emléket állított már dokumentált történelmünk hőseinek is. Ilyenek a *Hunyadi*, a *Rákóczi Tiszabecs-nél*, a *Csokonai*, a *Wesselényi emlékezete*, a már magyarnak számító Bemet idéző *Szeben alatt*, a *Petőfi*, a Kazinczy Ferenc és társai börtönéről szóló *Kufsteini madarak* és *Az őr* című Kossuth-legenda. Feltehetően nem véletlen, hogy a verseiben megelevenített történelmi személyiségek többsége szoros kapcsolatban állt Sárospatakkal, illetve Zemplénnel.

Ugyancsak 1910-ben adták ki *Istár és Gilgamesz. Babiloni rege* című művét, amely a mezopotámiai ősmítosz felfedezésének hatására keletkezett. Az első magyar fordítás volt a sumér-akkád költészetből.²¹ A költő 1912 és 1919 között sokat dolgozott, írta nagyobb vagy kisebb terjedelmű elbeszélő költeményeit. Utolsó éveiben betegeskedett. *A halál-vőlegény* című *Elbeszélő költeményéhez* nem sikerült hozzájutnunk. *Mogyoróbél herceg. Vogul hőse* után *A hermelin* következett, amelyet szintén nem sikerült megismernünk. A Nádasdy-díjjal jutalmazott *Vásfő és Ime. Vogul rege* volt az utolsó műve.²²

Élete során több értékes esztétikai jellegű írása jelent meg: Lavotta János zenészerző-hegedűművész; a költő és író Pálóczi Horváth Ádám, évekig a debrece-

ni református Kollégium diákja; valamint Mikszáth Kálmán életrajza. Próbálkozott színműírással is. Számos műve kéziratban maradt. Sokat és nagyszerűen fordított elsősorban korának francia és olasz költészetéből. A korabeli magyar szellemi életben betöltött szerepének jele, hogy a fővárosi Fiumei úti sírkertben temették el.²³ Munkássága halála után évekig érdeklődést váltott ki, amelynek bizonyítéka 1930-ban megjelent „táltos éneke”, *A Rimanóczy gyémántok*. 1939-ben Sárospatakon látott napvilágot a *Zempléni Árpád hátrahagyott verseiből halálának huszadik évfordulójára* című válogatás. Gulyás József tudós tanár nem kevés gyűjtőmunkával és a költő Anikó nevű feleségének húga, Wagnerné Révész Elza zeneművész és zeneszerző rendezte sajtó alá. (A nők apja, Riszdorfer-Révész korábban Nyíregyháza főjegyzője volt.) Már második éve tartott a világháború, amikor az egyébként Debrecenben született Rubinyi Mózes irodalomtörténész és nyelvész, akadémikus *Zempléni Árpád emlékezete* címmel, az emlékező ülés nyomán kis füzetet adott ki. Az *Előszó* egy, a költő korábban meg nem jelent verseit dicsőítő mondata külön figyelmet érdemel: „Finnugor magyarsággal és európai szellemben.” Vikár Béla, a *Kalevala* fordítójának megnyitója után szót kapott a költő sógornője, Rubinyi pedig előadást tartott. A füzetben olvasható a költő kortársa, Kozma Andor ódája, a *Zempléni halálára* és a kiadó La Fontaine Társaság Zempléni-ünnepségének programsorozata.²⁴

A költőhöz a finnugor rokonságban kételkedők gúnyosan, vállveregetéssel vagy jóindulatú sajnálkozással viszonyultak, de több nála fiatalabb kortársa nagyra értékelte életművét. Nem kritikátlanul. „Az Arany-epigonok közepes, selejtes műveket írtak (...) Ennek a kevés dicső korszaknak a költői neveltje Zempléni Árpád is, akinek új »vogul regé«-je most jelent meg. (...) noha magán hordja a jellemzett korszak némely bélyegét, meglepő bizonyosságot tesz Zempléni Árpád oly költői jelességeiről, melyek régebbi műveiben nem nyilvánultak meg ily közvetlen és meggyőző erővel (...) Zempléni írói egyénisége azóta körvonalozható tisztábban, mióta különös vogul témáival bíbelődik. Régebbi »turán«-kodásai meglehetősen színtelenek voltak. Naiv sovinizmus, száraz régészkedés, pepecselő terjengősség unalmasította el őket. Vogul mondákból készült újabb elbeszélő versei ellenben rendkívül frissek, erőteljesek és plasztikusak” – írta Tóth Árpád 1919-ben a *Vasfő és Ime* című alkotásról szóló recenziójában.²⁵

A költő temetésén Mórícz Zsigmond így búcsúzott tőle: „Zempléni Árpád szemmel látottan emelkedett fel a mélykultúra kincseivel megrakva a magas kultúrába. A mélykultúrát azonban tanulni nem lehet: abba a lélek fejlődésének első korát kell eltölteni, másképp nem tehet szert rá senki. Tehát Zempléni Árpád a társadalmi rétegződés mélyéről kellett, hogy jött legyen. (...) Zempléni Árpád ott állott és ott él. Táltos szépségében és megrendítő magában: és ott marad a magyar irodalom legfőbb becsei közt.”²⁶ Krúdy Gyula *Zempléni Árpád, az utolsó romantikus költő* című 1927-es „írói arcképében” ezt olvassuk: „Zempléni Árpád szívében mindvégig kuruc maradt, mégpedig olyan kuruc, akinek voltaképpen csak napjainkban jött el a maga ideje, amikor a turanizmus gondolatáért különböző társadalmi és irodalmi egyesületek alakulnak, amikor leszegényedésünkben, leégettségünkben, árvaságunk-

ban leginkább szükségünk volna a magyar rokonainkra, mint annak az embernek, aki valahol valamerre tönkrement, és elindult a nagyvilágba keresni valami atyafit, akinek segítségével talpra állana (...) Zempléni a népnemzeti stílust megújítani kívánó, összetettebb formaeszményt követő, a szubjektivitás modernebb aspektusainak is hangot adó szándékokat mutat költészetében. Érdekes törekvése az ősi és az újnak szintézise, elbeszélő költészetének mitikus archaizmusa és ennek beolvasztása a korszerűbb látásmód kereteibe.”²⁷

1926-ban jelent meg a *Zempléni Árpád* című, tudomásunk szerint az első tanulmányának nevezhető írás, amelynek szerzője a számunkra ismeretlen Gábor Géza. Részletesen ismerteti a költő pályáját. Helyét így látja a 19–20. század fordulójának magyar irodalmában: „Ebben az új szellemben lassan háttérbe szorul a nemzeti feladat, sőt az emberi élet hazug nemzetközisége szemben meg is hal s így a költészet is (...) Ezekből a mozgolódásokból emelkedik ki Zempléni Árpád alakja. Két élesen elkülönített részből álló költészete érdekes képét mutatja egyénisége és kora vajúdásának. Forrongó lelke, hevülékeny véralkata, álmodozó alaptermészetébe belevegyült megalkuvást nem tűrő függetlensége, emberi, politikai szabadságvágya, élete körülményei belekergették a romboló irány árába, keményveretű hazaszeretete, kora nemzeti irányú áramlásai, magára ébredése azonban kiragadja az árból és a nemzeti hagyományokhoz sodorja.” Természetesen szó sincs fajelméletről, hiszen az idézetben háromszor is a „nemzeti” szó szerepel. A két „rész” ifjúkori lírája és turáni dalai. Hol lemondás, kétségbeesés, hol „rózsaszínű ködben” keresi a „szép jelenést”. Verseinek változatos témavilága, költői hangjának sokfélesége ellenére „Az élet miért-jére nem tud feleletet találni – állapítja meg Gábor, majd így folytatja: „Azt hitte, hogy a magyar költészet ősforrásaira bukkant és a rokon népek énekeiben a magyar költészet őseredetisége lüktet (...) Csalódását nem akarta észrevenni és lelke egész hevével élesztette az áldozati tüzet, mely köré kicsi, de lelkes tábor verődött. Csalódásával új tettekre, értékekre – a finn-ugor szövegkiadványok értékes költői anyagára – fordította a figyelmet. Különös és sajátos próbálkozásában (15 évig) a képzelet és az ihletettség kezét fog és sokszínű fátyollá szővik ábrándképeit, melyek szálai visszanyúlnak az ismeretlen múlt csodás világába (...) Álom, hit, hazaszeretet érdekes öntvénye turáni költészete (...) Kisebb költeményeiben az ázsiai rokonnépek egyszerű világa tükröződik éles világítással” – fogalmaz a kutató, megjegyezve, hogy a költő csapongva vissza-visszatér hazájába. Valóban, hiszen a turáni kötet számos verse kizárólag hazai témájú. „Hirdeti, hogy az ezeréves harc aggasztja a nemzetet, forduljon hét Keletre, mert az árja népek támadása előbb-utóbb elnyeli (...)” A gondolatsort Széchenyi István szavai nyomán patetikusan így zárja: „Alkotni fel, történelem tanúja. Táplál a szerszám és megvéd a kard, Míg a föld újra csodálni tanulja, A munkás szitttyát, az örök magyart.”²⁸

Egyik életrajzírója, Lakatos Pál már 1934-ben „panaszolta, hogy nagytehetségű költőnk, aki életében széles körben vívott ki magának elismerést, halála után hamar ködbe, feledésbe merült. És ez a félhomály tart napjainkig is.”²⁹

Az 1930-as években tudomásunk szerint, bár teljességre nem törekedhettünk, nem méltatták Zemplénit, illetve munkásságát. Az irodalomkutatók, nem tudni mi-

ért, elfelejtették, a világháború után pedig nézetei miatt még az 1956-ban bekövetkezett változások után sem akartak rá emlékezni sokáig.

A magyar irodalom története 1965-ben megjelent IV. kötete a líra megújulását és benne az új társadalmi tudatnak a megjelenését tárgyaló részt Komlós Aladár írta. Zempléni Árpádot a „lélekölő nyomorban” élők között említi, amiről más források nem tudnak. Hasonló a helyzet következő megállapításával: „Zempléni Árpád a Vajda János-i intellektuális költészet hirdetésétől a vogul medvedalok átdolgozásáig, a szocializmussal való rokonszenvtől a turanizmusig bolyong.” A költő más fiatalokhoz hasonlóan szerette Vajdát és kitartott mellette – jegyzi meg. *A közélet költői* című részben külön, több mint egy oldalnyi terjedelmet szentelt Zempléni munkásságának, szóba hozva, hogy Vajda mellett az olasz veristák álltak hozzá a legközelebb. Megtanulta, „hogya a dicsőséget, melyre életét tette föl, nem érheti el népieskedő epigon versekkel, s hogy a költőnek az új Európa és az új magyarság problémáit és eszméit kell kifejeznie”. Sikeresnek tartja Zempléni műfordítói tevékenységét, különös tekintettel arra, hogy nagyrészt modern költők verseit ültette át magyarra. Amit más forrásokból nem tudunk: „rajongó híve volt a demokráciának és bátran küzdött a zsidó emancipációért, harcolt a főrendiház és a klérus ellen; szabadság, műveltség és szeretet volt a jelszava; filozófiai problémákkal viaskodott” Vitathatatlan, hogy „kereső, fejlődő szellem”, ám vitatható, hogy „istent és a vallást a műveltséggel, tudománnyal akarja helyettesíteni”. Hangsúlyozza, hogy „boldogan köszönti a forradalmi leányt” és kéziratban van *Munkásvezér* című drámája. Elfogadható az a megállapítása, hogy a költő „lassan távolodik az okoskodó, retorikus versírástól. Prózai pontossággal közli a tényeket, amelyek közt a vers tárgyát adó érzelmek fölfakadt benne.” Komlós is dicséri Zempléni költészetének érzékletes nyelvét, néha frappáns, gyakran elmés epigrammáit. Igaz, hogy a költő „mintha érezte volna, hogy nem igazi lírikus”, 1905 után szinte csak elbeszélő költeményeket írt. Találó megállapítás, hogy a rokon népek költészetének ismeretében „ősibb rétegekből meríthetett, mint Arany (...), pótolni akarta a hiányzó pogány mitológiánkat, s fel akarta rázni a turáni népeket (...) az árják ellen, mert úgy gondolta, hogy csak egy turáni szövetség menthet meg minket és rokonainkat.” Ezt „káros ábrándnak” tartja, de elismeri, hogy „legeredetibb költeményei”: a *Bosszú*, *A kalapács*, *A szent-galleni kaland*, a *Vasfő és Ime*. Sajnálja, hogy nem írta meg folytatásukat, a táltos énekeket. Komoly elismerés a következő: „A naiv pogány környezetet és gondolkodást Zempléni oly művészi plaszticitással idézi fel, néha archaikussá stilizált, de mindig gyökeresen, ízesen gazdag nyelve, továbbá remeklő verselése és humora meg felvillanó realiztikus életképei oly elbűvölőek, hogy elbeszélő költészetünkben Arany János óta nem olvastunk hasonlót.” Az irodalomtörténész, mintha a dicséretet túlzónak érezné, megjegyzi: ez a költészet csak a 20. század elején volt divatos és tetszhetett modernnek.³⁰

Hegedűs Géza 1976-ban méltónak tekintette Zemplénit arra, hogy *A magyar irodalom arcképcsarnokában* száz jelentős írónk közé sorolva megrajzolja alkotói portréját. „Egy igazán tehetséges, kitűnően felkészült költő, aki élete néhány évében igen népszerű volt az olvasók körében, testi halálától kezdve úgy kiesik az irodalmi köz-

tudatból, hogy nemsokára a szakembereken kívül azt sem tudják, hogy élt, és költeményeit – amelyek nemcsak irodalomszakmailag jól megcsináltak, hanem a tömegek számára is nagyon érdekes olvasmányok, évtizedekig nem adják ki újra, nem olvas-sa senki” – írja a portré szerzője. Joggal állapítja meg, hogy a *Nyugat* folyóirathoz képest konzervatív, „mégis: élete végső évtizedében hirtelen nagyon népszerű lett (...) Előbb-utóbb igazságot kell szolgáltatni senki másra nem emlékeztető, izgalmas költészetének.” Hangsúlyozza Zempléninek „filozófiától nyelvészetileg terjedő éhes műveltségszeretét”. Következő, az 1970-es években még nem meglepő mondata aligha őszinte: „Szocialista sohasem lesz belőle, de igényli a haladó polgári erők együttműködését a munkásmozgalommal.” A *Turáni dalok* kivételes sikerét említve „Nagyon is indokoltan félti nemzetét a német hódító törekvésektől, de fajelméletre fajelmélettel válaszol. Úgy látja az egész földkerekséget, mint fajok kíméletlen élet-halálharcát (...)”, figyelmeztet, hogy csak egy emberi faj van. (Talán nem tévedünk, ha úgy gondolunk a „faj” másik jelentésére, ami a „fajta”.) E kifogás után egyértelmű dicséret következik – mintha nem említette volna a fajelméletet: „Zempléni Árpád azonban széles látókörű, mélységesen humánus, ősmondákat látomásosan idéző költő volt, egész művészi alkataiban idegen a későbbi fasizmus embertelenségétől (...) sokkal fontosabb az a költői törekvés, amellyel a figyelmet a távoli rokon népek hagyományai felé fordította.”³¹

Az irodalomkutatók 1990 után sem jelöltek ki nagyobb helyet Zempléninek a magyar irodalomban. Nemeskürty István 1993-ban összesen alig több mint ezer oldalas, *A magyar irodalom története. 1000–1945* című könyvében természetesen csak a sokkal ismertebb alkotóknak juthatott több hely, mint Zempléni költészetének. Meglepő módon *A századvég költőinek* egyiküként nemzedéktársaival együtt ír róla: „A kor társadalmi indulatait Palágyi Lajos (...), Inczédi László (...), Szentessy Gyula (...), Zempléni Árpád (...) képviselte sok közül úgy, hogy verseiket ma is esztétikai és gondolati gyönyörűséggel olvashatjuk. De még bennük is több a merész, előremutató, bátor gondolat, mint egy Ady tehetsége – akinek fellépését mintegy előkészítették (...) Nemzedékének tétováságát, a kitűzött célok és az odavezető út különbözőségeit Zempléni Árpádnak sikerült legtalálósabban megfogalmaznia: „Bizonytalan költők vagyunk mi, / Nagyon könnyű minket megünni, / Hogy mit szeretnénk, mi sem tudjuk. // szakítani kell itt mindenáron, / Határon állunk, nagy határon! / Fordulatán az új időnek / S a múlt nem kulcsa a jövőnek (...) Akit valóság ihletett / Csak az nyer örök életet. (Bizonytalan költők)”³²

1999-ben Bori Imréné jelent meg *Zempléni Árpád* címmel tanulmánya, pontosabban annak bevezető része. Új elnevezéssel illeti azt az irányzatot, amelyet a költő képviselt: „Zempléni Árpád a szecessziós-magyaros irányok egyik legsajátosabb útján járt, amikor azokat az epikus műveit írta, amelyeknek egyik foglalatja *Turáni dalok* című kötete volt (1910). Nem a XIX. századi népies irány szellemében és felfogásában írta verseit.” Említést tesz arról, hogy Komlós Aladár a „moderne” közé sorolta, amire a költő törekedett, és hogy Imre László debreceni irodalomprofesszor szerint „újyszerű mű”, a mából visszatekintve már akkor premodernnek vagy poszt-

modernnek nevezhető. Bori találóan „kuruc balladának” nevezi a *Didó* című műnek Andrassy generálisról szóló „betétjét”. Egészen modernnek tartja zempléni keleti témáit: „Valójában a magyar szecessziós művészet filozófiájának a megfogalmazását látjuk – részben a naiv parasztszemlélet hirdetésében”. Eredeti gondolat az is, hogy Zempléni „a nép és nemzet irreálisan tökéletes történelmen kívüli azonosulásának időtlen lelki és szellemi igazságaival vágyik a művészetet és a világot megváltani”. Érdekes, hogy a turanizmus „peremén” germán és japán eredetű ihletgócokat talál. Szerinte Várkonyi Nándor zárja le Zempléni háború előtti méltatásának sorát – alapítja meg befejezésül: „A népi vagy inkább faji lélek költészetének keresésében új utat, új területet nyitott (...) Az ősmagyar költészet lelkivilága, tárgyköre, a rokon népek mondáink kerülő útján át, az ő művében mintegy megelevenedett és közelebb került hozzánk, művészi és élvezhető előadásban, minden tudományos, filológiai íz nélkül.” A tanulmányíró hozzáteszi: „magányos költészet” a Zemplénié.³³

Egy meglepő 21. századi véleményt is találtunk, bár csak említés formájában, az első világháború magyar költészetét elemző terjedelmes tanulmányban. Szerzője, a Debrecenben élő Bakó Endre, aki természetesen nem Zempléni munkásságának teljességét mérlegre téve egy idézet segítségével jegyzi meg: „Zempléni Árpád elvakult turáni képzeletében a magyar (és nem osztrák-magyar) hadsereg a törökkel való szövetség folytán még nagyobb hivatás vár: *‘Ha megvédted országok határát, / Magyar sereg, új feladat vár rád! / Kezet fogva török hadával, / Le kell számolni a bitorló szlávval, / Turáni lobogónk / Szálldossál, szálldossál!’*”³⁴ A költő *Keletre, magyar!* című verséből is kiderül, hogy nem csak a germán veszélyre gondol. A *Szeben alatt* című versét és néhány művének nyilvánvaló kapcsolatokra utaló fordításait figyelembe véve alighanem a lengyelekre.

Zemplénit biztosan kevesen olvassák, de emlékét Tállyán ápolják, vagy legalábbis őrzik. A településen Vaszary László szobrásznak köszönhetően 1922 óta áll a helyi híres emberek emlékoszlopa, rajta a *Turáni dalok* kötet első lapján látható, lovast és egy általa tartott nőt ábrázoló, rovásírásos dombormű és a költő versének részlete: „*Magyar múltnak és jövőnek / Táltosa, dalnoka, / Rajtad a múlt időnek / Nem fog a vasfoga, / Sem foga, sem moha. / Ősi nép szanaszéjjel, / Sorsa bánat, sorsa éjjel. / Mostoha Golgota, / De fiait nőttön nőnek / És tanulni hozzád jönnek / Leckéjét a jövődönnek.*” Az emlékoszlop egyik oldalán a Tállyán elhunyt Lavotta János (1764–1820) zeneművész és zeneszerző domborműve látható és részlet a költő *A magyar Orpheus* című verséből: „*Árva néped nagyregőse. / Ahol felsír a magyar dal, / Ott vagy édes vigaszoddal.*” A túloldal a tállyai születésű Bernáth Béla (1850–1922) országgyűlési képviselőé, „a hegyaljai szőlők újjáteremtőjéé”, ugyancsak versidézzel. A településen a költő nevét viseli a Zempléni Árpád Általános és Alapfokú Művészeti Iskola, valamint a Zempléni Árpád Óvoda és Általános Művelődési Központ.

Jegyzetek

- 1 Az életrajzi adatok forrása a továbbiakra nézve is: Gábor Géza: Zempléni Árpád = Irodalomtörténet, XV. évf. 1926. 3–4. szám, 136–137. o.; Benedek Marcell (főszerk.): Magyar irodalmi lexikon. Harmadik kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 585–586. o.; Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. Második kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 1068–1069. o.; Cságyó Péterfia Béla (összeáll.): Zempléni Árpád levéltáros, költő, műfordító = <http://www.szozat.org/index.php/ertekeink/tartalommutato/18287-zempleni-arpad-leveltaros-kolto-mufordito>
- 2 Andrzej Sieroszewski – Jan Slaski (összeállította): Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce. Cz. II. 1918–1960. Warszawa, 1976. 150. o.; Csapláros István (vál.): Kocham twój kraj. Antologia wierszy węgierskich o Polsce. Kraków, 1971. 148–149, 226. o.; Csapláros István – Aleksander Korol (összeáll.): Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce. Cz. I. 1821–1917, 1961–1972. Warszawa, 1976. 110. o.
- 3 Teresa Samociuk: Antoni Lange – a magyar irodalom népszerűsítője Lengyelországban. In: Csapláros I. és mások (szerk.): Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969. 559–560. o. A tanulmánykötet ugyanakkor Lengyelországban lengyelül is megjelent: Jan Reychman (szerk.): Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych. Wrocław, 1969.
- 4 Zempléni Árpád költeményei. Szerzői magánkiadás. Budapest, 1891. További kiadásai 1892, 1893.
- 5 Zempléni Árpád: Új versek. Zempléni Árpád újabb költeményei (1893–1897). Budapest, 1897; reprintben: Kiadja a Tállyai Megsegítése Alapítvány, Miskolc, 2005. A Zempléni Árpád válogatott költeményei című kötetet (Budapest, 1898) nem sikerült megszerezni.
- 6 https://www.eternus.hu/szerzo/Zempleni_Arpad; <https://magyar-versek.hu/koltok/zempleni-arpad>
- 7 Zempléni Árpád: Kis emberek. Elbeszélések. Budapest, 1899
- 8 Imre László: Byron Don Juan-ja és a magyar verses regény. In: Barta János (szerk.): Studia Litteraria. Tom. XVIII. KLTE, Debrecen, 1980. 84. o.
- 9 Zempléni Árpád: Didó. Verses lírai regény. Budapest, 1901.
- 10 <https://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=064676>
- 11 Petrik Géza – Barcza Imre (szerk.): Magyar könyvészet 1901–1910. II. kötet. Budapest, 1928.
- 12 Zempléni Árpád: Bosszú. A Kisfaludy-Társaság Bulyovszky-díjával jutalmazott kisebb elbeszélő költemény. Budapest, 1908. Szerző kiadása.
- 13 Zempléni Árpád: A kalapács. Költői elbeszélés. (A Magyar Tudományos Akadémia gróf Nádasdy díjával jutalmazott elbeszélő költemény). = Budapesti Szemle, 139. kötet, 1909. 391–393. szám, 90–119. o.; Az idézetek helye: 90, 92. o.
- 14 Turanische Lieder, Sagenhafte und geschichtliche Heldengesänge. Budapest, 1914; Turanian Songs. Legendary and Historical Hero-Songs. Budapest, 1916.
- 15 Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.
- 16 <https://www.tortenelemutrazalo.hu> > Blog; <https://hu.wikipedia.org> > wiki > Uldin
- 17 A t után nem állhat i betű, illetve hang, hanem csak az i és ü közötti hangot jelölő y.
- 18 D. Molnár István fordítása.
- 19 Az idézett és említett versek forrásai: https://www.eternus.hu/szerzo/Zempleni_Arpad; <https://magyar-versek.hu/koltok/zempleni-arpad>. Antoni Lange: Atylla. Warszawa, 1910. IV. és VII. jelenet.
- 20 Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. MTA, Budapest, 2003. III. kötet, 1475. o.
- 21 Zempléni Árpád: Istár és Gilgamesz. Babiloni rege. Budapest, 1912.
- 22 Zempléni Árpád: A halál-vőlegény. 1912; Mogyoróbel herceg. Vogul hősének. 1913; A hermelin. 1914; Vasfő és Ime. Vogul rege. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1918-as évfolyamából, külön kiadás 1919; mind Budapesten.
- 23 <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/fiumei-uti-temeto/zempleni-arpad-imrey-arpad/>
- 24 Rubinyi Mózes (szerk.): Zempléni Árpád emlékezete. Lafontaine Irodalmi Társaság, Budapest, 1940.
- 25 Tóth Árpád: Zempléni Árpád: Vasfő és Ime = Nyugat, XII. évf. 7. szám, 1919. április 1. 504. o.

26 Móricz Zsigmond: A magyar költő. Zempléni Árpád halálára = Nyugat, XII. évf. 14–15. szám, 1919. november, 991–998. o.

27 Krúdy Gyula: Zempléni Árpád, az utolsó romantikus költő. In: uő: Írói arcképek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957. I. kötet, 443–450. o.

28 Gábor Géza: Zempléni Árpád, i. m. 136–143. o.

29 Idézi: Cságoty Péterfia Béla (összeáll.): Zempléni Árpád levéltáros, költő, műfordító, i. m.

30 Sótér István (főszerk.): A magyar irodalom története. IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 593–596, 657–658. o.

31 Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1976. 252–256. o.

32 Nemeskürty István: A magyar irodalom története 1000–1945. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 693–695. o.

33 Bori Imre: Zempléni Árpád. = Híd, LXIII. évf. 11. szám, 1999. november, 687–691. o.

34 Bakó Endre: Élmény és világkép az első világháború magyar költészetében. = Studia Litteraria, LIV. évf. 2015. 3–4. szám, 162. o.

SOLTÉSZ Márton

Az irodalomtörténet reszpublikája?

Eredmények és perspektívák az 1945 és 1989 közötti
korszak irodalompolitikájának történeti kutatásában*

1989 végére a „felszabadulás” utáni magyar irodalomtörténet meghatározó szerzői – a politikai nomenklátúra-váltások természetének megfelelően – egyik napról a másikra nemkívánatos személyek lettek. A közvélemény s a nyomában lihegő, kegyelmet és méltányosságot nem ismerő utókor nem volt tekintettel sem egyéni szakmai teljesítményre, sem emberi formátumra, kvalitásokra. Akik a ’45 utáni „átkos sztalinista”, majd a kádári–aczéli, úgynevezett „puha” diktatúra kultúrpolitikájának szekerét tolták (horribile dictu: maguk is utasai voltak a „vörös postakocsi”-nak), s vesztükre-mentőségükre nem váltottak idejekorán paripát, azaz nem csatlakoztak a rendszerváltó elit valamely divatos platformjához, menthetetlenül megsemmisültek: mind emberileg, mind szakmailag légüres térbe kerültek. Kétségtávol erre a sorsra jutott a két eminens Szabó Dezső-olvasó, Nagy Péter (1920–2010) és Király István (1921–1989) is.

Királynak, mondhatni, „szerencséje” volt: bár az általa mindvégig hittel és elvi szigorral szolgált és épített szocializmus végnapjait még megélte, magát a rendszerváltást (a prágai bársonyos forradalmat, a berlini fal leomlását, Ceaușescu kivégzését, az első magyarországi szabad választásokat) már nem. A kilencvenes évek gazdasági, politikai és morális válságától, tanítványai egy részének pálfordulásától, egykori tanszéke oktatóinak elutasításától, a stigmatizáltság – a szellemi magány és fölöslegessé válás – romboló élményétől megkímélte őt a korai halál. De éppen a romló egészségi állapot, a nemzetközi politika fejleményei, s különösen a barát, nemzedéktárs és örökös vitapartner, Pándi Pál (1926–1987) elvesztése indították a nyolcvanas évek utolsó harmadában önéletrajzi számvetésre Király Istvánt is. Már 1987–88-ban, a kultúrpolitikus Pándi sorstörténetét rekonstruáló interjúkötet anyagának rögzítésekor kimondta, ami a szívét nyomta: „Bennünket a magunk vállalt szerepe a szocializmus korai abszolutisztikus-terrorisztikus – illetve későbbi felvilágosult-abszolutisztikus-paternalista – formáival kötött össze, s ez kisugárzott egyéni, emberi megítélésünkre is.” Noha Király a Szépirodalmi Kiadó egykori lektora, Domokos Mátyás *Leltárhiány* című legendás tanulmánya és az annak nyomán Pándit sújtó lelki krízis kapcsán fogalmazta meg, egyúttal saját tapasztalatairól is vallottak sorai: „Pali [...] Megérezte, hogy az ember a szerep, és nem önmaga, és a történelem a szerepet ítéli meg, és nem a személyt.”¹

Nagy Pétert matuzsálemi korban, 2010. január 20-án, életének 90. esztendejében érte a halál. S Királlyal ellentétben meg kellett érnie, hogy műveire nem, vagy ha még-

is, csupán ellenpélda gyanánt hivatkoznak. Örököse által őrzött, 1992 és 2010 között vezetett naplójegyzeteinek 19 kötete a rendszerváltást követő meghasonlás, az öngyilkossági késztetéssel folytatott küzdelmek, utóbb a túlélés, az önszembesülés megrázó emberi dokumentuma. *Kőszajegyzetek* munkacímű, mintegy két és félezer oldalnyi napi számvetése ugyanakkor tanulságos olvasmány is. Egy 1994-es naplójegyzet például ijesztő pontossággal jelzi a közönség és az irodalmár szakma vészes eltávolodását. Azt a megállíthatatlannak tűnő folyamatot, amelynek során a „közvetítő irodalmat” visszavonhatatlanul felváltja a belterjes és szűklátókörű szakmai párbeszéd, s amelynek következtében az irodalomtudomány *mint hivatás* legitimitása – éppen kulturális hasznosulásának kulcsa, azaz társadalmi bázisának felmorzsolódása révén – szertefoszlik.

„A mi szemünkben [...] – írja 1994. február 27-én, Eötvös-Collegiumi tanárakra, Keresztury Dezsőre (1904–1996) és a tanítványi kör tagjaira, Julow Viktorra (1919–1982), Kéry Lászlóra (1920–1992), Király Istvánra és Pándi Pálra is utalva – az irodalomtörténet-írásnak népszerű funkciója van, vagy ha úgy tetszik jobban, szekunder irodalmi funkciója. A most divatos iskoláknak, köröknek, trendeknek, mifénének pedig határozott szándékuk, talán bevallott céljuk is bezárkózni a szakemberek szűk körébe, s ott bonyolítani eszméjüket. [...] Ha lesz még a jövőben irodalomtörténet-írás, kritika, korrajz, mifene, akkor az – nyilván más módon és eszközökkel, de – csak a »mi« módunkon lehetséges: ha ez a szakma elveszíti a közönséggel a kapcsolatot, elveszíti az értelmét is. Akkor elég lesz ötven példányban lexeroxoztatni egy-egy nagyszámú elművet, és elküldeni az érdekelt egyetemek könyvtárának: porosodjon ott.”²²

Nagy Péter sommás ítélete persze kérdések sorát veti fel. Tudatos számítás volt-e irodalomtörténet és olvasóközönség szerves kötésének felszámolása, vagy csupán ellenreakció, járulékos következmény? Vajon taktikai lépésként értékelendő-e szakmánknak a tudomány felhőkakukkvárába történő évtizedes visszavonulása, vagy a korszerűség oltárán bemutatott, elkerülhetetlen áldozatként? (Ma már talán a történet/tudomány paradigmaváltás egykori élharcosai sem tudnák megmondani.) Egy biztos: az elemzési és értékelési szempontok lecserélődése, az elméleti szakértelem felértékelődése nem pusztán egy szűk körű szakmai konszenzus következménye volt. Nagyban hozzájárult, hogy a politikai szisztémaváltással párhuzamosan megváltoztak a humántudományok intézményi feltételei is. Megfogyatkoztak az egyetemi és kutatóintézeti státuszok, átalakult a szakmai fórumok finanszírozásának bevett rendje. Függetlenül a „nagy nemzeti elbeszélések” iránti (posztmodern?) szkepszistől, bizonytalanná vált a hagyományos filológiai, textológiai, bibliográfiai, kritikai és szintézisteremtő munka anyagi és infrastrukturális bázisa. Klasszikusaink életművének kritikai kiadása megtorpant vagy végleg leállt, a tudományos kiadók megszűntek, átalakultak. (A 2010-es évek elején, kiadói szerkesztőként, saját szememmel láttam, hogy egyes akadémiai szakfolyóiratok – gazdaságossági megfontolásból – rendre év végén, egyetlen nyomdai számla ellenében jelentették meg összes tárgyévi számukat. Király István *Kortársa* és *Szovjet Irodalomja*, Nagy Péter *Irodalomtörténete* idején ilyen elő nem fordulhatott volna.)

A kilencvenes években, sőt gyakorlatilag a kétezres évek végéig – részben a „teoretikus fordulat”-nak, részben az ideológia szolgálóleányaként évtizedeken keresztül

szerény, de biztos fizetést élvező filológia kényszernyugdíjazásának köszönhetően – úgy tűnt, a történeti megközelítés végleg érvényét veszítette. Majd a filológus-textológus nemzedék „utolsó mohikánjai”, Bodnár György (1927–2008), Botka Ferenc (1929–2011), Kerényi Ferenc (1944–2008) és Péter László (1926–2019) halálával az irodalomtörténet süllyedő hajójáról a tisztikar is távozni látszott. Átalakult, lényegében profilt váltott – piaci alapokra helyezte működését – a szakma egyik utolsó mentővára, az Argumentum Kiadó is, miután igazgatója, a filológia iránti elkötelezettség jegyében nem egyszer a deficitet is vállaló Ady-kutató, Láng József (1937–2016) távozott az élők sorából. Nem sokkal később követte őt közös barátunk, a 20. század utolsó harmadának legtermékenyebb és legszélesebb látókörű irodalom- és színházkritikusa, Tarján Tamás (1949–2017) is. (Hadd tegyem sietve hozzá: Tamás volt bő egy évtizeden át a Király István-díj kuratóriumának titkára, kinek „hunyt mestere” iránti tanítványi hűsége csupán Agárdi Péter és N. Pál József önzetlen lojalitásával mérhető.)

Volt tehát egy nemzedék, a Király István, Szabolcsi Miklós (1921–2000), Nagy Péter, Pándi Pál, Julow Viktor, Szauder József (1917–1975) és Kéry László nevével fémjelezhető tudósgeneráció, amelyről tanárim, barátaim (Kenyeres Zoltán, Kulin Ferenc, Sipos Lajos, Veres András) hol indulattal, hol elérzékenyülve, de lényegében kivétel nélkül elismeréssel szóltak. A személyükkel kapcsolatos diskurzus azonban a legritkábban emelkedett el a kedélyes anekdotázás és a szakszerű információátadás szintjéről. Évről évre tapasztalnom kellett, miként fogynak a szemtanúk, s hogy a korszak filológiai igényű megismerését célzó pályázati szinopszisaikat miként dobják vissza a különböző egyetemi, akadémiai és kutatóintézeti grémiumok. Noha megjelentek itt-ott izgalmas, nem egy esetben komoly levéltári kutatásokon alapuló tanulmányok (Babus Antal, Papp István, K. Horváth Zsolt, Révész Sándor, Standeisky Éva és mások tollából), sőt 2008 és 2014 között nyilvános vitára bocsátottak és sikerrel megvédték két úttörő jelentőségű doktori disszertációt (Scheibner Tamás és Szolláth Dávid munkái *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása* és *A kommunista aszketizmus esztétikája* címmel utóbb könyvformában is megjelentek), ezek azonban hajszálrepedések voltak csupán az amnézia monolit tömbjén. A valóságban az 1945 és 1989 közötti időszak meghatározó irodalomtörténész akadémikusainak hagyatéka, akárcsak a Magvető és a Szépirodalmi Kiadó sok száz folyómeternyi iratanyaga, napjainkig feldolgozatlanul (mint Pándi Pálé az OSZK 396-os számú fondjaként), részben zárolt letétként (mint 2016-ig Nagy Péteré az MTA KIK Kézirattárában), részben az örökösök birtokában vagy levéltári raktárak mélyén tűrte az utókor kutatószenvedélyének késlekedését.

Valószínűleg már Szőnyi Tamás kétkötetes magnum opusa, a *Titkos írás. Állambiztonsági Szolgálat és irodalmi élet 1956–1990* című monográfia megágyazott a várva várt fordulatnak, az igazi áttörést azonban Király István naplójának 2017-es megjelenése hozta el. Az 1080 könyvoldali szöveg sajtó alá rendezését, jegyzetelését és az annotált névmutató összeállítását végző munkacsoportnak tagja volt a pécsi egyetemről frissen nyugdíjba vonult Agárdi Péter mellett az akadémikus közel 80 doboznyi kéziratok hagyatékát feldolgozó és a kötet utószavát jegyző Babus Antal, a napló idegen

nyelvű szakaszait szépprózai vénával magyarra fordító Katona Ferenc levéltáros, a *Csil-lag* című folyóirat történetét kutató PhD-hallgató, T. Tóth Tünde, valamint a Magvető Kiadó szerkesztői, Schmal Alexandra, Turi Tímea és e sorok szerzője is. Szerkesztői munkánk forgácsait vaskos dosszié őrzi: levélben és telefonon keresztül (kit így, kit úgy) szóra bírtuk Pomogáts Bélától és M. Kiss Sándortól Varga Lajos Mártonon és Radnóti Sándoron át Vasy Gézáig és Veres Andrásig a szakma legjavát.

Utólag, a névmutatót s a fogadtatás dokumentumait (több mint 40 cikket) újraolvassva látszik csak igazán, milyen sajátos határhelyzetben debütált ez a 2018 nyarán már másodszor, javított kiadásban megjelenő könyvszenzáció. A Millenárison és az ELTE-n rendezett teltházas bemutatók idején ugyanis még élt Bárdos Pál (1936–2017), Fenyő István (1929–2017), Heller Ágnes (1929–2019), Jankovics József (1949–2021), Kósa Ferenc (1937–2018), Konrád György (1933–2019), Méray Tibor (1924–2020), Rónay László (1937–2018), Szerdahelyi István (1934–2017), Tandori Dezső (1938–2019), Tarján Tamás, Ungvári Tamás (1930–2019) és Varga Lajos Márton (1942–2017), akiknek személyes élményük volt Király István – a tanár, a tudós, a szerkesztő, a barát és vetélytárs. A recenziók nagyobbik része a személyes ismeretség és érintettség nyomán született: elismerő és elutasító gesztusok, érvek és ellenérvek, kiegészítések és helyreigazítások sorakoznak a jól ismert anekdotikus köntösben. Szót kértek azonban már az újabb nemzedékek is – a harmincas–negyvenes fiatal s a középgeneráció tagjai, akiknek a napló szövege elsősorban „csak” forrás: értelmezésre szólító szöveg.

A kéziratot befogadó könyvsorozat, a Réz Pál-interjúkötettel újrainduló *Tények és Tanúk* sikere révén ráadásul tanúi lehettünk a filológia örömteli reneszánszának is. A RETÖRKI-könyvek forrásközléseivel megtámogatva új lendületet vettek az 1945 és 1989 közötti korszak irodalmi és irodalompolitikai eseményeit érintő kutatások. Elismeréssel olvastuk Bíró Éva tanulmányait Julow Viktorról, Barát József könyvét Szauder Józsefről, s ha kritikával is, de örömmel üdvözlöttük Szeredi Pál forráskiadványait, a „nemzetépítő demokratikus ellenállás” Kádár-kori történetével kapcsolatos szintéziskísérletét. Úgy tűnik, a steril, szofisztikált irodalomelmélet mint üdvözítő ideológia helyét és szerepét a 20. század harmadik évtizedébe lépve az egymással vetélkedő emlékezetpolitikai narratívák veszik át; a forrásokra épülő, vitázó-kiegészítő, árnyaló-korrigáló eszme- és irodalomtörténet elhagyott csarnokaiba a Kulturkampf harci szekerei nyomulnak be. S e váltás eredményeként szinte szükségszerűen ütik fel fejüket a prekonceptuális dilettantizmus olyan szégyenletes példái is, mint Beke Albert Illyés-gúnyirata vagy Raffay Ernő Ady-sorozata.

De ha lenyesegetjük e vadhajtasokat – márpedig Gróh Gáspár húsz oldalas bírálata a Beke-kötetről önmagában is jelzi e világnézettől független tisztázó szándékot –, akkor láthatóvá válik: a jogörökösök fiókaiból előkerülő naplók és emlékiratok, a köz- és magángyűjteményekben felkutatott jegyzőkönyvek, lektori jelentések és az ezek alapján készülő monografikus feldolgozások révén lassanként elhárulnak a ’45 és ’89 közötti időszak meghatározó személyeinek, eseményeinek és eszmeáramlatainak kutatását el lehetetlenítő akadályok. A megnyíló anyagi forrásoknak, a részben új, részben megújuló-átalakuló kutatóintézeti infrastruktúrának köszönhetően végre megindultak, s évről

évre újabb eredményekkel kecsegtetnek a szocialista kultúrpolitika évtizedeit érintő – kéziratári, levéltári, könyvtári és oral history forrásokra épülő – alapkutatások.

Ezek egyikeként a *Múlt és Jövő* folyóirat 2021-ben közölte Nagy Péter *Levelek Piroskának* című, mindeddig zárolt kéziratként őrzött emlékirata nyitó fejezeteit.³ Schmal Alexandra és Kardos András sajtó alá rendezte az OSZK-ban őrzött kéziratok hagyatékból Pándi Pál munkaszolgálatos naplóját, s kiegészítve azt az akadémikus mindeddig csupán szűk szakmai körben ismert 1956-os újságcikkeivel, levelezésének egyes viszonylataival, újabb rangos kötet készült el 2022-ben, a Magvető Kiadó *Tények és Tanúk* sorozatában, *Teherpróba* címmel. Végül, de nem utolsósorban Agárdi Péter és e sorok szerzője Király István válogatott írásait gyűjtötte kötetbe *Petőfitől Tandoriig* címmel, amely az Osiris Kiadó *Osiris Irodalomtörténet* sorozatában látott napvilágot a 2021-ben – rendhagyó módon – szeptemberben megrendezett budapesti Ünnepi Könyvhéten. Amint azt a szerkesztői utószóban is hangsúlyoztuk: válogatásunk „híradás egy korról, amelyben – az erős politikai-ideológiai determináció mellett és ellenére – az irodalom és a többi művészet, a kollektív és egyéni önismeret, a tárgyszerűségre törekvő józan nemzettudat fontos volt a magyar kultúra és közgondolkodás számára.” Őszintén reméljük, hogy az akadémikus ismertebb és kevésbé ismert (különböző irodalmi folyóiratokban megjelent) Ady-tanulmányainak újraközlésével, valamint Illyés Gyula *Új versek* című – a költő 1956 utáni visszatérését előkészítő – verseskötetéről írott, máig viták tárgyát képező lektori jelentésének közreadásával sikerül ellensúlyoznunk egyrészt a szakmaiatlan megközelítések tendenciózus ítéleteit, másrészt hangsúlyozni a Nyugat esszéahagyományában gyökerező *közvetítő irodalomtörténet* fontosságát és folytonosságát.

Jegyzetek

* 2021. október 15–16-én „Király István 100” címmel tudományos emlékkonferenciát rendeztek a Sárospataki Református Kollégiumban, a „Király István centenáriumi programok” keretében. A két nap során elhangzott előadások és kerekasztal-beszélgetések szövege 2023 őszén jelenik meg a Zempléni Múza Alapítvány gondozásában, „Király István nyomában. Tanulmányok, esszék, emlékek” címmel. A kötet szerkesztői Agárdi Péter, Bolvári-Takács Gábor, Mórocz Gábor és Soltész Márton, további szerzői Dienes Dénes, Földes György, Gintli Tibor, Kardos András, Kenyeres Zoltán, Király Júlia, Király Katalin, Kovács Áron, Pap Milán, Sipos Lajos, Szabolcsi János, Szabolcsi Miklósné és Veres András. A néhány hónap múlva kézbe vehető kiadványra Soltész Márton előadásának közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.

1 Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sors történetéből. Szerkesztette: Csáki Judit és Kovács Dezső. Szépirodalmi Könyvkiadó – Szentanú Kiadó, Budapest, 1990. 204. o.

2 Nagy Péter: Kósza jegyzetek [1992–2010]. Kézirat a szerző és az örökös tulajdonában.

3 Nagy Péter: *Levelek Piroskának*. Emlékeim. Sajtó alá rendezte és a magyarázó jegyzeteket írta: Soltész Márton = *Múlt és Jövő*, 82. évf. 2021. 4. szám, 42–72. o. – Bevezető tanulmány Nagy Péter szövegéhez: Soltész Márton: Szimuláció és asszimiláció. Bevezető és kiegészítő gondolatok Nagy Péter emlékiratának első öt fejezetéhez, uo., 39–41. o.

Nazim HIKMET

A függetlenség eposza

**Tusnády László: Atatürk századik éve.
Bevezető egy nép újjászületésének eposzához**

Volt idő, amikor sok szó esett Nazim Hikmetről. Akik hajdan emlegették, lehet, hogy megbánták, vagy úgy érzik, hogy az érdeklődők, az olvasók elpártoltak tőlük, és ők ugyanezt cselekszik Nazim Hikmettel. Ezzel elárulják, hogy egy nagy költő valóságos értékeit ők sem tudták felmérni, és számukra sincs – legalább élethossziglan (-fogytiglan) létező – irodalmi érték, sőt ezek számukra is a változó kánonok léggömbjeivel együtt pukkannak szét. Vagy még rosszabb okuk van az elidegenedésre: valami meggyőzte őket arról, hogy Hikmet csak talmi politikai kérdés, tehát a művészet berkeiben nem érdemes sok szót ejteni róla.

Mindez fölöttébb érdekes dolog, jó volna vele foglalkozni – magától az adott költőtől függetlenül is –, hiszen általános jelenségről van szó. Ennek a lényege idehaza nem tűnik fel igazán. Harminc évvel ezelőtt elég volt pár hetet tölteni például Olaszországban úgy, hogy a könyvesboltokat, könyvtárak állományát tanulmányozta az ember, esetleg a művelődési étellel foglalkozó rádiók műsorát hallgatta, és rögtön rájött arra, hogy ott igen nagy az érdeklődés a Szovjetunió utáni orosz irodalom iránt is. Joggal mondhatja magában ez az illető, hogy lám, az egyszerű emberi kíváncsiság, őszinte érdeklődés több mint a testvériséget hamisan zengető szavak, az előírások lelkesedés.

Az a világnézet, amelyet Nazim Hikmet (1901–1963) hirdetett, vallott, örökké idegen volt a számomra, mert kiiktatta „a gépből” – a társadalom életéből, rendjéből „a fő csavart”: „a kegyeletet”, a szeretetet, magát az embert igazi hitével együtt. Sátáni erők eszköze lett. Hikmet viszont nem a lombiktársadalom szolgája volt, hanem őszintén hitt abban, hogy a nyugati meghasonlások rend helyett a törökök önmaguk maradhatnak. Meggyőződéséért a halált is derűsen vállalta. Szerelmétől úgy búcsúzott el, hogy vigasztalta: ne bánkódjon, hiszen a küldetés teljesítése magasztos dolog, és ami rá vár, az mindehhez képest nem oly lényeges esemény. Atatürk megváltoztatta a halálos ítéletet. A vég nélkülinek látszó rabság során súlyos betegség zúdult a költőre. Éhségstrájkot kezdett. Sokan küzdöttek az életéért, kiszabadulásáért, kö-

zöttük ott volt Adnan Saygun, a híres zeneszerző, néprajztudós, Bartók Béla követője, legjobb török barátja.

Hikmet kiszabadult, de kénytelen volt elmenekülni hazájából. Nálunk is járt. Moszkvában telepedett le. Ugyanúgy, mint példaképe, Majakovszkij, hamar meglátta a személyi kultusz torzulásait, hibáit. Nemtetszését vígjátékokban fejezte ki. Ekkor vendéglátói arra kérték, hogy ne avatkozzon a Szovjetunió belügyeibe, írjon csakis a békéről. Hikmet nem hallgatott el, hangsúlyozta, hogy épp a barátai iránt érzett szeretet nem engedi ezt meg, hiszen az általa oly eszmeinek tekintett országban egy kígyó szabadult el. Fel kell lépni, küzdeni, tiltakozni kell ellene.

Az igazságtalanság „fellegvárai”, a nagyhatalmak Törökországot ugyanúgy vagy még inkább szétdarabolták volna, mint a mi hazánkat. Hikmet gyönyörű eposzát elsősorban Trianon miatt fordítottam le. Számunkra kettős üzenete van: szerencsésebb csillagzat alatt a török nép képes volt nemet mondani a nagyhatalmi tébolyra. Ráadásul a csalódások, meghasonlások ellenére Törökország erőteljesebben duzzadó ország lett. Így elkerülte azt a második katasztrófát, amely minket sújtott, hiszen hazánk irányítói 1945 után elég hamar olyan nem magyar szívű emberek lettek, akik idegen érdekeket szolgáltak.

A „bizonytalanság a pokol” – mondta Madách Imre. Nazim Hikmet jövőkeresése minden látszat ellenére tiszta volt, mert mindenképpen megmaradt embernek, és utolsó leheletéig hű volt a népéhez.

Atatürk a legnagyobb élő török költőnek tekintette, és határozottan fájlalta, hogy világnézeti okok miatt hatalmas ellentét feszült közöttük. Hikmetet a hivatalos török politikai élet sohasem tekintette szócsövének. 1979-ben az isztambuli könyvesboltokban hiába érdeklődtem művei után. Fordításomat már akkor elkészítettem, amikor az Adam Yalınları (Ember Kiadó) 2000-ben megjelent *Kuvayı Milliye* című Hikmet-kötetét sikerült megszereznem. Csak hosszan lehetne kifejteni, hogy az általam is lefordított eposz egyik változatának és a kötetben szereplő többi versnek mi adja a vonzerejét, varázsát, így csak azt a nyilvánvaló tényt hangsúlyozom, hogy a törökök számára elsőrangú művészetről van szó. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az adat, amely a könyv elején azt hirdeti, hogy az első kiadás 1988 novemberében jelent meg, és 2000 augusztusában már a tizennyolcadik látott napvilágot.

Úgy vélem, idehaza eléggé egyoldalú kép alakult ki Nazim Hikmetről. Bár sok remekét lehet ismerni magyar nyelven, vannak még nálunk ismeretlen alkotásai, és – véleményem szerint – ezek részben módosíthatják a róla kialakított képet. Így az teljesebbé válhat, s ez mindnyájunk számára előnyös. *A függetlenség eposza* című remekében számunkra különösen tanulságos történelmi eseményről van szó, de az igazán nagyszerű tények megörökítésén túl fontos ez a mű azért is, mert általa teljesebb kép alakul ki a török költészetéről. Ezért szólok most röviden róla.

Erre az ízig-vérig török alkotásra vétek lett volna a nyugati szabad vers kaptafáját ráhúzni. Az igazság az, hogy Hikmet költeményeinek ritmusa közel áll ugyan a

szabadverseléshez, de el is tér attól. A magyarhoz annyira közel álló török népdalok ritmusa van jelen – meglehetősen szabad variációkban ugyan, de az eredeti íz, az ősi világ valahogy mégis érezhető, ezt takarná el a nyugati szabadvers-forma túl szürke köpönyege.

Mindez „csak” forma, de mennyire befolyásolja a tartalmat?

Ennek az eposznak rímképlete nincs, de ahol fel-felcsendülnek a rímek, ott a török nyelv olyan őseréjét mutatják, mint a magyar *Hamlet* sírásó-jelenetének telitalálatai. Én a népdalt hallom Hikmet versében. Ott viszont, ahol a vers nyelve nyers, érdes, erősen modern (például amikor a haditudósítások szóhasználatára emlékeztet) túlzás lett volna a népi formát erőltetni.

Nazim Hikmetet komolyan érdekelték, izgatták a világ eseményei. Sok mindenre válaszolt verseiben. Tőle a közöny állt a legtávolabb. Változatos életművében mégis a legizgalmasabb kérdések egyike az az esemény, amely egész népének és saját magának a sorsát, egész életét meghatározta. Ez a török függetlenségi háború, és ennek valóban ő a legnagyobb énekese.

Felejthetetlen képek kavarnak *A függetlenség eposzában* (Kurtuluş Savaşı Destani = Megszabadítási háború eposza). Sötét, viharos éjszakában robog egy vonat. A pincérek egyelőre befejezték a munkájukat. Beszélgetnek. Az étkezőkocsi vendégei halszerűeknek látszanak az üveg mögül.

Reménytelenség képe. Történelmi éjszaka Hikmet számára, hiszen ezt a versét is, mint hatvanezer sornyi több más költeményét, börtönben írta. Név szerint nincs jelen a versben, de könnyű ráismerni, hiszen a hőskölteménybeli hősköltemény szerzője ő maga, sőt ennek az egyik szereplőjében, a „csúcsos sipkájú” katonában is őt gyaníthatjuk.

Idősíkok találkoznak: a vonaton beszélgető pincérek életideje és a húsz évvel korábbi dicső esemény, Törökország önmaga megmentése, lélegzetet elállító rendkívüli tette. A függetlenségi harc emberfölötti szépsége találkozik azzal a „végeredménnyel”, amelyet Hikmet sohasem fogadott el. A haza megmentése a további létezés egyetlen lehetősége volt, de a költő szerint az egykori hősök nem azért küzdöttek, amit a későbbi jövő hozott, amit az új rend megvalósított. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Mahmud szakács: *„Igen, az eposz véget ért. / De kicsit fanyar lett a vége. / Szívem ébred bánatára. / Miközben szabadon és bátran rohantunk, / máris léptünk a csapdába.”*

A közös küzdelemnek óriási veszélye ez a csapda, ám ez a tény nem homályosíthatja el annak a nemzetmentő harcnak a szépségét, amelyről az eposz szól. Szereplői az egyszerű emberek, a szén, az olaj „szülöttei”, a mezőknek, a réteknek a kétkezi munkásai. Velük kapcsolatban nem nehéz felfedezni olyan sorokat, amelyek nagyon közel állnak József Attila világához.

Maga a különös, modern hősköltemény epizódok sora. Szerves egységét a küzdelemnek, a harcnak az általános jellege és az idősíkok többszöri találkozása adja. A haditudósítások nyelve, látszólag nyers felsorolások váltakoznak a leglíraibb részletekkel. Így tudjuk meg, hogy mily roppant nagy terület volt az ellenség kezén. Mind a „miénk”, hangsúlyozza a költő, de a veszteség, a pusztulás, az egész nemzet esetleges

széthullása sem állított mindenkit Atatürk mellé, mivel voltak árulók, olyanok, akik szerencséjüket az ellenség oldalán keresték, és a történelemből eddig is kiszorult kisember könnyen gondolhatott arra, hogy neki az egészhez semmi köze sincs: joga van a félelemhez, joga van ahhoz is, hogy elbűjjon. Ezt a nagyon is természetes ellentmondást (alaphelyzetet) oldja fel a mű elején Fekete Kígyó története.

A forró, napsütéses antepi tájjal szemben áll az éjszakai tenger zord halál-világa, Ahraveli Iszmail tragédiájának a bemutatása. A bevezető epizód után már tudjuk, hogy nincs más lehetőség a hősök előtt: csak élet vagy halál, és az életért emberfeletti erővel meg kell küzdeni. A szent küldetés is zuhanhat a halál torkába. Ahraveli Iszmail erre példa.

Ahmed sofőr esetében ezt csak találgatni lehet, mint ahogy valóban nem tudják az emberek a nagy történelmi események után mindenkiről, hogy mi lett vele. Legkönnyebben a nagy összecsapásokban tűnnek el az emberek úgy, hogy későbbi sorsukról semmit sem tudunk. Ahmed sivatagi útja mindenképpen hőstett. Ezzel párhuzamos a másik leírás, a hatalmas tabló: a hold alatt vonuló szekerek képe. Ezek az egyszerű tákolmányok szinte az idő mélyéről jönnek elő. Emberek és harci eszközök vonulnak. Ott vannak az asszonyok. Pici gyermekek szunnyadnak a fegyvereken a hold alatt.

Különös varázsa van ennek az éjnek. Érezzük, hogy az a nép, amely szabad akaratból ily pokoljárásra képes, ily egységes, ily elszánt, az rövidesen csodát művel.

Hikmet, rendkívüli módon, mégsem a harci kedv fokozódását írja le a továbbiakban. Hiszen ez a harc egy népnek az életet biztosítja majd, nem a hódítók nyereszke-dését hozza, csak azt, ami mindenkinek jár: a létezéshez való jogot. Ezt azonban nem tételeken mondja ki a költő, hanem a vizek káprázatos, egyedüli leírásával. Mindez mélységesen, tudat alatt kapcsolódik az asszonyok bemutatásához. Úgy mindenségyökerű az egész, hogy egyszerre hallatlanul eredeti török és emberi.

Nagyon jellegzetes az imám szertartásának, a zöldág-ültetésnek a bemutatása, a történelmet formáló erőkről elhangzó fejtegetés Akip poéta kapcsán.

A „csúcsos sipkájú” őr közelében megjelenik Atatürk a pasákkal. A költő tisztelettel beszél róla, olyan hős áll előttünk, aki rab hazájának most hozza a szabadságot. Szinte ott száll az ellenség tiporta földek fölött. Igen, azokat szabaddá tette, de tudjuk, hogy Hikmet szerint nem üstökösként tért vissza, miután a hatalom birtokosa lett. Maga a győzelem óriási esemény volt. A költő számára a nemzetmentő hős és az új állam első embere már nem azonos. A dicső harcos a költő szemében örökre hullócsillag lett.

Az éjszakai békés, gondolatbeli utazásnak, vízi világnak, a csendes, nyugodt képnek a leírása után fények villannak elő. Hirtelen csap magasra a lelkekben a harci kedv: mindenki képes arra, hogy akár a legnagyobb áldozatot is meghozza.

Előtörnek a nap sugarai: feldereng egy nép függetlenségének, önmaga megmentésének a hajnala.

Nazim Hikmet: A függetlenség eposza

(Fordította: Tusnady László)

Keleten est született, hogy szállnak a fellegek,
viszik a szelet, a villámot, az esőt;
a koromfekete és vörös párateher
nyugat felé vonul.
Oda, hol a felleg fel és le gomolyog,
s a feltarajló föld felé futnak a távírópóznák és egy sötét vonat:
az anatóliai expressz.

Az étkezőkocsiban megették a gyümölcsöt,
megitták a kávé.
A főszakács Étek Mahmud,
a főúr és a pincér
túl az üvegfalán,
az asztalnál ül.
Egyik végétől a másikig látszik az egész kocsi,
beszélgetnek az emberek,
de hangot nem hallani,
nyílik-csukódik a száj,
mint halaké, reménytelenül.

Kint, hol az éj felfakadt, villám villan.
Ott, kint egy gyerek leguggol,
és nedves kézzel bedugja a fülét, számol:
egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét.
Megdördül az ég.
Közeli helyre csapott le a villám.
A viharban fekete vonat röpíti az embereket,
eső-ostor veri az üvegeket,
kötélszerű cseppek a földre ereszkednek,
Musztafa pincér ingujjával letörli az asztalt,
a zsebéből összegyűrt, sárga lapú füzetet vesz elő,
és az első oldalnál lassan kinyitja.
Étek Mahmud, a főszakács megkérdezi:
– Mi van ebben a füzetben, fiam?
– Egy hősköltemény van benne, mesterem.
– Neked tetszik az ilyesmi?
– Igen.
– Nekem is.
És ki írta ezt?
– Egy fogoly, börtönben ülő rab.
– Derék.
Szeretem, fiam, a rabok szomorú énekét.
– De ez nem szomorú.
– Kár.

A rabénekek mindig megrendítenek,
hiszen a szerelem hangján is a megható a szép.

Mikor hallgatja az ember, megrendül tőle.
Gyötrellem érik a szívben,
ez az igazán emberi, fiam.
Nincs abban az eposzban semmi,
ami megrendítene?
– Igen is meg nem is.
olyan ez, mint Köroğlu hősi éneke.
– Azt is szeretem,
nosza, tehát kezd el,
hadd lássuk! –

Kint teljes erővel dühöngött a vihar.
A vágányok és az eső hangját
órányi messzeségbe röpítette a szél,
és moraj mohogott sok kilométernyi távolságból.
Már nem csupán az éj keletétől,
de a sötétből mindenünnen lobbant a villám,
és szabályos szünet után zúgtak le a kisülések.

Musztafa elkezdte olvasni a hőskölteményt.
ŐK

Ők, akik olyan sokan vannak,
mint földben a hangya,
vízben a hal,
madár a levegőben.
Ők, akik gyávák,
vitézek,
tudatlanok,
bölcsek
és gyermekek.
Ők, akik pusztítanak,
ők, akik teremtenek;
könyvünkben nincs más, csak ők vannak és kalandjaik.
Ők, akik az áruló cselszövésében szunnyadnak,
kezükből a földre dobják a zászlókat,
az ellenséget a harctéren hagyva
bezárkóznak a házaikba.
Ők, akik átdöfik tőrrel a gonoszt,
s mint kizöldült fa, úgy kacagnak,
szégyenkezés nélkül zokognak,
átkozódnak, káromkodnak:
könyvünkben csupán az ő kalandjaik vannak.

A vasnak,
a szénnek, a cukornak,
a vörösréznek,
a textiliparnak,
az életszarnokság-szeretnek,
az égboltnak,
a sivatagnak,

a kék óceánnak,
a szomorú folyami utaknak,
a szántóföldnek és a városoknak a sorsa
egy hajnalon megváltozik,
egy hajnal-időben a sötétség partszegélyén
ők súlyos kezüket a földre támasztják
és felemelkednek.

Ők azok, akik a legbölcsebb tükrökben
a legszínesebben verik vissza a képeket.
Századunk győztesei és legyőzöttei,
sok szó esett már róluk,
és az érdeklükben elhangzott róluk az, hogy
nem veszthetik el, csak láncukat.
Musztafa elhallgatott.
Mahmud kicsit megdöbbenve szólalt meg:
– Különös ez a hősi ének.
Furcsa eposzt írt az a rab.
Mi mindent összehordott.
De te, fiam, jól szavalsz,
a ritmust visszaadod,
hangod megérinti az embert.

Véget ért a történeted?
– Nem, ez csak a kezdet.
– Tehát ez volt az előének.
Lássuk, hogyan folytatódik! –
Musztafa az eposzt így folytatta:
„Az 1918-as meg az 1919-es esztendőök
és a Fekete Kígyó története.”
– Ez a történet címe? – kérdezte Mahmud.
– Igen.
Olvasom...
– Nosza, lássuk!
Tüzet és árulást láttunk,
és lángoló arccal megálltunk
e föld színén.

Isztambul 1918 októberében,
Izmir 1919 májusában
és Manisa, Menemen, Aydin, Akhisar
május közepétől
június közepéig,
vagyis a dohány évszaka,
illetve akkor aratják az árpát,
a búza kalászosodik,
egyre megtelik...

Adana
Antep
Urfa
Maras
elesett,
vagy még harcolt...

Az antepiek jól ismerik a fegyvert.
A szálló daru szemét

és a futó nyúl lábát is eltalálják.
A szárguldo arab lovakon
egyenesen állnak,
mint az ifjú ciprusok.

Antep forró,
Antep nehéz hely.
Az antepiek jól kezelik a fegyvereket,
vitéz az antepi nép.

Fekete Kígyó,
mielőtt Fekete Kígyó lett volna,
kézműves volt az antepi falvakban.
Talán boldog volt, talán boldogtalan,
nem hagytak arra időt, hogy ezen gondolkozzon.
Úgy élt, mint a mezei egér,
és félénk volt, mint a mezei egér.

Az igazi vitézt a ló, a fegyver, a föld teszi.
Neki lova, fegyvere, földje nem volt.
Oly vékony volt a nyaka, mint most,
és oly nagy volt már a feje akkor is,
mikor Fekete Kígyó
még nem volt Fekete Kígyó...

Mikor a gyaurok behatoltak Antepbe,
a földjei
egy mandulafáról
szedték le,
az védelmezte a nagy ijedelemben.

Lovat kerítették alá,
kezébe egy mausert dugtak.

Antep nehéz hely,
zöld gyíkok
a vörös köveken,

forró felhők vonulnak az égen
ide-oda.

A gyaurok elfoglalták a dombokat...
Nekik ágyújuk volt.

Az antepi lakosok a puszta mezőn
ékelődtek közéjük.

A gyaurok srápnelt szórtak,
felsebeztek a földet.

Elfoglalták a dombokat,
Antep vére folyt.
A puszta mezőn egy rózsabokor volt
Fekete Kígyó rejtekhelye,
mielőtt Fekete Kígyó lett volna.
Kicsi volt a bokor,
a félelem és a fej viszont nagy volt,
ő anélkül, hogy akár egy golyót lőtt volna ki,
a hasán hevert a földön...

Antep forró
Antep nehéz hely.
Az antepi nép jól kezeli a fegyvereket,
bátrak az antepiek.
De a gyauroknak ágyújuk volt,
és mily szomorú sors:
az antepiek a puszta mezőt
a gyauroknak kezdték odahagyni.

Fekete Kígyó, mielőtt Fekete Kígyó lett volna
rá se hederít,
ha Antep örökre gyaúr kézbe kerül,
mert nem szoktatták rá a gondolkodásra.
Úgy élt a földön, mint egy mezei egér...

Egy rózsabokor védelmezte,
hason feküdt a földön a bokor alatt,
mikor egy fehér kő mögül
egy fekete kígyó
dugta elő a fejét...

A bőre sok színben fénylett,
villa-formájú volt a nyelve,
és a szeme tűzben égett.
Egy golyó szállt, kígyófejet letépett,
s az állatból kihullt az élet...

Fekete Kígyó
mielőtt Fekete Kígyó lett volna,
a fekete kígyó sorsát látva tanulta,
kiáltott fenn zengő szóval,
az első gondolat volt életében:
– Végy példát, bolond szívem,
légy a vasládában mélyen,
a halál rád talál,
mint a fehér kő mögé bújó fekete kígyóra. –
És aki félénk volt, mint a mezei egér,
felugrott, robogott előre,
Antep kélt iszonyat-erőre,
mindenki futott a nyomában,
a gyaurokat a dombokon legyőzték.

És az, aki félénk volt, mint a mezei egér,
és úgy élt, mint a mezei egér,
kapja Fekete Kígyó nevét...

És ahogy mi ezt itt elbeszéltük,
azt, ki évekig dicsőn állt a partizánok élén,
Fekete Kígyót,
Antepet

és az antepi népet
eposzunk első helyére tettük,
s ahogy hallottuk, úgy regéltük...

Kint olyan volt a sötét, mint a megázott rög.
Az anatóliai expressz a szél és az eső sodrában
hihetetlen sebességgel robogott a vágányokon
Musztafa folytatta az eposzt:

„Az 1920-as év és Arhaveli Iszmail története”
Tüzet és árulást láttunk...

Az ellenséges hadak kezdtek előrenyomulni,
Akhisar, Karacabey,
Bursa és tőle keletre Aksu,
Folytonos harcban visszavonulunk...

1920. augusztus 19-én
Uşak elesett.

Sebesülten,
haragtól forrva,
de biztosan földünk sorsa felől,
Dumlupınar szirtjein vagyunk.

Az 1920-as év
februárja, áprilisa, májusa:
tüzet és árulást láttunk,
ellenálltunk,
ellenállunk.

1920. február, április, május,
Bolu, Düzce, Gebze, Adapazarı,
rajtunk a szultáni sereg,
s Aznavur az ellenséghez áll.

És vele október 3-án
reggel
Konya.

500 katona megszökött, és a zöld szultáni zászlóval,
Delibaşsal az élen a városba hatolt.

Alaeddin dombján három nap és három éjjel uralkodtak.
És amikor Manavgat felé menekültek,
hogyan a halált ott találják,
a nyereg mellé levágott fejeket tűzték...

És november 29-én Kütahyában újabb árulás:
 négy ágyúval
 1.800 lovassal
 Cserkesz Etem is
 az éj leple alatt
 szőnyeg-terhet szállító öszvérekkel,
 ökörscordát, birkanyáját
 a csapat előtt hajtván,
 átállt az ellenséghez.
 Szívükben mély sötét,
 ezüstös volt az ostoruk, övük,
 a lovaik kövérek voltak, mint ők maguk.

Tüzet és árulást láttunk.
 Viharzott a lelkünk, de testünk nyugodt volt.
 Nem vágy és érzés nélküli
 démon-óriások voltak az emberek,
 hanem hihetetlen gyengeséggel s félelmes erővel,
 fegyverekkel és lovakkal ellenálltak.
 Förtelmes lovak voltak azok,
 nem voltak nagyobbak,
 mint egy csenevész bokor,
 de nyugodtan és nagy csendben száguldtak a pusztán,
 s a tajték se látszott rajtuk.
 Az emberek köpenye hosszan lógott,
 s mezítláb voltak...
 A fejükön kalpagot viseltek,
 szívükben bánatot,
 szívükben rettenetes remény égett.
 A földre hulltak, már reményük se volt,
 de szomorúak se voltak...
 Az embereket golyó vágta sebekkel
 falusi szobákban felejtették.
 És ott a kötés-
 halomban
 tépett katonaruhában
 heverték egymás mellett sorban.
 Kézujjaik tőlük szinte elszakadva,
 hajoltak, összekeveredtek,
 markukban föld volt, vérbíborban.
 És a szökevények
 mauserrel, félve, mezítláb, mint a holtak,
 falut kerülve mentek éj-koromban.
 Éhesek,
 könyörtelenek,
 szerencsétlenek voltak.
 Az utak nyom nélküli fehérségében leszálltak,
 patkókopogású,
 csillagfényben jövő
 lovakat állítottak meg,

és a Bolu-hegységben szakadékba taszították
 a szövetet, cigarettát, sőt szállító szekereket,
 mert kenyeret nem találtak.

...és messze, messze,
 az isztambuli kikötőben,
 a késő éjjeli órában
 a fekete-tengeri vitorlások
 csempész fegyverrel és ruhával szálltak.
 Ők voltak
 a Szabadság, a Remény, a víz és a szél...

Ők
 a vízben és szélben megtett első tengeri út óta léteztek.
 A hajótörzsek gesztenyefából készültek,
 három és tíz tonna körül volt a súlyuk.
 És a latin vitorla alatt
 dohányt és mogyorót szállítottak,
 olajat és cukrot cserében hoztak.
 Most vitték a nagy titkukat.
 Mögöttük elmaradt
 a tengerbe vesző emberi hangnak,
 a horgonyzó teherhajónak
 és a kabataşi halászbárkák
 fényének bánata.
 Az ellenséges hajótornyok előtt siklottak a sötét vízen.
 Kicsik voltak, ravaszok
 és büszkék.
 A Fekete-tenger felé tartottak...

A kormányrúdnál s a fedélzeten
 hosszú hajlott orrú emberek
 álltak,
 sokat beszélni és enni kívántak,
 kékes hátú ajókákat
 kenyérrel és kukoricával,
 meg tudtak halni a dal szavával,
 már senkitől se vártak semmit.
 Mint a fejsze penge-éle,
 szürke ólom-bőr köpenyével
 az éjszakát festi a vér színére
 egy ellenséges torpedó.
 S a hullámokon ringatózva
 iszonyatos
 tüzet okád.
 Ott van Şabán, az öt tonnás vitorlás kapitánya.
 Hús mér földnyire van kerempei fárosz.
 A sötétben, mit az éj reához,
 minaret nagyságú a hullám,
 amely fehéren fenn tarajlik.

A szél
 északkeletről fúj...
 Foglyokkal a fedélzetén
 az ellenséges torpedó eltűnik az éjben.
 Şabánt, a vitorlás kapitányt
 égő árboccal nyelte el a tenger.
 Arhaveli Iszmail
 a holt
 vitorlásra volt.
 És most a kerempei fárosz térségében,
 a tűnt vitorlás mentőcsónakjában
 egyedül van a rábízott küldetéssel.
 De nincs magában.
 A szél
 a felhő
 s a hullám özöne
 egy hangon beszél.
 Arhaveli Iszmail
 maga magának így regél:
 – Révbe ér-e küldetésem? –
 Maga magának válaszolja:
 – Lehetetlen, hogy ne érjen révbe. –
 Éjjel a Tophane mólón
 a köszörűsmester Bakır így szólt:
 – Gyermeke, Iszmail,
 íme, a te küldetésed,
 soha senki másé. –
 S a kerempei fárosz-fényben,
 hogy az ellenség lövedéke
 a vitorlást tépte széjjel,
 Iszmail a kapitánytól engedélyt kérve,
 a mentőcsónakba beugrott,
 és e szavakkal indult útra:
 – Şabán kapitány,
 véghez kell vinnünk küldetésünk. –
 Nagy az Isten,
 de a csónakban hely nincsen –
 mondá a zsidó...
 Iszmailra oldalról egy hullámhegy rohan,
 majd annak nyomában áradó
 három hullám-testvér megy neki,
 ha mint a bicskáját, a tengert úgy nem ismeri,
 hajótörést szenvedett volna.
 A szél
 pontosan északnyugatra fordul,
 épp szemben vörös fénycsepp kicsordul:
 egy Szevasztopolba tartó hajó
 jelfénye.
 Két keze bár vérben ázik,
 Iszmail az evezőt nyomja mélyre.

Nyugodt ő,
 a harcra és küldetésre kell minden erő,
 minden erénye tör elő.
 A küldetése
 egy géppuska.
 Ha a kikötői kapitányok másképp nem kívánják,
 egészen Ankaráig jut,
 és azt saját kezével adja át Kemál pasának.
 Bizonytalan
 a szélirány
 északnyugatra tart talán.
 Legalább tizenöt mérföldnyire van a part,
 de Iszmail
 bízik kezében,
 a két keze
 a kenyeret,
 az evezőt,
 kormányrudat,
 Fotika öblös ívét
 azonos biztonsággal ragadja meg.
 Nem fúj északnyugatra a szél,
 hirtelen száz fokot ugorva,
 mint késsel elmetszett fonál,
 eláll...
 Iszmail nem ezt várta.
 Kis ideig a hullámok
 köröztek a csónak alatt,
 majd a tenger
 sík formát nyer,
 s mozdulatlan éji árnya.
 Iszmail meglepődve
 letette az evezőket.
 Mily félelem szállt Iszmailba,
 és iszonyat szállt Iszmailba,
 és halszerű rettenettel
 egy csónakban
 két evezővel
 és a halál-nyugodt tenger képében
 látta meg a magányt.
 És hirtelenében
 oly fájón érezte az emberhiányt,
 hogy a két kezét is kín gyötörte,
 úgy megnyomta az evezőket,
 hogy azokat összetörte.
 A víz a csónakot a nyílt tengerre sodorta.
 Már semmi, de semmi se volt lehetséges.
 Halál-tenger közepén maradt Iszmail
 vérző kézzel s a küldetéssel...
 Legelőször káromkodott,
 majd kedve ébredt imádkozni,

majd nevetett,
 és lehajolva megsimogatta az áldott küldetést,
 aztán...
 Aztán soha senki se tudta meg,
 hogy mi lett Arhaveli Ismail sorsa...
 A főszakács, Étek Mahmud
 óriás kezefejével törülte meg a szemét,
 érzése hangját fátyolozta:
 – Én ezt az Ismailt ismerem, fiam.
 A főpincér felnevetett:
 Te mester, ezt jól megmondtad,
 Ismail nem is élt valóban.
 Ilyen ember nem létezett.
 Ami elhangzott itt, az csak amolyan történet... –
 Étek Mahmud haragra gyulladt:
 – Történet-e csupán, fiam?
 Tévedsz.
 Nem hallottad, eposzról folyt a szó?
 Köroğlu vajon sose élt?
 Tahirrel Zühre hazugság-e?
 Mint mondtam már, én ismerem Arhaveli Ismailt.
 De nem láttam már húsz éve,
 abban az időben hunyt ki élte.
 Kár.
 Igazi férfi volt. –
 Elhallgatott Étek Mahmud.
 Az étkezőkocsiban levőket
 az üvegvaszfallal mögül nézte Musztafa pincér.
 Szívéből a harag a torkáig szökött.
 Étek Mahmud megint beszélni kezdett:
 – Igazad van mégis, fiam,
 történet lett Arhaveli Ismail.
 A régi kor egésze már történelem.
 Az akkori és a mai napot
 másnak értékelem.
 Az akkori embert más fából faragták,
 és másból, fiam, a maiakat.
 Musztafa, nézd meg nekem,
 a harcokról van-e ott szó?
 – Az írás még folytatódik.
 – Az Inönü-csatáról is hírt beszél?
 – Igen.
 – Én ott voltam.
 Az első inönüi csatának nevezik az után a harc után. –
 Musztafa pincér csodálkozva megkérdezte:
 – Te is ott harcoltál?
 – Bizony, harcoltam.
 Az Inönü-síkságon, fiam,
 az embert a szél, a hideg, mint a méh, csípi.
 Elmúltak már a fagyok,
 hogy megjön immár a tavasz, hírét eléveti.

A harc beletelt öt éjbe meg öt nappalba.
 Vérár a testet elragadta,
 és végkifejletképpen
 a gyaurok a hó-vidéken
 harci szekereket, telt konyakos ládákat,
 hat teherautót odahagytak.
 Majd a nagy rohanásban, fiam,
 nem tudhatjuk, hogy ők vagy mi menekültünk,
 de mikor ők tovatűntek,
 sok falusi hidat felgyújtottak. –

Étek Mahmud főszakács,
 forradalmi konyhánk neoklasszikus alakja,
 hirtelen más ember lett Musztafa szemében,
 az orra is megváltozott,
 és eltűnt fehér sapkája.
 A viharban fekete vonat röpíti az embereket.
 Eső-ostor veri a kék üvegeket,
 kötélyszerű cseppek a földre ereszkednek,
 Musztafa folytatta az eposzt.

Nurettin Esfák levele:
 a Török Paraszt
 mindent a földtől tanul,
 könyv nélkül van tudása,
 Naszreddin hodzsaként zokog,
 mint bánatos költőké, olyan vidulása.
 Ferhat, Kerem, Keroğlan ő:
 a népi hősök mása.
 „A hadi út vár szegény fejére,
 oda az apák, anyák reménye”,
 a kaján sors rossz játékot űz vele,
 „vetést tőle vad ár perel,
 egyet szeret, mást vesz el,
 szárnyát szegik, törik el,
 sivatagban pusztul el”,
 éltében zárják a sírba le...
 Yunus ő, a szegénység szorítja,
 fejétől lábig a sok seb beborítja,
 víz helyett mérget iszik.
 De ha egyszer, ki sorsát ismeri,
 hogy itt a várt idő, elmondja már neki:
 „Most már elég!...”
 zeng ajkán a beszéd...

És zengő szavakra
 „Azrael a trombitáját fújja,
 a teremtményeket új formára gyúrja”.
 A föld szíve dobogni kezd
 ahogy az ő vére dobban...
 Hogy miképp szabadulna,
 mint ellenségéé, saját sorsa fontos csak annyira volna,

„hegyet tör rázúdulva, taszítja túlra,
sziklát hasít, utat vág,
az élet vize csobban...”

Az 1921-es és 22-es év.
Az első és a második
inonüi csata

1921. május 23-án
az ellenséges csapatok Bursából és Uşakból
a mieink felé közelednek...
Tüzérségük és gyalogságuk
háromszor több a miénknél,
de nekünk több a lovasunk.
A lovakon tűzfegyverre,
lőporra
nincs szükség,
a kard pedig egy jó áron
vásárolt vasdarab.

Március 26.
este.
Az ellenség jobb szárnya közeledik felénk.
Március 27.
összecsapás az egész frontvonalon.
28-án, 29-én és 30-án
a csata folytatódik.
És március 31-én éjjel,
hogyan volt-e holdfény,
nem tudom,
az Inönü-síkságot hang-szikrahad bejárta.
És másnap,
április elsején
Metris dombján oszlik a homály,
„az idő fél hétre jár,
Bozöyük lángban áll...
az ellenségtől a harcmező
fegyvereink által megtisztult...”
Aztán...
április 8. és 11. időhatár,
Dumlupınar...
Majd június,
nyárájszaka.
A mindenségben csillagsugár
és bogárhang csupán.
Három helyen a Sakaryán
tutajon kelünk át...

Adapazart váratlanul
elfoglaltuk,
és a Sapanca-tó nádasán

haladva át,
kelet felé, a fonodánál közelítettük meg Izmitet.
Az ellenség
részben hajón a tengeren,
részben Karamürsel felé
Bursába vonult vissza,
és éjfélkor kiürítette Izmitet.

Aztán
véres csata kezdődik a harcmezőn augusztus 23-án,
és ez szeptember 13-ig tart.

Nekünk
40.000 a gyalogosunk,
4.500 a lovasunk,
az ellenség
88.000 gyalogossal
300 ágyúval rendelkezik.

A harcmező magában foglalja
a Sakaryát s a hegykarajt.
Meredek,
lejtős valahány,
sűrű a szakadék,
málladékos mészkőtalaj,
és a sziklák közt magányosan,
egymástól messze, messze
nő csenevész, szikár fenyő.

Ott van Abdüsselám hegye,
az Egek hegye,
hegyek...

A Sakarya vizét
csak a villás patájú zerge issza.
Azon a helyen, ahonnan Ankara vizet nyer,
Eskişehiről északnyugatra,
a Sakarya fut mélységes szakadék-torokban.
Délien

és délkeleten
levél nélkül és szomorúan,
szélesen és hosszan terül el
a Cihanbeyli-síkság,
sivatag.

Az emberben, hogy bú nélkül bármit hagyjon el,
a halálvágyat ébreszti fel.

E sivatag előtt,
a hegyek és a folyó előtt
meg előttünk

huszonkét nap meg éjjel szüntelen veretett
az ellenséges sereg,
így kellett visszavonulnia.

Mégis, mégis
 az 1922-es évben
 tizenöt tartomány és szandzsák
 meg kilenc nagyváros
 tartozott az ellenséghez.
 Hihetetlen, hogy mi minden volt ellenséges kézben,
 ezek között
 hét tó, tizenegy folyó
 és törzsükben baltánk sebét viselő
 százszor százezer hektár erdő,
 miénk volt ott minden tűz nyoma.
 Egy arzenál, két fegyvergyár,
 tizenkilenc öböl és kikötő,
 talán soknak nincs
 rakpartja,
 hiányzik a hullámtörő,
 piros, zöld fárosz-fény nem tör elő,
 talán a vízen nem volt más tűz,
 csak a halászbárkák pislá lángja,
 de famólóikkal és bánatos halászaikkal
 a mieink voltak.
 Aztán három tenger,
 hat vasútvonal,
 aztán végeláthatatlan utak,
 amelyeken hazamegyünk,
 idegenbe útra kelünk,
 és hogyan s miért, ki kérdezi,
 a sivatagba,
 a Dardanellák felé,
 a halál felé visznek...
 És aztán a föld
 és ennek a földnek az emberei,
 az uszaki műhelyek szőnyegfonói,
 az ezüst hímzésű nyergekről híres
 manisai nyeregkészítők,
 az utak mentén és az állomásokon érkező
 ravasz,
 bátor,
 komoly és vidám, fiatal tömeg:
 az isztambuli
 és a szmirnai munkások,
 és a hírességek, a gabona- és iparcikk-kereskedők,
 Aydin bőrsátras yörük nomádjai,
 aztán a kézművesek,
 pásztorok,
 kiknek van vagy nincs állatuk,
 fél bőrcsizmát hordanak,
 vagy a sarus parasztok.

Tizenöt tartomány és szandzsák
 és kilenc nagyváros,
 mit az ellenség
 oroz magához.
 A hold alatt vonultak a szekerek,
 Akşehir mellett mentek Afyon felé.
 Oly végtelen volt ott a föld,
 és a hegyek oly messze voltak,
 hogy úgy látszott, ezek az útra-keltek
 soha sehová se fognak megérkezni.
 A küllőtlen, tölgyfából faragott kerekű
 szekerek haladtak,
 és a kerekék olyanok voltak,
 mint azok, amelyek elsőként haladtak el a hold alatt.
 Mintha egy más, sokkal kisebb világból jöttek volna
 az ökrök, a hold alatt
 kicsinyek,
 mokányok voltak.
 Beteg és tört szarvuk ragyogott,
 és patájuk alatt az elfolyó
 föld,
 föld
 és föld volt.
 Fényes és forró volt az éjszaka,
 és a szekereken a deszkázott szállítási térben
 a kéklő tarackok fedetlenek voltak...
 S a nők hada
 egymás elől elzárkózva,
 a hold alatt nézte titok-fehérben
 az előző karavánok után maradt
 tört kerekeket, döglött ökröket.
 Asszonyok,
 a mi asszonyaink,
 remegő és áldott kezűek,
 kicsiny arcúak és nagy szeműek,
 anyánk, feleségünk, szerelmünk,
 akik úgy halnak meg, mintha sose éltek volna,
 otthonainkban a helyük
 az ökrök után következik,
 aratásban, dohányültetésben, favágásban
 piacra-futásban fáradozók,
 ők, akik megragadják az eke szarvát,
 ők, akiket az istállóban
 a földbe szúrt kések fényében
 teszünk magunkévá súlyos derekukkal,
 börtönbe megyünk értük,
 asszonyok,
 a mi asszonyaink
 most a hold alatt

a puskaport szállító szekerek után haladnak,
mintha bőség-mezőn ámbraillatú
kalászt aratnának
ugyanaz a nyugalom,
ugyanaz a fáradt megszokás honolt szívükben,
és tizenötös kaliberű srapnelek között
vékony nyakú gyermekek aludtak.
És a hold alatt a szekerek
Aksehiren át Afyon felé haladtak.

Augusztus hatodikán parancs született:
az Első és Második Hadosztály
minden ellátmányával, ökrösszekerével,
lovasszerezzel
helyet változtat,
helyet fog változtatni:
98.956 puska,
325 ágyú
5 repülőgép
2.800 gépfegyver,
2.500 szablya
meg 186.000 fényragyogású emberi szív.
És kétszer annyi
kar, láb, fül és szem
megmozdult abban az éjszakában.

Az éjszakában a föld,
az éjszakában a szél
emlékekhez kötöz, emlékektől oldoz el,
abban az éjszakában
vas, fa és hús,
emberek, szerszámok, állatok
egymásra torlódtak,
és megváltást találtak
ebben a félelmes és néma egymásra-torlódásban.

És köztük ott volt
az Első Hadosztály szállítási zászlóaljából
az isztambuli sofőr, Ahmet,
és teherautója a társa.
Mily különös lehet a hármasszámú teherautó,
vénséges vén

vitéz,
mormog és makacsul megreked.
Tört alkatrésze hogy a hegyen maradt,
göbös nyírtörzs került annak helyére,
és jóllehet, szívfájdalma miatt
minden tizedik kilométer után megállt
a sötétség-fedezékben,
bár ventillátora négy ágából
hiányzott kettő,

ő hajthatatlanul mutatta
egyénisége erejét.
Augusztus hatodikán a parancsban
róla volt szó és testvéreiről:
„...készen és szervezeten,
három tonna terheléssel
száz gyors teherautó jöjjön e rendeléssel.”
A szervezett és harcra kész autók
– köztük Ahmet autója –
az embereket, szekereket, fegyvereket leahagyva,
mentek az afyoni hegyek felé és onnan túlra.

...Egy messze város és egy dal éledt Ahmet fejében.
Három része volt e dalnak,
bárkák, vitorlák fehérek
és szénfekete partszegélyek,
nap-beragyogta dinnyehéjak,
a tenger partján ott a város...

A ventillátor lassabban forog, akadozik egyre,
a bajtársak már messze mentek.
Eltűnt a hold.
Csillagok és hegyek:
csupán ennyi a kép.
Te süleymaniyei Ahmet, fiam,
a platán alatt két játszmaiban
megverted azt az emberkét,
kelj fel,
hagyd el a bárkák tömkelegét,
a szökökutak felé térj,
haladj át az iskolakerten,
ott, a hadügyminisztérium falánál
egy fekete csarsafos asszony
a földre guggol,
a galamboknak kölest szór.
S a hamiskártyások
a vásznukon
kifordítják már a királyt.

A motor rossz tréfát űz veled,
talán a hegytetőn hagy, az ördögít!
Mit mondtunk, Ahmet fiam?
Jobbra állnak a kovácsok.
És a Nagy Bazárba térve, ott a sarkon
balra a vándorló könyvtár:
„A Kristálypalota meséje”
„Cevdet pasa története hat kötetben”
és a „Szakácsművészet”,
„Szakácskodás”, vagyis a konyha-mesterség:
egyszerre, hogy is kell főzni.

A töltött makréla de a kedvemre való,
 arany farkánál fogva jó,
 úgy eheted, mint a szőlőfürtöt.
 Előttünk egy lovas különítmény
 balra tért...

A bazártól lefelé kell kerülnöd,
 szék-, fűzér- és kockaárusok,
 mivel te Süleymaniyéből való vagy,
 ismered a kezek ügyességét,
 tudod, mily ügyesek az isztambuliak:
 mennyi finomság, mennyi tehetség, mondod magadban.
 Rusztem pasa mecsete,
 a kötelesek,
 ők árulják azt, amivel
 el lehet látni száz vitorlást,
 a karavánok számtalan öszvérét,
 ők adják el a köteleket, a zsinórt és rézcsengettyűt,
 Zindan-Kapı, Baba Cafer,
 és tovább van a halpiac.
 Szárítottgyümölcs-árusok,
 majd a gyümölcskikötőben vagyunk,
 a tengeren csónak, tutaj,
 görögdinnyehéj napsütésben,
 ó, oda mikor juthatunk...

A hátsó gumi egyre ereszt?
 Le kell szállni
 és megnézni...
 A gyümölcskikötőben olcsó gőzösre szállván,
 Eyübbe mentünk, a vágyak kútjához.
 Kövérkés volt a keze,
 a lábszára görbécske,
 mint zöld olajág, a szeme,
 félholdszerű a szemöldöke.
 Kaszim pasa kikötőjéhez közeledtünk,
 a sála hófehér volt.

A gumi egyre ereszt,
 valamit tenni kell...
 Állj meg, nézzük csak, Baba Cafer...

Megáll a hármas teherautó.
 Sötétség,
 autóemelő,
 pumpa,
 kezek...

Átkozódnak és káromkodnak a kezek,
 de mit ér káromkodni?
 Ahmet a szélütéses nagymamára gondol,
 díványról díványra hordta egy éjjel
 szegény pici nőt...

A gumi teljesen kipukkant.
 Pótkerék?
 Nincs.
 A hegy-gyűrűben segítségért kiáltani?
 Süleymaniyei Ahmet fiam,
 csakis neked adták át a hármas számú teherautót!
 Tudod, hogy volt egyszer egy kos,
 és a saját lábánál fogva fennakadt.
 Süleymaniyei Ahmet sofőr,
 vetkőzz le!
 Levetkőzött,
 Zakó, nadrág, lábravaló, ing, kalpag
 és a piros öv,
 cipőjében Ahmet meztelen maradt,
 minden a gumiba ment,
 attól duzzadva az megtelt...

Három a dalnak ritmusa.
 Tengerpart szép városa,
 fehér sállal a feje fődve...
 Ötven kilométer óránként,
 tarts ki, életem pörölye,
 Ahmet sofőr,
 Tarts ki oroszlán!
 Az idők hosszán
 ily szájalommal és reménnyel
 egy embernek sem volt ennyire drága
 egyetlen szerszám se...

Elégedetten nevetett Étek Mahmud főszakács:
 – Derék ember ez az Ahmed sofőr, fiam.
 Igazad van, derék.
 Eszesek a süleymaniye-beliek,
 igazi vitézek,
 vitézek, fiam.
 Most hol lehet Ahmet sofőr, vajon ki tudja?
 Tán városi autóbust vezet Ankarában,
 vagy a mudanya-bursai úton teherautón robog.
 Az is meglehet, hogy itt van ezen a vonaton?
 Természetesen a harmadik osztályon.
 – Ha nem halt meg. –
 Mahmud szakács hirtelen komoly lett?
 – Allah békéje legyen véle! –

A hegyeken egy-egy
tűzfény fellobog.
Oly derűsek a csillagok,
oly fényesek,
hogya csúcsos sipkájú ember
nem tudván, hogyan s miként,
de azt hiszi, hogy jönnek nyugodt holnapok.
És Kocatepén, míg állt a meredélyen,
mosolyogva, puskával oldalán,
hirtelenében
öt lépésnyire
meglátta Atatürköket.
Vele voltak a tábornokok.
– Hány óra? – kérdezte.
A pasák szerint az óra hármát mutatott.
Egy szürke farkasra hasonlított,
és kék szeme lobogott.
A szakadék széléig lépett,
megállt s előrehajolt,
és ha mondják, hogy továbbléphet,
hosszú lábszárán szökellve,
egy hullócsillagként fényt keltve,
Kocatepéből az afyoni síkságra,
a vak mélybe robog.

Három óra harminc perctől öt óra harmincig
Közülük néhányan
Fél négy.
A hılamur-ayvali vonalban
a csapat helyén van,
Szirmai Ali káplár
a sötétben szemét mereszti,
mintha nem kellene többé viszontlátnia,
megnézni egyenként az embereit.
Jobbra az első katona szőke,
barna a második,
a harmadik dadog,
de az egész században
senki se énekel jobban nála.
A negyedikben nagy vágy ég,
hogya egy kis levest fogyasszon.
Az ötödik majd megölte nagybátyja gyilkosát,
mikor igazolványát átvéve,
egy este Urfába visszatért.
A hatodiknak
hihetetlenül nagy volt a lába.
A falujában a földjét s egyetlen ökrét
egy menekült öregasszonyra hagyta,
a testvérei ezért pert indítottak ellene.
A századában mindig kész volt arra,
hogya egy társa helyett őrségen álljon,

ezért „Erzerumi Bolond” lett a neve.
A hetedik Mehmed, Oszmán fia,
a Dardanelláknál, Inönüben, Sakaryában
sebet kellett kapnia,
még többször kap sebet,
de szemében ott lesz a sugár,
a lábán erősen mindig megáll.
A nyolcadik Ibrahim,
nem félne annyira,
hogya hófehér foga
nem vacogna oly nagyon.
Szmirnai Ali káplár jól tudta,
hogya a nyúl se azért fut, mert fél,
hanem azért fél, mert fut.

Négy óra.
Ağzikara-Söğütüdere körzet
12 gyalogos hadosztály,
mindenki a helyén áll,
minden szem a sötét távolba mélyed,
az ujjak már a ravaszhoz érnek.

A tábori imám
az egész vonalban az egyetlen fegyvertelen ember,
a halottak embere,
fűzfagallyat ültet mekkai irányban,
fejét meghajtva álltában,
összetett kézzel végzi a reggeli imát.
Nagy szívének nyugodalma,
a paradicsom az örök béke birodalma.
Akár győznek majd, akár vesztenek,
a harcmezőn elesett szent mártírokat
az Örökkévalónak ajánlja majd.

Négy óra negyvenöt.
Sandíki környék, falvak.
A hosszú bajuszú lovas
a platán alatt, a ló mellett áll.
A mélyben lent a síkság.
A ló a farkával
sötétséget kaszál,
vére a térdébe fut,
tajtékos a zablája.
A második lovasezred
negyedik századának
lovai, karddal felfegyverzett emberei
a levegőbe szimatolnak.

A falvakban kél kakas-dal,
a hosszú bajuszú lovas
kézféjjel arcot eltakar.

A hegyek mögött gyaur kézben
egy kakas maradt:
egy tejfehér, balta-tarajú denizli kakas.
A gyaurok biztos hamar levágják,
leves lesz majd belőle.

Tíz perc múlva öt óra...
Negyven perc múlva pirkadat...
„Ne félj, a hajnali szélben lengő piros zászló
lobogása ki nem hunyhat.”
Így énekelt Akif poéta.

Tinaztepével szemben, Kömürtepétől délre
a tizenötödik gyalogos ezred
két tartalékos tisztje közül
a magasabb s ifjabb
a fiúiskolában végzett,
Nurettin Esfák
pisztolya zárvarával játszva
így beszél:
– A Függetlenségi Menetelésünkben
van, ami nem tetszik nekem,
nem tudom, hogy magyarázzam,
Akif hívó ember,
de én
semmit se hiszek abból, amit ő hisz.
Az, ami itt tart engem,
a mártíromság vágya volna? Például, nézze csak:
„Eljönnek az Igazságos által megígért napok.”
Nem.
Az elközelgő napok
nem az égből szállnak alá,
mi vagyunk azok, akik
tenmagunknak megígértük őket.
A győzelem után más ének kéne.
Ki tudja, talán holnap...
Akif nagy költő,
ad hitére. –

Öt perc múlva öt óra.
Előbukkannak a hegyek.
Valahol lángnyelvek fénylenek.
Az új nap fehérsége támad,
felszáll már a lehelete.
Anatólia földje felremeg.
E pillanatban a szívek
súlyomszárnya égbe száll,
a fényvarázst megcsodálva,
messze, messze,
nagyon messze,
ki tudja, honnan zengedezve,

hangok szent kalandra hívnak,
halálvágat
a szívbe írnak:
elsők közt lenni vértanú
Haszán alhadnagy a tüzéségnél
huszonegy éves volt.
Szóke feje az eget kémlelte,
talpra állt,
és azt figyelte,
hogyan sápadt csillagait
a sötét mint vitte magába rejtve.
Ebben a pillanatban
oly nagy
és oly dicső dolgokat akart megtenni,
hogyan egész élete, minden emléke
és az egész hetvenötös üteg
sírivalóan kicsinek látszott.
A százados már szólt:
– Hány óra?
– Öt óra.
– Ez azt jelenti, hogy fél óra múlva... –
A 98.956 puskától
és a hármas számú teherautó Ahmetjétől kezdve
a 75-ös schneiderig
és a 15-ös kaliberű tarackig
a hazáért,
vagyis a földért és a szabadságért halni képes
az Első és Második Hadosztály,
és a támadásra készen áll.
A hajnalfényben a hosszú bajuszú lovas,
aki a platán alatt állt
a lova mellett,
most kurta csizmájával
megsarkantyúzta a lovát.
A kék szemű főparancsnok
órájára nézett:
öt óra harminc.
Hajnalfényben, ágyútűzzel
megkezdődött a Nagy Támadás.

Musztafa elhallgatott.
Mahmud főszakács megkérdezte:
– Véget ért?
– Majdnem. Néhány verssor van csupán:
„Aztán,
mintha elgáncsolták volna,
az Erzurumi Bolond hanyatt esett:
mintha még nagyobb lett volna a lába,
majd
vonaglott még a két láb, végül szétfeszült,

halála miatt a szívekbe bánat került,
s az Erzurumi Bolondot a föld felé
fordították ezért... –

Mahmud szakács megkérdezte:
– Ez azt jelenti, hogy véget ért?
– Valóban itt a vége, mesterem,
mit is vártál, miről kellene még szólnia?
– Nem tudom.
Igazad van, fiam,
miről is szólhatna még?
Legyőztük a gyaurokat, Szmirnába mentünk.
Majd megszületett a Köztársaság.
Igen, az eposz véget ért.
De kicsit fanyar lett a vége.
Szívem ébred bánatára.
Miközben szabadon és bátran rohantunk,
már is léptünk a csapdába...

Műemléki és múzeumi tudósítások Sárospatakról, 1968–1970

BEVEZETŐ

Sárospatak az 1968. évi várossá nyilvánításakor sok tekintetben nem felelt meg a városi jogállás korabeli szabályozási feltételeinek. Az 1886-ban elveszített városi cím visszaszerzésében a döntő érvet a település történelmi szerepe és oktatási-kulturális tradíciói jelentették, s az ún. „pataki lobbí” ennek mentén nyerhette meg a politikai döntéshozókat.¹ A meggyőzés sikerességét befolyásolta az a tény, hogy ez idő tájt több párhuzamos kulturális beruházás zajlott Patakon, amelyek országos nyilvánosságot kaptak. Bár a fejlesztések egy része a várossá nyilvánításig nem fejeződött be, a folyamatban levő értékkeremtő munka a döntéshozatalt kedvezően befolyásolhatta. A pozitív sajtóreflexiók pedig utólag támasztották alá a kormányzati döntés helyességét.

1964-től zajlott a sárospataki Vártemplom barokk főoltárának restaurálása. A munka eredményeiről menet közben is tudósítottak: a Magyar Távirati Iroda 1968 októberében képriportot tett közzé. A főoltár helyreállítását vezető *Bleicher Nándor* a *Műemlékvédelem* folyóiratban foglalta össze két éves tapasztalatait. Bleicher Nándor a Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalat faszobrász restaurátor csoportja, mint ún. szocialista brigád brigádvezetője volt. Munkatársaival, Holzinger Ottóval, Markl Károllyal és Molnár Jánossal együtt végezték a sárospataki várnegyedben található gótikus templom barokk főoltárának helyreállítását, amely akkori áron egymillió-háromszázezer forintba került.² Bleicher korábban beszámolt a berhidai templomban végzett hasonló munkájáról.³

1966–67-ben megtörtént az egykori Sárospataki Református Kollégium Bernasor épületének (akkori nevén: Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei) felújítása. 1967. június 24-én itt nyílt meg az állandó iskolatörténeti és egyházművészeti kiállítás. Az elvégzett munkáról *Gazda Anikó* számolt be, szintén a *Műemlékvédelem* folyóiratban. Gazda Anikó (1933–1990) építésmérnökként végzett a Műegyetem városépítési tanszékén. 1963-tól haláláig a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) munkatársa volt: itt készültek a Berna-sor helyreállítási tervei. Szakmai érdeklődése a népi építészeti alkotások és a település-szerkezet kérdései felé irányult. Nevét a zsinagógákkal kapcsolatos kutatásai és publikációi

tették igazán ismertté. E tárgyú sárospataki vonatkozású publikációja – Sugár Péter utószavával – 2004-ben jelent meg a *Zempléni Múzsában*.⁴

1968. március 17-én szintén országos közfigyelmet kapott a Béres Ferenc magángyűjteményének felajánlásával kialakított Sárospataki Galéria megnyitása a Rákóczi-várban. A létrehozás körülményeit *Földes Anna* újságíró részletesen bemutatta a *Magyarország* hetilapban, a kiállított képzőművészeti anyag tartalmi értékelését pedig a gyűjtemény megvalósításában tanácsadóként közreműködő *Pogány Ö. Gábor* művészettörténész végezte el a *Művészet* folyóiratban. *Földes Anna* (1930–2017) újságíró, kritikus, irodalom- és színháztörténész a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-angol szakán diplomázott. 1952-től újságíró, 1956-ig az *Irodalmi Újság*, majd 1993-ig a *Nők Lapja* munkatársa, kulturális rovatvezető. 1991–2002-ben a Magyar Újságírók Országos Szövetsége Bálint György Újságíró Akadémiájának igazgatója. *Pogány Ö. (Ödön) Gábor* (1916–1998) művészettörténész, művészeti író szintén a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett, majd Berlinben és Párizsban tanult. A művészettörténeti tudományok kandidátusa. 1945–1947-ben a Szépművészeti Múzeum muzeológusa, ugyanitt 1953–1955 és 1956–1957-ben főigazgató-helyettes. 1947–1950-ben a Fővárosi Képtár igazgatója, 1950–1952-ben a Múzeumi Központ elnökhelyettese. 1957–1980-ban a Magyar Nemzeti Galéria alapító főigazgatója, párhuzamosan 1960–1972-ben a *Művészet* és 1961–1980-ban a *Művészettörténeti Értesítő* folyóiratok főszerkesztője. Ő tartotta az ünnepi beszédet a Sárospataki Képtár megnyitásán.

Az alábbiakban a fent említett cikkeket tesszük közzé a szükséges magyarázó jegyzetekkel kiegészítve. A szövegközlés során a helyesírási és nyomdahibákat, névelőket kijavítottuk.

TUDÓSÍTÁSOK

Bleicher Nándor: A sárospataki barokk főoltár helyreállítási tapasztalatai⁵

A címben megjelölt oltár helyreállítása egy restaurátor csoport közel két esztendei munkája volt. A cikk keretében ezért csak felvillanó gondolatokról adhatok röviden számot.

A restaurátor számára minden új feladat, minden restaurálásra váró oltár legalább olyan élményt jelent, mint a régészetnek egy lelet feltárása.

Egy-egy oltár gyakran kalandos és néha kideríthetetlen körülmények között került jelenlegi helyére. Eredetének felkutatása önmagában is érdekes feladat, mert egyben a kor társadalmi, politikai kereteit is felfedi. Egy műtárgy helyreállítása során a restaurátor ezen felül még pontos képet kap egy-egy mester jellegzetes technológiájáról, formamegoldásáról is, mely az adott stíluskorszakon belül rendkívül változatos. Ez függ az alkotó egyéniségétől, származásától, de nem utolsósorban szakmai felkészültségétől és művészi átélésétől. A munka folyamán sok, látszólag jelenték-

telen apróság hívja fel magára a figyelmet, mely laikus számára semmitmondó, de a szakember sok mindenre következtethet vagy meggyőződhet belőle.

A sárospataki főoltár, írásos adatok szerint, a budai vár Karmelita templomának főoltára volt. Amikor II. József az egyházi rendeket feloszlatta és Kempelen Farkas tervei alapján a templomot várszínházzá alakították, a főoltár feleslegessé vált. Ekkor került Sárospatakra, a tűzvészben elpusztult oltár helyére.⁶ Írásos feljegyzés a szállítás módjáról nem maradt fenn, csak a szájhagyomány őrizte meg, hogy tízőkrös szekér vitte Patakra. A szekerek több száz kilométeren át zötyögtek a kátyús utakon a rájuk kötözött oltár darabjaival. A megerősítő kötelek helyenként mélyen belemaródtak a hatalmas faoszlopok és fafigurák anyagába. A restaurálás során ezek a sérülések előtűntek; így adtak késői bizonyítást a fennmaradt szájhagyománynak.

A nagyméretű főoltár restaurálás előtt, a ráakódott évszázados por- és koromréteg alatt, szép kivitelű, egységes, aranyozott és vörös márványt utánzó festett felülettel bírt. A helyenként felpattogzott krétaalap vizsgálata azonban meglepő felfedezést eredményezett. Az általános vörös márványozás alól, egy régebbi – minden kétséget kizáróan az eredeti – polichrom⁷ felület tűnt elő. Az Országos Műemléki Felügyelőséggel történt megbeszélés alapján a későbbi aranyozott és festett réteget teljes egészében lefejtettük. Ekkor lett látható a finoman megfestett rózsaszín, kékesszürke és szürkészöld márványozás, melyet arany- és ezüstlappal borított ornamentika díszített. Ezt a jó érzékkel megkomponált színegyüttest bizonyos, hogy Sárospatakon festették át, a felállítás után. A kérdés csupán az, hogy a teljes átfestés miért történt. Feltételezhetően nem azért, mert a lebontás és szállítás során elszenvedett sérüléseket nem volt érdemes pótolni, ill. helyreállítani, hiszen a feltárás bebizonyította, hogy nagy felületek maradtak épek. Valószínűbb az, hogy egy egyházi mecénás vagy a helyi ízlésfelfogás nem tűrte a könnyed, világos, ékszerként csillogó színegyüttes hangulatát és a sötétvörös-arany komor, túlünnepeles változatával ruháztatta fel az oltárt.

A színhatás megváltozásával visszanyerte eredeti jelentőségét a szobrászi munka is.

Genthon István művészettörténész szerint a főoltárt Feigh János⁸ kassai szobrász készítette a XVIII. sz. közepe táján. Feigh János nevével nemigen találkozunk a barokk szobrászat mesterei között, holott a sárospataki főoltár azt bizonyítja, hogy alkotójuk művészi kifejezésben és szakmai tudásban egyaránt kiemelkedő szobrásza volt korának. Kár, hogy munkásságából keveset ismerünk.

Érdemes megfigyelni és külön foglalkozni azzal a látszólag egyszerű szakmai fogással, mint a képen bemutatott szemek kiképzése. Az egyébként tökéletes anatómiai tudással megformált figurákon a szemhéjak valószínűtlenül mély aládolgozása, a nagy magasságban elhelyezett alakokon növeli a térbeli plasztikai hatást, fokozza az arc kifejezését, áhítatát.

Sajátos technikai megoldást mutat a következő kép is. A bájos, kb. 1 m-es kis puttó karjáról aranyozott drapéria omlik lágy redőkben a combjára és ott felcsavarodik. Amikor a krétaalap repedéseit megvizsgáltuk, kiderült, hogy a barokk mester ismerte a régi gótikus mesterek által gyakran használt drapéria-formálás fortélyát és sikerrel alkalmazta a puttó figurán. Faragás helyett a drapériát, enyves-kréta alapba

áztatott vászon segítségével formálta, nagyon hatásosan. Beszáradás után újra alapozta a szokásos módon, majd laparannyal bevonta.

A bravúros technikai biztonságának kissé már kétes értékű nagyvonalúságát bizonyítják azok a képek, melyek az egyik térdeplő szárnyas angyal mellén talált repedés vizsgálata során készültek. A mellkast rézsútosan haladó, hosszú mély repedés szelte keresztül. A könnyedén lepattogzó krétaréteg alól előtűnt az egykori fatörzs sérüléséből keletkezett üreg, mely egy kéregdarabbal volt befedve. Az egy törzsből kialakított figura testén áthúzódó forradást a mester nem pótolta be szakszerűen faanyaggal; talán azért mert az idő sürgette, vagy egyszerűen abból az elgondolásból kiindulva, hogy az angyal 15 méterrel a hívők felett helyezkedik el. Az már természetes, hogy mi, a mester késői követői, a forradás gondos kitisztítása és fertőtlenítése után, a hiányzó anyagot bepótolva az üreget végleg felszámoltuk.

A következő képek egy kar és egy szárny illesztéséről és felerősítéséről adnak fogalmat. Ez a módszer sem támasztja alá a gyakran hallott és már szinte közhelynek számító megállapítást: „bezzeg a régi mesterek tudtak gondosan dolgozni”. Facsapok és enyvezés helyett a megerősítést kovácsolt vasszegekkel végezték. A szárny felerősítését a képen látható, kb. 30 cm-es kovácsolt vasszeg látta el, nem éppen kíméletes módon, megrepesztve a test faanyagát.

A képek bemutatásával nem az a cél vezérelt, hogy lerontsam az egykori mesterek értékét, hanem az, hogy minél átfogóbban ismertessem munkájukat. Zsenialitásuk illusztrálására is bemutatok néhány képet.

Nézzük meg a stipes⁹ homlokzati részét díszítő reliefet. A művész a szent családot olyan bájos, idillikus falusi életképben ábrázolja, amely úgy hiszem, egyedülálló a magyarországi egyházművészetben. Egy falusi mesterember otthonának derűs rendjét, nyugalma sugározza ez a kép. A jobb oldalon álló Szt. József szorgalmasan dolgozik, padja felett a falon rendben sorakoznak szerszámai. A kézimunkázó Mária mögött takaros glédába vannak rakva a főzőkanalak és tányérok. A helyiség közepén a gyermek Jézus szedegeti össze játékból az elhullott fadarabokat, egy kisangyal szolgálatkész segítségével. A kép nézése közben, önkéntelen felvetődik az a gondolat, hogy a mestert gyermekkori emlékei ihlették a dombormű megkomponálásában.

Feltétlenül meg kell még említeni a Szt. József életét ábrázoló relief-sorozatot, melyek drámai kifejezőmódjuk mellett a mesterségbeli virtuozitás iskolapéldái. A művész szinte a mozgalmas körplasztika illúzióját teremti meg azzal, hogy a jelenetek alakjainak egy-egy részét, kart, fejet, vállat, biztos arányérzékkel kiemeli a síkból. Nincs módomban, bár megérdemelné, hogy külön ismertessek minden egyes részletet.

A főoltárral egy időben folyt a sárospataki trinitárius templomból származó két mellékoltár helyreállítása is. A munka közben szerzett tapasztalataimról, remélem, lesz még alkalmam írni.¹⁰

Végezetül bemutatom a teljes főoltárt – egyelőre még csak restaurálás előtti állapotban.¹¹ Monumentális figuráival, realisztikus relief-sorozatával és lendületes vonalvezetésű ornamentikájával az oltár-együttes hazánk egyik legszebb barokk kori alkotása.

Gazda Anikó: Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület múzeumépülete¹²

A híres sárospataki kollégiumnak a XVIII. században emelt nagy épületkomplexumát a helyi református múzeum egy 1878 előtti években készült rajzáról ismerjük. E rajz szerint az épület U-alakú volt: két párhuzamos szárnyát Beleznay- és Berna-sornak nevezik, ezeket az átjáróval és a fölötté toronnyal ellátott ún. Csengettyű-sor kötötte össze. A hatalmas kollégiumépület nem egyszerre épült. Az említett rajzon levő, 1829-ben Szűcs István nyugalmazott rajztanár által készített feliratok szerint a Csengettyű-sor volt a legrégebbi szárny, amelyet 1767–68-ban emeltek, ezután 1771–72-ben a Berna-sor következett, s legutolsónak 1789-ben keletkezett a vele szemközti Beleznay-sor. Ma ennek a nagyon szép barokk együttesnek csak egy emléke van: a Berna-sor, mivel a Csengettyű-sort a múlt század utolsó harmadában lebontották, s a Beleznay-sort a mai nagyméretű kollégium épület építésekor átépítették. A Berna-sor ma az új kollégium udvarán áll, eredeti összefüggését elveszítve, nagy fáktól takarva. Jelenleg a Tiszáninneni Református Egyházkerület Múzeuma található benne és az iskolához tartozó lakás.¹³

A régi Berna-sornak talán eredeti funkcióját világítja meg az az 1819-es alaprajz, amelyet Leopoldus Lovas készített és ugyancsak a múzeum tulajdonát képezi. A feliratok tanúsága szerint a földszinten borkimérés, ábécések osztálya, kamrák, a Csengettyű-sorhoz tartozó utolsó helyiségben pedig előadóterem volt.

A legkeletibb helyiség a földszinten és emeleten a Berna-sornál korábbi épületrész: ez a rész a Csengettyű-sorhoz tartozott és fennállt a Berna-sor hozzáépítése előtt. Szintje a földszinten ma is mélyebb a Berna-sor szintjénél, az emeleten megtalálható a Berna-sor építése előtti időkből való ablak.

A már említett, 1878 előtti rajzon látható pilaszteres¹⁴ homlokzatszínt az 1966. évben végzett falkutatás feltárta, hogy az árkádos folyosó később épült az épülethez, az épület árkádos oldalán, az árkádok mögött, az épület falán. (*sic!*)

A falkutatás kimutatta, hogy bár a mai homlokzati nyílások nyílászáró szerkezetei másodlagosak, az eredeti nyílások a maiak helyén voltak.

Épületünk déli oldalának nagy részén, ma a földszinten és az emeleten nagyívű nyílásokkal tornác, illetve lépcsőfeljárt húzódik. A falkutatáskor kiderült, hogy ez a tornác és lépcsőfeljárt, amely épületünkhöz másodlagos, (*sic!*) maga is három különböző időpontban épült. A középső két nagy ív az első időből származik. Keletkezését azzal az időszakokkal hozhatjuk összefüggésbe, amikor az emeleti első négy szobában tanári lakást helyeztek el (ezt már az 1819-es alaprajz mutatja.) Ehhez a részhez külön feljárt volt szükséges, míg a további emeleti szobák (szertárak) megközelítése a Csengettyű-sor felől történt.

Csak feltevéseink vannak az árkádos folyosórész korát illetően. A későbarokk pilaszteres homlokdísz, mindenképpen terminus post quem,¹⁵ amelyet a folyosórész az épület déli oldalán megszüntetett. Elképzelésünk szerint azonban a folyosórész két korábbi periódusa nem sokkal az épület megépítése után készülhetett – erre enged

következtetni az íves, árkádos kialakítás, amely későbarokk-kori, klasszicista parasztházainkon, sőt kisebb vidéki kúriákon olyan kedvelt és szerencsés homlokzati elem.

Az 1819-es alaprajzon az épület ezen részén fal látható, amelyből talán az árkád-sorra következtethetünk, ez azonban lehet kerítésfal is, amely a rajzon sokkal tovább húzódik, mint az épület. Mindennek ellenére azt gondoljuk, hogy az épület árkádos tornáca, de legalább két nyugati szakasza, már a XVIII. század végén, vagy a XIX. század elején fennállt.

Az épület funkciója a XIX. század hetvenes éveiben megváltozott: a kollégium küldöttségi szállásává alakult. Az emelet nyugati szobája ekkor ebédlőül szolgált, s hozzá az udvarról közvetlenül vezetett falépcső, melyet később lebontottak. A Csengettyű-sor lebontása után megmaradt része annak egy-egy megcsonkított földszinti és emeleti helyisége, most már mint a Berna-sor. Épületünk északi homlokzatának ez a régi Csengettyű-sori szakasza ma csupán egy későbbi ablakkal van áttörve és ezen (mivel eredetileg nem volt homlokzati fal) nem folytatódik a pilaszteres díszítés. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ilyen későn: a követségi szállás kialakításával vagy a Csengettyű-sor lebontása után készülhetett a folyosónak a Csengettyű-sorból megmaradt helyisége előtti meghosszabbítása. Idáig ugyanis az emeleti helyiségeket közvetlenül a Csengettyű-sorból lehetett megközelíteni, most ennek híján, szükség volt a Berna-sor felőli (még hozzá a küldöttségi szállás-funkció miatt külön bejáratú) megközelítésére. Így az épületnek ez a része, építészetiileg is a Berna-sorral összetartozóbb képet kapott.

A megmaradt épület alaprajzi rendszerében az idők folyamán – az előzőekben említettekén kívül – lényegesebb változások nem történtek. Csupán a nyílások és a nyílászáró szerkezetek mérete, – ritkán helye – változott, a válaszfalak az 1819-es alaprajzhoz viszonyítva ugyanazon a helyen maradtak.

A helyreállításnak ezért csak kevés részletében kellett változtatnia, hogy az épület az eredetihez hasonlóvá váljék. Az épület alaprajzi rendszere változatlan maradt, a belső helyiségekben – a kiállítás rendezése és korszerűsítése érdekében – néhány változtatás történt. A nyugati falon levő két belső ablakfülkét befalaztuk, néhány későbbi átépítést mutató ajtónyílást megszüntettünk és a nyílások axisát helyreállítottuk. A múzeumi igényeknek megfelelően a keleti helyiség egyik ablakát ajtónyílássá alakítottuk át. Az emeleti ajtószervezet és az ablakrácsok hasonlóak – de nem azonosak – az eredetivel. A földszinten a nyugati homlokzati apácarácshoz hasonló, egységes rácsokat helyeztünk el az ablakszerkezetek közé. A múzeumi iroda és a kiállítási helyiségek bejáratához új védőrácsot helyeztünk el. Az emeleti folyosó hiányzó szakaszát fagerendás födémel kiegészítettük. Az épület korábbi bádogfedése helyett műemlék-palafedés készült.

Az 1878. évi rajz alapján történt falkutatás az eredeti barokk architektúrát feltárta, így ennek alapján készülhetett a homlokzat helyreállítása. A pilaszterek helye, magassági és vízszintes mérete az eredetivel megegyező. Az épület színezésénél az építési korszakokat igyekeztünk szétválasztani, oly módon, hogy ez az épület homlokzati egységét túlságosan ne befolyásolja. Az eredeti barokk épületet két színnel (sárga és

fehér) színeztük. A Berna-sornak a Csengettyű-szárnyhoz csatlakozó részét – melyet később lebontottak – fehér meszeléssel jelöltük. Ugyancsak fehér meszeléssel készült a déli árkádos folyosó külső és belső fala. A folyosó belső falát – a folyosó egysége érdekében – meszeltük fehér színnel s ezen a korábbi homlokzati architektúrának csak a pilaszterrendszerét jelöltük – a mezők színezését mellőztük. A homlokzat eredeti színezése barnás, sárgás meszelés volt. A helyreállítás során, a jelenlegi környezet színhatását mérlegelve, az eredetinél erősebb színeket választottunk. A homlokzat festéséhez szükséges szintetikus festékanyagot a Rotterdami Református Egyházkerület ajándékozta az épület helyreállításához.

A helyreállított épületben a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye kapott helyet. A kiállított tárgyak három nagy témakört ölelnek fel. Az első Comenius sárospataki tartózkodásával, pedagógiai működésével foglalkozik, a második a sárospataki kollégium a magyarországi iskolatörténet írásos dokumentumait és a régi felszerelési és oktatási-szemléltető tárgyakat mutatja be. Ezen kívül református templomi berendezési és felszerelési tárgyakat, edényeket, textilíákat is láthatnak a látogatók, az újjáalakított kiállítási tárlókban.

Az összegyűjtött anyag dr. Újszászy Kálmán gyűjteményi felügyelő és Takács Béla múzeumigazgató munkáját dicséri.

Az épület helyreállítása az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából, az O.M.F. nyíregyházi építésvezetőségének kivitelezésével 1966–67-ben készült. A terveket és a történeti kutatást a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet Műemlék Osztálya készítette 1965–66-ban.

Földes Anna: Pataki patrióták. Bodrog-parti Athén Galéria¹⁶

Bodrog partján van egy város ... – énekelték régen, de éneklük még ma is nosztalgiával Sárospatakon.¹⁷ Kevés város van, amely ennyi történelmi emlékekkel, hagyománnyal táplálná a helybeliek lokálpatriotizmusát és a vendégek, látogatók hirtelen ébredő rajongását.

Az Árpád-kori Retelpatak, az I. Rákóczi György korában számontartott Örspatak emléke éppen úgy beletartozik a városlakók tudatába, mint a későbbi Sárospatak múltjának számos hősi fejezete. A bodrogparti vár nemcsak abban különbözik az ország többi várától, hogy szabályszerű címe, házszáma van (Kádár Kata u. 21.),¹⁸ hanem abban is, hogy a függetlenségi harcok emlékének kívül a forradalom és a kultúra végvárának hagyományait is őrzi.

„Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszánjai” – írta 1849. július 9-én Petőfi Sándor.¹⁹ Bocskai hajdúira gondolt, vagy Wesselényi összeesküvő-szövetségeseire, Thököly Imrére, Zrínyi Ilonára, a gyermekségét Patakon töltő II. Rákóczi Ferencre, Esze Tamás jobbágysáira – vagy a Bodrog-parti Athén polgáira, a várarnyéki kollégium híres pataki diákjaira, Besenyeire, a Kazinczyakra, Csokonai Vitéz Mihályra, Kossuth Lajosra, Teleki Lászlóra,

Erdélyi Jánosra, Tompa Mihályra – mindegy is. A lényeges és jellemző Pataknak az a köveket összetartó hagyománya, amely egyetlen nap alatt megragadta és vallomásra készítette az odalátogató Petőfit. És a költő aligha töprengett, amikor egymondatos vallomását papírra vetette levelében, hogy vajon város-e Sárospatak?

Annál több fejtörést okozhatott az új magyarországi útikönyv megfelelő fejezete szerkesztőjének, amíg megfogalmazta, hogy Sárospatak „egyes részleteiben határozottan városias jellegű község.”²⁰ Törekedni kellett, hogy a közigazgatási tények ne kerüljenek ellentétbe a hagyománnyal, a turistaélmények a térképpel, s az olvasók tudomásul vegyék: Sárospatak jelenleg község ugyan, de a legvárosiasabbak közül való.

Városnak lenni nemcsak közigazgatási rang, nemcsak anyagi előny egy település számára, hanem bizonyos normákat is jelent. A városiassághoz tartozik a fejlett közművésítés és az ipar. Alighanem rövidesen minden szempontból korrigálni kell majd az útikönyvnek azt a mondatát, amely szerint Sárospatak „ma mezőgazdasági jellegű, szerényen iparosodó község”, hiszen a Csepel Művek ide helyezett gyárrészlegének tevékenysége már szétfeszíti a „szerény iparosodás” kereteit és mértékét.

Legendák keringenek a debreceniek összetartásáról. Velük alighanem csak a patakiak vetekedhetnek. Az egykori kollégisták ugyanis 20 éves kortól 80-ig összetartanak.

A község vezetői és az egykori diákok (köztük tanárok, diplomaták: dr. Harsányi István pszichológus, Pécsi Sándor színész, dr. Seres Imre jogászprofesszor, Képes Géza költő és műfordító, Béres Ferenc népdalénekes és mások) elhatározásából született meg az Iskolakert szoborállományának fejlesztése is. A híres 12 holdas parkban Tompa Mihály, Kazinczy Ferenc és Lajos, Lorántffy Zsuzsanna szobra mellé úgy tervezik, hogy később felállítják a híres pataki diákok szobrai is.²¹

Messze földről jönnek a látogatók a várba, a híresen szép Perényi-loggia, a Vöröstorony, a Lorántffy-szárny és a Rákóczi Múzeum megtekintésére. (Hát még ha a volt trinitárius kolostor helyén létesülő 60 ágyas korszerű szálloda is elkészül!²²) Gyorsuló ütemben halad az Amerika felfedezésének évében épült katolikus templom – a hazai gótika ritka szép emléke – helyreállítása is.²³

A legközelebbi hetekben – március 17-én – avatják a Sárospataki Galériát.²⁴

Minden országjáró, művészetszerető ember tanúsíthatja: a képzőművészet ma már igazán nem fővárosi monopólium. A debreceni Déri Múzeum Munkácsy-gyűjteménye, a kaposváriak Rippl-Rónai anyaga, főként pedig a pécsiek impozánsan gazdag, a Gegesi-, a Forgács-Hahn- és a Tompa Kálmán-gyűjteményből kiteljesedő képtára, de a székesfehérváriak állandóan gazdagodó kortársi (*sic!*) anyaga is erre figyelmeztet. Sárospataknak azonban – bár a felszabadulás után, az azóta sajnálatosan megszűnt Alkotóház léte valóban képzőművészeti centrummá is tette²⁵ – mostanáig nem volt saját képgyűjteménye.

A felajánlások látványos-huszáros gesztusát nálunk mindig is legendává színezte a hagyomány. A „vitam et sanguinem”²⁶ megajánlását, Széchenyi István Akadémia-alapítását még azok is jelesre fűjték az iskolában, akik egyébként vajmi keveset tudtak a történelemből. Meglehet, néhány évtized múltán az a májusi délután is legendává

színesedik, amelyen Béres Ferenc népdalénekes felajánlotta: évtizedek óta gyarapított képgyűjteményének színe-javát egy megalapítandó sárospataki galéria alapjául a városnak adományozza.

A jövőendő legenda anyaga voltaképpen már együtt is van. 1934 szeptemberében egy rozoga parasztszekér tizenkétórás dőcögés után megállt a híres pataki kollégium udvarán. A nehézmozgású, subás parasztember után két megszeppent fiú kászálódott le, még innen a kamaszkoron. A kollégiumi beiratkozás formaságait elfedte a látvány izgalma: boltívek, oszlopok, faburkolatos termek, könyvektől roskadozó polcok és íróasztalok, amikor ők villanyt és vasutat is először láttak életükben! És a kisebbik fiú, miután nyolc évet tölt az Alma Materben, néprajzot és művészettörténetet tanul az egyetemen, országosan ismert nevű énekes lesz. (Bejárja az országot, sőt Európát, eljutott Ázsiába, tavasszal Ausztráliába készül, 4500 hangversenyt tartott, 150 ezer kilométert utazott.) Közben otthont teremtett, művészbarátságokat kötött, megtakarított forintjaival szenvedélyesen járta a képauciokat, bizományi áruházakat, és néha felöltött benne: milyen jó lenne ezt a változatos, izgalmas, tartalmas életet meghálálni azoknak, akiktől szülei után a legtöbbet kapott – a patakiaknak.

A kötelék, amely az iskolához fűzte, évtizedek alatt sem lazult. Gyakran lejárt szerepelni – a fellépés honoráriumát minden alkalommal kollégiumi célokra, ösztöndíjakra fordította – patronálta a diákok énekegyüttesét, és valahányszor meghívták, ha tehette, leutazott az érettségizők búcsúztatására.

Szakemberek talán forintban is ki tudják fejezni, mennyit ér az a papírlap, amelyen Béres Ferenc írásban is közli a várossal – Tóth József vb-elnökkel²⁷ – szándékát. A képgyűjtemény jövőendő látogatóinak a forintösszegeknél többet mond a névsor: Mednyánszky László, Iványi-Grünwald Béla, Tornyai János, Nagy István, Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos, Holló László képei alkotják a felajánlott gyűjtemény javát. A huszadik század klasszikussá lett nagyjain kívül, élő mesterek festményei és grafikái, Csohány Kálmán, Kondor Béla és mások munkái is szép számmal szerepelnek az anyagban.

A megajánlás gesztusát a hagyományoknak megfelelően követte a felhívás: az illetékesek a leendő Sárospataki Galéria nevében az egykori pataki diákokhoz, az Alkotóház régi művészvendégeihez fordultak, hogy csatlakozzanak a kezdeményezéshez. A visszhang valóban ígéretes volt. Bartha László, Buza Barna, Kiss István, Kurucz D. István, Kucs Béla, G. Nagy András, Szabó Iván, Urbán György nyomban felajánlott műveket – ki egy, ki több alkotást – a születő galériának.

Csatlakozott Patak patrónusaihoz, művész mecénásaihoz a Nemzeti Galéria is, amely – Pogány Ö. Gábor irányításával – készséggel vállalta a felajánlott gyűjtemény és a beérkezett anyag átvizsgálását, szükség esetén az egyes képek restaurálását, kerevezését és az első kiállítás szakszerű rendezését is.

A további, időszaki kiállításokról még korai szólani, bár a tervek kialakulóban vannak. A patakiak valóban az élő művészetnek kívánnak helyet adni a tegnapi hagyományokat őrző várban és a városban is. Arról álmodnak, hogy idővel visszanyeri rendeltetészerű használatát az egykori (jelenleg átmeneti diákszállásnak igénybe vett)

Alkotóház és kialakul a fiatalok művésztelepe is. A Bodrog-parti Athén egy hegyaljai Nagybánya babérjaira áhítozik. Ez azonban még a jövő álma. Maga a Sárospataki Galéria azonban már nem terv, hanem a példamutató kezdeményezés reális eredménye. Olyan, valóban új típusú kulturális intézmény, amelynek nemcsak jövőendő tevékenysége, hanem születése is tanulságos.

Pogány Ö. Gábor: A Sárospataki Galéria²⁸

Különös művelődéstörténeti jelentősége van a múltkoriban megnyílt Sárospataki Galériának. Nemzeti hagyományaink egyik legbecsesebb tűzhelyénél éleszti fel a képzőművészet iránti érdeklődést, a magyar génusz egyik legtermékenyebb műhelyének tanulságait kívánja felidézni képek és szobrok segítségével. Sárospatak már volt egyszer messze földön híres művészeti tevékenység színhelye, a Perényiek idején, a XVI. század közepén, a magyar későreneszánsz felvirágzásának otthona. Minden lehetőség megvan ahhoz, hogy szocialista hazánk képzőművészeti kultúrájának aktív terjesztője, példás bemutatója legyen, hathatós közvetítőjévé váljék mindazon szellemi törekvéseknek, melyek a nép műveltségének gazdagításán keresztül szolgálják a nemzet érdekeit, terjesztik a humanista közgondolkodást.

Elégé ismert már a Sárospataki Galéria létrejöttének története. Az egykor volt pataki diák, Béres Ferenc, népművészeti szakértője, képzett etnográfus és művészettörténész a maga gyűjteményének felajánlásával kezdeményezte e művészeti múzeum megteremtését. Sárospatak Tanácsa megértéssel, lelkesedéssel fogadta a kezdeményezést, rögtön átlátta, hogy a vállalkozás sikere nagymértékben hozzájárulhat a hajdani „szabadalmas város” kulturális tekintélyének újjáéledéséhez, progresszív múltjának aktualizálásához, „a magyar forradalmak oroszlanbarlangja”-nak – ahogyan Petőfi 1847-ben írta²⁹ – eszmei érdemű korszerűsítéséhez. De felismerték a galéria-alapítás fontosságát azok is, akiket közvetlenül, személyükben, biográfice talán nem érintett Béres Ferenc felszólítása, ám megértették a terv nagyszerűségét, mert megindította őket a történelmi haladás tudatosításának szép feladata. Az intézmények közül a Magyar Nemzeti Galéria, a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja kért részt a sárospataki képtár megszervezésének, megrendezésének a munkájából, gyűjteménye megteremtésének előkészítéséből. De személy szerint sok művész adományozóként sorakozott fel az alapítók között is, a maga művei közül egyet vagy többet felajánlott a törzsanyag gyarapítására. Az ország szinte minden vidékéről küldtek ajándékot festőink, szobrászaink, grafikusaink, a fővárosból, Szolnokról, Salgótarjánból, Debrecenből, Vácra, Gyulára, Kőszegre és természetesen magáról Sárospatakról. Igencsak kitettek magukért a borsodi művészek, közülük is a miskolciak, akik hatásos grafikai lapokkal egészítették ki a nyitó tárlat összképét. Egy remekművű fametszetsorozat még a határokon túlra is érkezett.

Valljuk be, szívszorító élmény a legnemesebb intellektuális elkötelezettség részévé lenni, a nemzeti közművelődés vonzó tradícióit folytatni. Szédítő sodrásba kerül

az, aki azonosítja magát Sárospatak történelmével. Ha van benne elegendő kurázi, csatlakozhat Balassi Bálinthoz, amint visszatér innen a végekre. Radikalizmust Tokaji Ferenc kapitánytól tanulhat, hősiességből Zrínyi Ilonától, közösségi lelkiismeretből II. Rákóczi Ferentől vehet leckét. Az írástudó felelősségéről mindent megtudhat Kazinczy Ferenc, Erdélyi János, Móricz Zsigmond hűségéből. S magyar voltának legelemibb érzeteihez is feledhetetlen impulzusokat kaphat itt, hiszen Kossuth Lajos neve se választható el Pataktól; a legélesebb helyzetekben pedig nemzeti létünk esélyeinek mindig volt és van valamilyen kapcsolata Kossuth Lajossal.

Kérdezhetné valaki, hogy mi köze a mai tárlatátogatónak a história terhes példázataival, vagy akárcsak azt, hogy miért is kelljen egy képzőművésznek napjainkban magára vennie több évszázad még oly ünnepélyes intését, régi zord idők eszmétörténeti következtetéseit. Sokan vannak már, akik sejtik, hogy az életszínvonal emelkedése, a modern gépi civilizáció sok kellemes praktikuma se ment fel az etikai problémák komolyan vétele alól. A közösség, a nép, a nemzet, a dolgozó emberiség sorsától független magánkertben senki se mulathatja magát gyanútlanul; korunk, embertársaink gondjai elől senki se menekülhet az egyéni boldogság szigetére. Ezért találkozunk szívesen művész, író, pedagógus, tudós, munkás, politikus Sárospatak megszentelt falai között, az építő szándékú nemzeti öntudat alkotó céljaihoz igazodva. Terjed a felismerése annak, hogy korunk közéletében nem történhet semmi, ami mindannyiunkra ne tartozna. Első pillantásra talán nem is nagyon fontos az, ami a festőt, szobrászt foglalkoztatja, messzi összefüggésben, idő és tér viszonylataiban viszont minden visszahat az ország közérzetére, a dolgozó hétköznapiak, a bensőséges ünnepek hangulatára. A Sárospataki Galéria megszületése jelképes esemény, a közvélemény egészséges formálódásának bizonyítéka, arra emlékeztet, hogy múltunk, jelenünk, jövőnk alakulásában milyen mélyreható szerepet tölt be a társadalmi tudat, a megfontolt cselekedetek, hazafias reflexek, a népünkkel szolidáris mozgalmak bonyolult szellemi-lelki együttese. A műtárgyakban, a műtárgyak mögött lehetetlen nem látni embereket, kollégákat, elvtársakat, magyarok készségét, mellyel összefogtak a közös ügy intézésére, a kultúrhistoriai örökség igazolására, azért, hogy hazánkban megint létesüljön egy értékes intézmény, maradandó módon fejeződjék ki igazság és szépség, magyarság és műveltség, tehetség és meggyőződés, haladás és művészet.

A kiállítás – addig is, mígnem a Sárospataki Galéria saját otthonába költözhet³⁰ – a Rákóczi Múzeumban kapott helyet. A főlépcsőházi bejáratnál Gy. Szabó Béla hónapjai fogadják a vendégeket, ezek a nagyszerű metszetek, melyek az erdélyi tájak szép motívumaival, az évszakok atmoszférájának meghitt lírájával érzékeltetik a természet folytonos változásának megunthatatlan élményét. Az impozáns foyerban sorakoznak fel még Andrassy Kurta János, Chiovini Ferenc, M. Makkai Piroska, Kunt Ernő, Gácsi Mihály, Palitz József, Mészáros Lajos grafikái. Meggyes László egy hangulatos vízparti akvarellal, Luzsicza Lajos egy gouache-tájjal³¹ szerepel itt, Berényi Ferenc pedig két finomvonalú monotüpiával.³²

Az emeleti előtér már rendkívül összetett anyaggal, festmények, grafikák, szobrok izgalmas együttesével ad ízelítőt az ország e legfiatalabb galériájának gazdagságá-

ról. Egy dekoratív fülkében Rippl-Rónai József litói,³³ a pesti lányok kompozíciós ötletei gyönyörködtetik a közönséget. Tárlókban tanulmányozhatók Seres János linómetszetű művészportréi, Lenkey Zoltán rézkarc lovai. A már történeti anyagnak tekinthető művek közül Iványi Grünwald Béla balatoni aranyhídja, Katona Nándor tátrai részlete, Edvi Illés Aladár kisvárosa, Szüle Péter köpülő menyecskéje figyelemre méltó. Nemesveretű múzeumi darab Mednyánszky László „Magas Tátra a Csorba tóval” és Rudnay Gyula „Tiszapart” című festménye. Meglepően előnyös benyomást kelt Csuk Jenő „Lovak az itatónál” című olajképe. Kosztolányi Kann Gyula egyik legmodernebb alkotása, a „Kerti szék” is Sárospataknak jutott. Tornyai János tiszaparti füzese a vásárhelyi mester expresszív festői lendületét jól képviseli. Holló László izgalmas életművéből három értékes festmény került ide, helyi vonatkozásain túl különösen a pataki cigánysorról készült városképe számíthat nagy sikerre feszültséggel teli mozgalmassága, árnyalt színessége miatt.

Jelentősnek mondható a plasztikai anyag. A sort Stróbl Alajos klasszikus művének, az „Anyánk”-nak bronzfeje nyitja meg. Pásztor Jánostól az „Arató lány” és a „Magvető” látható, Hiesz Gézától a „Fürdő után”, Kisfaludi Stróbl Zsigmondtól a „Rákóczi” félméteres terrakotta redukciója. Századunk első felének úttörő nemzedékéből Vedres Márk, Beck Ö. Fülöp, Rubletzky Géza, Bokros Birman Dezső, Csorba Géza, Ferenczy Béni, Pátzay Pál, Erdey Dezső vonult fel néhány emlékeztet mintával. Mai mestereink közül Mikus Sándorral „Felszabadulás”, Szabó Ivánnal „Dózsa felkelő” című majd egyméteres bronzszobra révén ismerkedhet meg az avatatlan látogató, Kerényi Jenőt támaszkodó nője mutatja be. Buza Barna, Csucs Ferenc, Pándi Kiss János, Schaár Erzsébet egy-egy jellegzetes műalkotással sorakozik kollégái mellé. Az újabb nemzedékek se hiányoznak, Kamotsay István, Kiss István, Kóthai Nándor, Kucs Béla, Marton László, R. Kiss Lenke, Somogyi Árpád kipróbált képességeivel jelentkezett Sárospatakon.

A tárlat körtermében további grafikai válogatás bővíti el a nézőket. A régebbi termésből Fényes Adolf, Aba-Novák Vilmos, Hatvany Ferenc, Nagy István, Czóbel Béla néhány rajza, Szőnyi István vagy egy tucatnyi rézkarca. A rézkarc technika hazai virágzásáról az új galériában is meggyőződhetnek a műbarátok. Aszódi Weil Erzsébet „Vízből menekülők”, Szabó Vladimir „Középkori vásár Ludas Matyival”, Feledy Gyula „Nő virággal”, Gross Arnold „Nyár”, Würtz Ádám „Felszállott a páva”, Kass János „Tragédia-tanulmány”, Kondor Béla „A malom”, Czinke Ferenc „Kiszejárás palócföldön” című lapja, Lukovszky László egyik-másik szellemes rögtönzése tanúskodik ennek a sokszorosító eljárásnak artistikus lehetőségeiről. Debreczeni Zoltán, Kostantin László, Lóránt János linói, Szücs Pál, Vincze Lajos, Csohány Kálmán, Cs. Nagy András, Koszta Rozi tusrajzai teszik még többértévé a grafikai megnyilatkozásokat. Szántó Piroska „Őszi csatatér” című vízfestménye a művésznő játékos kedvű kalligráfiájával egészíti ki a szép anyag stiláris sokféleségét.

A Rákóczi Vár Bretzenheim-szárnnyának első emeleti udvari frontján helyezkedik el a festészeti gyűjtemény nagy része. Baranyó Sándor csendélete ellentmond műfájának, festőileg olyan vehemens megoldású. Urbán György önarcképe, Bertha Zoltán

krumpliszedése a helyi festők részvételét biztosította a tárlaton. Bokros László, Drégely László, Hegyi György, Ircsik József, Kántor Lajos a struktív korszerűség törekvéseit érvényesíti mai piktúránkban. Konfár Gyula, Kling György súlyos festőiséggel indokolja a hangsúlyozott szerkezetet. Somos Miklós egyfajta neoplaszticizmussal próbalkozik. Szabó Zoltán sohase hibázza el a monumentalitás képi módszereinek alkalmazását. Cs. Nagy András „Szabolcsi parasztasszony” című festménye a heves kifejezést végletekig fokozza. Bartha László a tőle megszokott kolorisztikus légies-séggel oldotta meg a jeges Balaton megjelenítését. Bornemisza László ezúttal is fanyar humorával hódítja meg a rokonlelkeket. Szentgyörgyi Kornél, Kurucz D. István, Batári László, Tenkács Tibor tájfestészetünk sokoldalúsága mellett érvel. A nesztörök közül Gábor Móríc a fiatalos frissesség, a műgond mellett is érvényesülő természetesség mestere, Béres Ferencről festett portréja stilizálás és valóságűség, festőiség és őszinteség összekapcsolása, fáradhatatlan munkakedvének ékes bizonyítéka.

(A szövegeket válogatta, közléteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bolvári-Takács Gábor.)

Jegyzetek

- 1 A várossá nyilvánítás eseményeiről lásd: Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban. Dokumentum-összeállítás a döntés előzményeiről, folyamatáról és visszhangjáról = Zempléni Múzsza, XVIII. évf. 3. szám, 2018. ősz, 5–105. o.
- 2 Műemlék-műkincs – Restaurálják a sárospataki gótikus templomot. Kunkovác László MTI-képriportja, 1968. október 18. = <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-b21Ub2ZpYkdYRnAzV1ZhRHIRbEJNUT09>
- 3 Bleicher Nándor: A berhidai templom barokk oltárának restaurálása. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6., Veszprém, 1967. 411–418. o.
- 4 Zsidó közösségi épületek Sárospatakon. Gazda Anikó rekonstrukciós vázlata, 1989. Közléteszi: Bolvári-Takács Gábor, utószó: Sugár Péter. = Zempléni Múzsza, IV. évf. 4. szám, 2004. tél, 76–83. o.
- 5 Bleicher Nándor: A sárospataki barokk főoltár helyreállítási tapasztalatai = Műemlékvédelem, XIII. évf. 1969. 2. szám, 71–74. o. A cikkben szereplő, a szerző által készített tíz fényképet nyomdatechnikai okból nem közöljük.
- 6 1788-ban történt.
- 7 polikróm: sokszínű
- 8 Genthon szerint a művész neve nem Feigh, hanem Fegh János. Vö: Genthon István: Magyarország művészeti emlékei, 2. kötet. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961. 250. o.
- 9 stipes: az oltár vízszintes síkja alatti tömb- vagy szarkofágszerű alsó rész
- 10 Bleicher Nándor beszámolója a folyóirat „Rövid hírek” rovatában még ebben az évben megjelent: „A sárospataki vártemplom helyreállítási munkáival kapcsolatban a templom restaurált és két mellékoltárának felállítására 1969-ben került sor. A két mellékoltár a pataki trinitárius rend templomából 1788-ban engedély nélkül került a vártemplomba, az akkori plébános jóhiszemű buzgóságából. Ez a szerencsés véletlen körülmény tette lehetővé, hogy máig megmaradtak. A hozzájuk tartozó főoltár elpusztult, csak a tabernákulum és egy corpus roncsai maradtak fenn. Készítőjük nevét, az elkészítés évszámát (1771), valamint a munkadíj összegét (160 forint), a stipes belső oldalán talált feljegyzés megőrizte. Az oltárok lapos táblaoltár megoldással készültek. Felépítésük és rokokóba hajló faragott motívumaik azonosak. Az oltáron elhelyezett szobrok már két mester felfogását tükrözik. Realisztikusan faragott, szép és mozgalmas a két arkangyal figurája a Mária oltáron. A szent Anna oltár két trinitárius szentet ábrázoló

szobrának megoldása merevebb, kissé ikon jellegű. A főoltár a budai Vár karmelita templomából jutott Sárospatakra. Lebontásakor faanyaga erősen fertőzött volt. A négy emelet magasságú oltár anyaga a csodával határos módon bírta el a ránehezedő párkányzat súlyát. A szakszerűtlen bontás által okozott roncsolások még növelték az oltár súlyos állapotát. Restaurálásakor a komor, ünnepélyes hangulatú vörösbarna márványfestés alól élénk, derűs színekben tűnt elő az eredeti festés. Az oszlopok között elhelyezett szentek két méternél magasabb figurái monumentális hatású, tökéletes művészi alkotások. Azonos művészi értékű a többi szobor is. Az ornamenteik kiképzése, vonalvezetése bravúros, fölényes faragó technikára utal. Az oszloplábazatokon, a retablón kétoldalt, a stípes előlapján és a tabernaculum forgatható részén levő – szent József és Jézus életéből vett jeleneteket ábrázoló – reliefek a magyarországi faragás egyik legszebb sorozatát alkotják. A mozgalmas kompozíciók egysége, a karakterek kifejezése és az alakok virtuóz kiemelése helyenként – a dombormű adta lehetőségeken belül – kivételes tehetségű faragó művész munkáját bizonyítja.” (Műemlékvédelem, XIII. évf. 1969. 4. szám, 245. o.)

11 Ez kép nem szerepel a cikkben.

12 Gazda Anikó: Sárospatak, Tiszán inneni (*sic!*) Református Egyházkerület múzeum épülete = Műemlékvédelem, XIV. évf. 1970. 4. szám, 231–234. o. A cikkben szereplő ábrát és két fényképet nyomda-technikai okból nem közöljük.

13 A kollégium építéstörténetéről lásd: Hörcsik Richárd: A Kollégium épületeinek története. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. (anonim szerkesztő: Barcza József) Református Sajtóosztály, Budapest, 1981. 262–274. o.

14 pilaszter: a fal síkjából kiemelkedő, négyszög keresztmetszetű, fejezettel és lábazattal képzett felülettagozó elem, amely tartópillér hatását kelti

15 terminus post quem: az az időpont, amely után valami megtörtént vagy meg kellett történnie

16 Földes Anna: Pataki patrióták. Bodrog-parti Athén Galéria = Magyarország, V. évf. 10. szám, 1968. március 20. 27. o.

17 Szigethy Ferenc – H. Bathó János: Bodrog partján... című diákdaláról van szó.

18 ma: Szent Erzsébet utca

19 Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez. XI. levél. In: Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 366. o.

20 Magyarország. Harmadik, bővített és átdolgozott kiadás. Szerkesztette: Papp Antal et al. Panoráma, Budapest, 1968. 317. o.

21 A terv megvalósult: az Iskolakertben jelenleg 19 szobor található, közöttük 16 volt pataki diák.

22 A Borostyán szálloda és vendéglő 1968 májusában nyílt meg.

23 A vártemplom helyreállítása 1970-ben fejeződött be.

24 A cikk megjelenésekor a Sárospataki Galéria már megnyílt.

25 A Rákóczi várban 1947–50-ben Szabadművelődési Akadémia, majd 1959-ig a Művészek Alkotó Otthona működött.

26 vitam et sanguinem: életünket és vérünket; a magyar rendek üzenete Mária Teréziának

27 vb-elnök: a városi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, azaz tanácselnök

28 Pogány Ö. Gábor: A Sárospataki Galéria = Művészet, IX. évf. 7. szám, 1968. július, 22–24. o. A cikkben szereplő kilenc reprodukciót nyomdatechnikai okból nem közöljük.

29 Petőfi Sándor: Úti levelek..., i. m.

30 A Sárospataki Képtár 1982-ben költözött a mai, Szent Erzsébet utca 14. szám alatti székhelyére.

31 gouache: vízfestési technika

32 monotípia: egyedi grafikai technika, amelynek során fémlemezre készült festmény nyomtatnak papírra

33 litó: litográfia, azaz könyomat: sokszorosító grafikai technika, amelynek során a kép csiszolt kőlapra kerül

LUKÁCS János Búcsú Hámori Ferencről

Hámori Ferenc
(Bellai László felvétele)

A gyászunk hozott itt ma össze bennünket – a kedves Feri barátunk elvesztése miatt érzett gyász. Ferit közel ötven éve ismertem meg a „csütörtöki társaság” rendszeres összejöveteleinek egyikén. Mi voltunk a két műszaki az egyívású közgazdászok között, de inkább talán a csillagok sajátos együttállása kapcsolt össze bennünket már kezdettől fogva: egyazon napon születtünk, ’50. július 27-én.

Feri édesapja és édesanyja is elveszítette az egész családját a soá borzalmai során, és kettejük megmaradó együttes életerejére kellett Feri világrajöveteléhez. Az édesapa korai halála után pedig Márta mama rendületlen kitartása ahhoz, hogy Feri Sárospatak után a Műszaki Egyetemen folytathassa a tanulmányait. Távközlési mérnökhallgatóként a legjobb műszaki hagyományokat szívta magába, és alkalmazta mindenütt, ahol erre lehetősége adódott. Előbb kilenc évig a Magyar Posta Távirdejében, ahol a távközlés modernizálásának elindításában vehetett részt. A digitális telex-központ beszerzésének és beüzemelésének feladata röpitette el először Japánba három hónapra, és alapozta meg a japán kultúra, nyelv és írás iránti rajongását egy életre.

A váltásra a Hungaroton irányába sok tényező hatott: vonzotta, hogy részt vehetett a zenekiadás műszaki fejlesztésében, de a legfontosabb számára biztosan a zene

imádata volt. Gyakorolt és játszott is néha az otthoni pianínón, de a büszkesége a kazetta, lemez és cd, majd az opera-dvd gyűjteménye és az azokat megfelelő minőségben visszaadni képes otthoni hangrendszer volt.

Hét év Hungaroton után '90-ben aztán a rendszerváltás vihara viassodorta a szakmához, a Postától elváló Matávhoz, illetve Magyar Telekomhoz, ahol 17 éven át egy nemzetközi normák szerint működő nagyvállalat egyik felső vezetőjeként képes volt átlépni a saját mérnöki árnyékán, és lelkes, de ugyanakkor türelmes patriótaként segített létrehozni valami egészen új dolgot itt Magyarországon: a szabad ismeret- és véleményközlést az internet eszközével. Néhány vezetőtársával és elkötelezett munkatársával együtt felismerte, hogy nem szabad kihagyni a kivételes lehetőséget ennek a politikai szabadságot is kiterjesztő technológiai forradalomnak a meghonosítására. Feri hozzájárulása meghatározó volt a kezdeményezések sikeréhez. Címszavakban: vonalas internetszolgáltatás, kábeles internet-, tv- és telefonszolgáltatás, az Invitel, az Origó, az RTL Klub kereskedelmi televízió.

Mindig a tanulás, az elemzés és a megfontolva haladás embere volt. A cél kitűzése és a feladat megvalósítása lebegett a szeme előtt, nem a személyes hatalom növelése és megtartása. A Telekom-szelek fordulása során ezért is kellett előbb háttérbe, majd korai nyugdíjba vonulnia. Ez mindannyiunk közös vesztesége, és ezt csak részben ellensúlyozza az intenzív közösségi tevékenysége, például az Ökopolisz Alapítvány létrehozásában és működtetésében.

Sok mindenbe beleszeretett – a zenébe, Japánba, a fényképezésbe, a csokoládéba, az elektronikus, meg a Hi-Fi kutyukba. Mindenekelőtt persze Évába, és a két gyermekükbe: Hannába és Eszterbe, majd unokájába Árminba. De volt mellettük még egy szenvedélye: a kerékpározás. Alig tudom megszámolni, hogy hány általa kezdeményezett túrán vettem részt vele magam is: az Órségben, a Mátrában és a Bükkben, Mezőkövesdtől Debrecenig hármában az akkor hatéves fiammal Andrással, végig a Duna mentén Ausztriában és idehaza, legutoljára pedig végig a Mosel mentén a Rajnáig... – fel se tudnám sorolni.

Egyik korai magányos túráján egy zempléni zsidó temető bejáratánál találkozott Bernharddal Berlinből, akivel aztán együtt folytatták az utat, és életre szóló barátságot kötöttek. De említhetném ausztriai közös barátunkat Siegfriedet is, akivel februárban – már betegen, de a közeli felépülésben reménykedve – tervezgetett egy közös tengerparti túrát idén nyárra Genova és Barcelona között.

Feri nemcsak a kerékpározást magát imádtá, hanem az útvonal megtervezését, napi szintű részletes ütemezését, és aztán a tervezett szakasz teljesítését – néha még akkor is, ha török és szakad. Nem kímélte magát, és persze néha a környezetében lévőket sem. És ha nem tartottunk vele, ment tovább a célj egyedül. Útközben pedig minden alkalmat megragadott a fényképezésre – és persze minden más kirándulás, családi esemény vagy bármi más jó apropó volt erre. A fényképtára kincsesbányává gyarapodott mostanára, és Feri tervezte is a rendezését, de erre már nem kerülhetett sor.

Ízig-vérig közösségi ember volt, nemcsak a munkájában és a kedvenc közösségi sportjában, a focizásban, hanem a tai chi gyakorlás terén is, amit egészségügyi okok

miatt kezdett el pár éve. Most is itt van a szemem előtt, amint néhány évvel ezelőtt – lassú, jól begyakorolt és szabályosan kivitelezett mozdulatokkal – végigvonul tai chi-s társaival együtt a Szabadság hídon.

Kedves Fricikém, ezt a képet – és a múltbeli együttléteink, beszélgetéseink, közös koncertlátogatásaink során az agyamba vésődött számos további képet és hangot – hordom magamban tovább, és velük Rád emlékezem.

Rád emlékezünk. Nyugodj békében.

(Elhangzott 2022. augusztus 30-án az Óbudai zsidó temetőben, Hámori Ferenc (1950–2022) távközlési mérnök, kommunikációs szakember, cégvezető, volt pataki diák búcsúztatásán. Szakmai munkásságának eredményeiről olvasóink figyelmébe ajánljuk a vele készült interjút: <https://www.mediatortenet.hu/2016/05/27/hamoriferenc/>)

FALUS Iván – HAUSER Zoltán

Pedagógiai kérdések és válaszok a rezilienciáról

Mielőtt elmélyednénk a Tokaj-Hegyalja Egyetem tudományos kiadványsorozata, a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* legújabb számának bemutatásában, megosztunk néhány gondolatot ennek múltjáról. A folyóirat az első számmal 1969-ben indult, s bár olykor voltak kimaradások, a tudományos pedagógiai periodika jellemzően évente megjelenve gazdagította a sárospataki tanítóképzést, adott teret szakmai eredmények megismeréséhez, továbbá évfordulók és más jeles események ünnepi gondolatainak megismerhetőségéhez. A sorozat 26. száma 2009-ben jelent meg, Kodöböcz József inspiratív bevezető tanulmányával *A múltból a jövő felé* címmel, amely – meglehetősen ellentmondással – a tudományos periodika évenkénti megjelenése leghosszabb megtorpanásának kezdete lett. Egy különszámmal – talán tévedés volt felhagyni a számozás folytatásával, de lehet, csak óvatosság – indult újra hat év után a *Sárospataki Pedagógia Füzetek* 2015-ben. Az egri Líceum Kiadó gondozásában megjelenő kötet *A pedagógusképzés megújítása* címmel mutatta be a sárospataki fejlesztéseket és azok eredményeit (főszerkesztő: Hauser Zoltán, szerkesztő: Kelemen Judit. Sárospataki Pedagógiai Füzetek. Különszám. EKF Líceum Kiadó, Eger,

2015. ISBN 978-615-5509-34-6) Az újraindult pedagógiai periodika (jelenleg már a *Tokaj-Hegyalja Egyetem tudományos kiadványsorozata*) ezt követően éves rendszerességgel megjelenve érkezett el 2022-ben Erdei Róbert *Reziliencia és iskolakezdés* című könyvéhez, amely immár a 30. kötet.

A könyv bemutató elemzése előtt szóljunk néhány szót a mű születésének körülményeiről, s magáról a szerzőről! Erdei Róbert az Eötvös Loránd Tudományegyetemen pedagógia és pszichológia szakjain folytatta tanulmányait. Ez a meglehetősen szokatlan szakpárosítás különösen hasznosnak bizonyult kutatási témájának kiválasztásában és a kutatások folytatásában egyaránt. Erdei nem élt a számára felkínált lehetőséggel, hogy a budapesti egyetem két tanszékének valamelyikén folytassa tudományos pályafutását. Visszatért Észak-Magyarországra, és gyermek- és szülőközelségben kezdte meg gyakorlati munkáját, folytatta kutatásait. E tevékenységre, ennek doktori értekezésben megismerhető eredményeire a pedagógusképzés megújításában elkötelezett sárospataki „Comenius Képző” rögtön felfigyelt. Oktatói alkalmazásával a térséghez továbbra is kötődő, a szakszolgálati munkában

is professzionális szakembert nyertünk meg a sárospataki felsőoktatásnak. Az idő hitelesíti Erdei tanár úr kiemelkedő alkalmasságát, együttműködő emberi kvalitásait, valamint elköteleződését a sárospataki pedagógusképzés minősége iránt.

Közel húsz év munkájának eredményét fogja kezében az olvasó. Az elméleti beágyazottság és a gyakorlati munka kölcsönhatása kedvezően hatott könyvének megalkotására. Erdei Róbert könyvének címét kétféleképpen értelmezhetjük. Gondolhatjuk, hogy a rezilienciának az iskolakezdésre gyakorolt hatását vizsgálja a szerző. Ha az empirikus kutatás tárgyára vagyunk kíváncsiak, akkor teljesen jogos ez az értelmezés. Ha azonban azt szeretnénk tudni, hogy milyen területekről szerezhetünk hasznos ismereteket a könyvből, akkor szélesebbre kell tárnunk értelmezésünk kereteit. Sokkal többet tudhatunk meg ugyanis a rezilienciáról, mint amire az iskolakezdéssel összefüggésben szükségünk volna. Reményeink szerint a közelmúlt felsőoktatási környezete, a munkatársak nyitott együttműködése gazdagító hatással bírt a témakör folyamatos fejlesztésére.

De mi is a reziliencia? Gyakorta tapasztaljuk, hogy egyes gyermekek sokkal jobb eredményt érnek el, mint amit értelmi képességeik, motivációjuk alapján elvárnánk tőlük. Más esetekben viszont ez az eltérés épp ellenkező irányú. A reziliencia az egyik oka ezeknek az eltéréseknek, azaz, hogy az egyes gyermekek milyen mértékben képesek megküzdenni az előttük álló nehézségekkel.

Sikeresen ad választ számos fontos kérdésre a könyv. Egyrészt, hogy a fej-

lődési rizikónak kitett, de rezilienciát mutató gyermekek hatékonyabbak-e az iskolai bevételekkel illetően, mint azok, akik rizikósak tekinthetők, de nem reziliensek? Könnyebb-e az iskolakezdés átmeneti időszaka a rezilienciával jellemezhető gyermekeknek? Másrészt, alkalmas-e a kognitív képességek magasabb szintje egyfajta védőburkot jelenteni a gyermekek számára, tehát a jobb képességekkel bírók sikeresebbek-e az iskolai bevételekben? Harmadrészt, hogy a reziliencia és a jobb kognitív képességek összefüggnek-e? Negyedszer, fejleszthető-e a reziliencia, illetve a kognitív képességek olyan módon, hogy ez a hatékonyabb iskolai beilleszkedésben is tetten érhető legyen?

A kötet felépítésében először a reziliencia kérdéskörének bemutatása következik, pedagógiai vonatkozásainak megtárgyalásával. Ezt követi a reziliencia fogalmától elválaszthatatlanul a fejlődés rizikó- és védőfaktorainak bemutatása. A folytatásban a szerző az iskolai bevételek kérdését járja körül. Az iskolaérettség kérdéskörét, elemzését kiemelt jelentőségűen kezeli, mert az iskolai bevételek korántsem az iskolában kezdődik, s az iskolaérettség komoly prediktív erővel bír erre vonatkozóan. Bemutatja az iskolakezdés időszakát, ami középső gyermekkorának is nevezhető. Érinti az életkorilag releváns fejlődési feladatokat, amelyek jelentősnek tekinthetők ebben a fejlődési szakaszban, majd a kognitív képességek vizsgálatával foglalkozó fejezet következik. Világosan látja a vizsgálatok korlátait, bemutatja a fejlesztés lehetőségeit. Jelentős téma a módszertan ismertetése, amelyben a kutatás paradigmáját, a vizsgáló eljárásokat, a vizsgálat-

ban részt vevő személyeket és a kutatással kapcsolatos etikai megfontolásokat bemutatva különös hangsúlyt fektet a reziliencia mérésével kapcsolatos dilemmákra. Megismerhetjük a vizsgálat eredményeit, továbbá elemzést olvashatunk a kutatás korlátairól és a továbblépés lehetőségeiről.

A könyvben a nemzetközi szakirodalom mélyreható elemzése alapján ismertet meg bennünket a szerző a reziliencia fogalmának értelmezéseivel, kialakulásának feltételeivel, a tanulás eredményességére gyakorolt hatásával, a reziliencia mérésének és fejlesztésének lehetséges módjaival.

Kinek ajánlható ez a könyv? Ismertetésünkéből talán kiderült, hogy a rezilienciával kapcsolatos tudnivalókat a legfrissebb kutatási eredményekkel megalapozva mutatja be a szerző. Ezek alapján pszichológiai és pedagógiai kutatóknak, a pedagógusképzésben résztvevő egyetemi hallgatóknak, ismereteik fejlesztésében elkötelezett pedagógusoknak egyaránt hasznos olvasmány lehet. A könyv stílusa mindazonáltal közérthető, azaz haszonnal forgathatják azok a szülők is, akik segíteni szeretnének gyermekeiknek abban, hogy képességeik csúcsára eljussanak, megküzdjenek esetleges tanulási problémáikkal és az életben előttük álló feladatokkal.

(Erdei Róbert: *Reziliencia és iskolakezdés. Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak, 2022. 206 o. ISBN 978-615-6482-02-0. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 30. A Tokaj-Hegyalja Egyetem tudományos kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: Ugrai János. ISSN 0230-0435*)

BIHARI Sándor Tanulmányok a felső-magyarországi reformátusokról

„Ha régi könyvet veszünk a kezünkbe, sajátos érzések lépnek meg bennünket. Óvatosan forgatjuk, szinte gyengéden lapozunk bele, érezzük, hogy egy darab történelem van a kezünkben. Valaki komoly szellemi munkával alkotta meg a szöveget, a nyomdászok pedig művészi hozzáértéssel formálták alakilag is könyvvé.” (93. o.) Az imént közreadott idézet a Dienes Dénes közelmúltban megjelent *Reformátusok Felső-Magyarországon a 16–18. században* című könyvéből származik. Kontextusától elszakítva az idézetet hordozó kiadvány egészére nézve is megállja a helyét. Jelentős különbség, hogy most nem régi, hanem egy „új” könyvet vehetünk kezünkbe. Hatásában azonban azt nyújtja, ami valóban csak egyes régi könyvek sajátja: komoly szellemi munkával alkotott, hozzáértéssel kézbeadott történelem, amelybe jóleső érzéssel lapozhatunk bele.

A modern ifjúsági regények sokat használt s népszerű írói eszköze a képzetet magával ragadó időutazás lehetősége. Elég egy nyitott ajtó, egy furcsán akadozó számítógép, vagy egyéb váratlan jelenség, s azonnal új világ tárul fel előttünk. Miközben az olvasó számos kaland részese lehet, az író számára alkalom nyílik egy másik kor világának egye-

dülálló bemutatására. Az általunk röviden ismertett kiadvány természetesen nem kalandregény, s egyáltalán nem él az irodalom kínálta fentebbi lehetőséggel, mégis hasonlóan érdekes és értékes „időutazás”.

A Dienes Dénes tanulmányaiból válogató kötet a hitújításkori Magyarország lelki, szellemi változásainak sokrétű világát idézi meg az olvasó számára. A szerző azonban nem csak a szükséges idői behatároltságra van tekintettel, de szűkebb és tágabb páttriája felé fordulva területi megköttéssel is él, amikor sok sárospataki kapcsolódással Felső-Magyarországot helyezi munkája, s kutatásai fókuszába. A szűkebb tájegységre való koncentráció ugyanakkor nemhogy megszorításként nem hat, hanem még inkább erősíti a fel-tároló valóság egykor meghatározó jellegét. A reformáció leíró jellegű bemutatása viszont nem célja a kötetnek, megfelelő kitételnek számos egyéb kiadvány. Jelen esetben a nagy kép összefüggő és átfogó igazságairól a bemutatott részterületek és az apró részletek lebbentik fel a fátylat: „Kereszténynek lenni gyakorlati dolog, a mindennapok során élni – beszélni, cselekedni, gyermeket nevelni, tanítani, könyvet nyomtatni, virágot ültetni, hímezni stb. stb. – Isten dicsőségére.” (134. o.)

Egy mind kevésbé ismert világ – időnként nem hétköznapi embereinek – hétköznapijai tárulnak fel előttünk, újra és újra fenntartva a feszítő érzést: mennyi érdekes és izgalmas dolog marad rejtve előttünk – egyébként, talán örökre. Ez pedig kimondottan előnyre válik a könyvnek, mert azzal a jóleső tudattal forgathatjuk lapjait, hogy íme, e kincsből mégiscsak kezünkben tarthatunk valamit.

Maga a tartalomjegyzék, de a felvázolt anyag tartalma is ennek igazságát támasztja alá. Az elmúlt negyedszázad során különböző folyóiratokban, kiadványokban megjelentetett rövid tanulmányok a szűkebb, tudományos érdeklődésű közösséget elérhették ugyan, ám a szélesebb nyilvánosság számára eddig talán rejtett kutatói munka gyümölcse e megújult formájában vált igazán mindenki számára megtapasztalhatóvá. Az elkészült kötet egysége felől visszatekintve elmondható, hogy megvalósulása e múlandóságból emelte ki forrásanyagát.

A kiválasztott tanulmányok, amelyek kiegészít egy korábban eddig meg nem jelent cikk, négy átfogó téma körül csoportosulnak. Az első nagy egység a hit, a kegyesség és a politika témakörében a 16. és 17. századi olvasási és bibliaolvasási szokások bemutatása mellett foglalkozik Bocskai István kegyességével, I. Rákóczi Györgynek a cseh-morva száműzöttekkel való kapcsolatával, valamint javai kormányzójának, Debreczeni Tamásnak a végrendeletével. Ezt követően a kötet e vallásilag pezsgő kor gyülekezeti és lelkipásztori világába kalauzol bennünket. Sárospatak és Tokaj reformációja után részleteket kapunk a

17. századi presbitériumok megalakulásának és működésének nehézségeiről, valamint Szegedi Kis Istvánnak a Loci Communes alapján kimutatható pedagógiai álláspontjáról, Kisfaludi Orbán református prédikátor végrendeletéről, végül Pataki Tóth István teológiai álláspontjáról.

A kiadvány második felét fellapozva a Pataki Kollégium világa nyílik meg előttünk. Az iskoláztatás helyzete, a héber nyelv oktatása, egy haldokló diáknak társaihoz szóló „bibliás” öröksége, a diákok szerzett jogaikhoz lázadásig kész ragaszkodása, egyenként is érdekes szelét adják az Alma Mater 16–17. századi életének. Legvégül a női kegyesség példái elevenednek meg előttünk. Első e sorban Lorántffy Zsuzsanna, akit a felső-zempléni Varannó nagyasszonyai, majd Bárczay Klára, s végezetül Kovács Borbála követ. Akár ismert, akár ismeretlen némelyikük alakja, lelki ábrázatuk minden esetben nagyon személyesen rajzolódik ki az olvasó számára.

A nehezen érthető teológiai fogalmak, mint például a predestináció, a puritanizmus, a református ortodoxia, elvi fejtegetése helyett, e gyakorlati élethelyzetek bemutatása során, a ma embere vagy laikusa számára is érthetővé, megfoghatóvá válnak, s nem mellesleg történeteiken keresztül történelmi jelentőségük is feltárul előttünk. A szerző számára a reflexió, ha szükséges, az önreflexió, lehetőségeit az eredeti forrásanyagok kutatása és vizsgálata teremti meg, amely történelmünk egy olyan szakaszából közöl pillanatfelvételeket, amikor nemcsak a vallás, de a hitvallás is meghatározó részét képezte elődeink személyes és közösségi életének.

A könyv egységét megteremtő koncepció azért sem szül erőltetett végeredményt, mert a különböző részekből úgy lehet egész, hogy azok, bár eredetileg különböző időben, helyen és témában születtek, mégis logikájukban azonos irányba mutatnak. Valahogy úgy, mint a világ bármely pontján bármikor kézbe vett iránytű, ha rendeltetése szerint működhet, bizonyosan az északi irány felé fordulva segít meghatározni az adott esetben járandó utat. Dienes Dénes tanulmányainak eredője az Istenre figyelő ember munkássága és élete, s az ezekben megmutatkozó hite. A kötet alcímét is adó Bárczay Klára imádságos könyvéből vett imádságrészlet ezt így fogja össze: *„Hozd el, óh Uram, azt az arany időt, melyben az igaz tudomány uralkodjon e Földön, hogy legyünk mindnyájan Isten prófétái, Istentől tanítottak.”*

A 16–18. századi elődök hitvallásos életének még e töredékes megidézése

beállítható az újszövetségi Zsidókhoz írt levél hitet erősítő és bátorító számításának sorába, amely önvalomása szerint kifogyna a szóból, ha a sok hithős példaként való bemutatása után még a további számtalan hasonló életéről is szólna (Zsid 11). *„Ezért tehát mi is, akiket a bizonyágtevőknek ekkora felleget vesz körül, [...] állhatatossággal fussuk meg az előttünk levő pályát”*. A szentírási levél e konklúziója (Zsid 12,1) mint ha elválaszthatatlan részét képezné az egyébként kétségkívül tudományos igényességű munkának.

Végezetül ki kell emelni, hogy külfelre is szépen sajtó alá rendezett kiadvánnyal van dolgunk. Képanyaga a szöveggel szerves kapcsolatban álló valódi tárlatvezetés. A leírt anyag olvasásakor nemcsak kiegészítő információt nyújt, de szüntelen megállásra, gondolataink elkalandozására biztat, ezáltal is megeleveníve a szövegbe foglaltakat.

(Dienes Dénes: Reformátusok Felső-Magyarországon a 16–18. században. „...legyünk mindnyájan Isten prófétái...” Válogatott tanulmányok. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022. 164 o. ISBN 978-615-5787-29-4. Nemzet, egyház, művelődés 14. Sorozatszerkesztő: Dienes Dénes. ISSN 1785-6345)

A. GERGELY András

Lassú önéletrajz

Az önéletírásnak mindig számos oka, módja, korszaka van. Hol szerzői önélszámolás, hol korszellem, máskor divattá váló emlékezet-felhalmozás, máskor épp ennek forgalmazása, felmutatása, impozáns gyűjteménnyé építése. Ám lényegét tekintve, mindegyik a megőrzésre törekszik. Ki sajátját, mások a többiekét, kevesebben a társadalomét, sokkal többen a családot mentik, oly verbális érték formájában, amelynek utóbb még helyet sem könnyen talál a környezet.

Ilyesféle összegző szemlézés Ladányi János *Lassú elszakadás* című monografikus kötete. A címbe épített tempó-jelzet azért is kihívó, mert Ladányi a hazai szociológia egyik legismertebb szerzője, aki évtizedek óta (a hetvenes évek elejétől) egyetemi oktatóként kutatja-elemzitanítja a szocializáció iskolai, társadalmi, lakóhelyi, mobilitási, szociálpolitikai, egyenlőtlenségi kérdéseit. Szakmai monográfiáit a kirekesztettség, a cigányság helyzete, az egyenlőtlenségek rendszerének működésmódjai töltötték meg, mégpedig korántsem visszafogott lendülettel és hatékonysággal.

Egyszóval a lassúság itt nem a társadalmi folyamatok jelzője. Elsősorban a személyes tudás, a családi meghatározottság jele inkább, „egyfajta szoci-

alizációtörténetnek is felfogható” írásban átölelve, de nem kevésbé szülővárosának, Újpestnek kellően személyes hangot adva. „Eddigi munkásságom során már rengeteg mindenről írtam, de Újpestről, a szülővárosomról, a családomról, származásomról még soha. Úgy gondolkodtam, hogy ezekkel a meghatározottságaimmal kapcsolatban nem tudok, nem is akarok objektív lenni. Az ilyen, nem objektív témakörökkel pedig ne szociológusok, inkább alanyi költők foglalkozzanak. Ebben a könyvben elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy egy egymáshoz nagyon közel élő, meglehetősen heterogén közösség tagjai hogyan vélekednek saját magukról, ismerőseikről és barátaikról. A könyv egyes részei Újpestről, az elsüllyedt városról, a valaha Újpesten élt családomról, szomszédainkról, 1956 emlékezetéről, újpesti iskoláimról, Duna mellett töltött fiatakoromról, újpesti barátaimról és politikai szerencsétlenkedéseimről szólnak. A szöveges részekhez fekete-fehér archív és új fotók társulnak. Az utóbbiak Csanádi Gábor munkái...” – szól a kötet hátoldali ismertetőjében a műről. S részben azonos szavakkal az előszóban. Kihívó különbség mégis, hogy az általam dőltté tett szavak a hátoldalon nem,

a *Bevezetésben* azonban tartalmazzák a zsidó szót is: „...a családomról, zsidó származásomról még soha”. A „rendhagyó önéletrajzi töredék” mint minősítés (11. o.) jelzi, hogy az újpesti polgárság, a vendéglők, kiskocsmák, polgári életstílus, gyárak, nagyüzemi munkásság és hivatalnokság érintett volt/maradt a „buldózeres városrehabilitáció” során lakóteleppel feltöltött városrész sorsának alakulásában, s nem utolsósorban az egykor önálló település 16 ezernyi zsidó lakosságának elvesztésében, a trianoni idők fellendülését követő súlyos leromlásban, az értékvesztésben, a sokszínűség eltűnésének megannyi okozatában. Lassú elszakadása volt ez a városlakóknak saját városuktól, amelyet kerületté fokozott le a Budapest-egyesítés programja, a befektetők és bankárok, az ipari tőke és feldolgozóipari ágazatok egész gazdag rendszerének Trianon utáni leromlása, a polgári értékek és normák ugyancsak impozáns világától eltávolodás ideje.

A „saját eltávolodás” mint lassú elszakadás (a 10. fejezet szerint) 1973-ban kezdődött, akkor már a „buldózeres rehabilitáció” minden nyomától szenvedő Újpestről. Megmaradt azonban, ami elszakíthatatlan: az emlékek tömege, a terek és tájak lenyomata, a fiatalessággal elmúló idő felnőttkori világgá alakulásában kulturális sokk tónusában jelentkező kapaszkodások láncolata, a személyes kötődések mellett az iparosokhoz, boltokhoz, kulturális örökség apróságaihoz, mindenféle identitáshoz ragaszkodás nyomában még „mentegethető” szeretet-igény és kötődés-biztonság (55–56. o.). De a leválás ideje még egybe eshetett a holokausztban szinte „majdnem

mindenki elpusztult”-tal; azzal, amiről mint a történelem terhéről, beszélni is tilos volt, s a „családhányos” származás vált általánosabbá (22–23. o.). Ladányi aprólékos rajzot ad a „három szomszédos ház” világáról, újpesti iskoláiról, ifjúsági mozgalomról (KISZ), a Tungram strandjáról és a Rómairól, a Szentendrei szigetről és a nyaralóvilágról, a munkássorsok változatairól, egykori barátokról és zsványkodások társaságairól.

Mégis, valamiképpen megmarad az alapkérdés, a „lassú elszakadás” jelentése, ennek árnyalt sokféleségében. Rokonok, akik zsidók, ismerősök, akik szintén, s megint mások, akik ugyan nem, vagy már nem, de maga a helyi világ mégis úgy tekinti, mintha azok lennének. Nincs hangsúlyosan szó szakrális hagyományról, rítusokról – de van számos érzékeny élmény-tónus helyszínekről, közösségről, kulturális örökségről. S miközben ténylegesen végbemegy egy lassú „leoldódás” a hittől, az újpesti tájtól, a hozott örökség szinte egészétől, megmarad a kultúra állandósultságában ennek értéke, mértéke, fontossága. A saját zsidóságvállalása vagy megvallása életút-kérdés volt Ladányi számára, de minduntalan az ettől való elválás is hangot kap. A városszociológus – aki a városrész lelkét törekszik visszaadni – a közgondolkodásban jártas szakember, aki a városa-városnegyede apró kavicsait is ismerte egykor, de távolra szakad, s a kövek összegörögnek, építményekké lesznek, dőzerolt vagy felmagasztosult emlékké. Aki szakmájában szigorú tárgyilagosságra törekszik, itt most jólesően mesél, földidéz, összegzően láttat. Szinte megsimogatja Újpestet, miközben búcsút int feléje...

Önéletrajzi töredékek a kötet alcíme. Ez is mutatja a szerzői habitus tartalmát: egy fejezetekre bontott, emlékekből aprólékosan összeállított, saját belső ívvel megformált mű, amely töredékre utal. S bizonyosan nem teljes Újpest-monográfia, bár a kötet majdnem felét kitevő képanyaga roppant gazdaggá teszi, köz-történeti szempontból is értékessé! Ami az „elszakadás” elnyújtott ütemében még elfér, az is bőkezű hozzájárulás a tér és társadalom mibenlétéhez. Indító és záró

hivatkozása, amely a „második vírushul-lám” nyújtotta lehetőségre, e monogra-fikus biográfia megalkotására módot és késztetést adott – egyben a felelősség idejére, a múlt jelen megértésének fon-tosságára utal. E társadalomszociológiai jelenség mint széles bázis, az elmúlástól a megörökítés felé vezető útként mégis annyi, ami kivételes értéké teszi Ladá-nyi kötetét. Sokkal kevésbé lassúként, mint az idő azt engedné...

(Ladányi János Lassú elszakadás. Önéle-trajzi töredékek. Noran Libro Kiadó, Bu-dapest, 2021. 128 o. ISBN 978-963-517-303-7)

BAKONYI István

Vallomások tájról, hazáról, kultúráról

Színes útirajzokat írni és olvasni hálás dolog. Eljuthatunk általuk olyan tájakra és világokba, ahova nincs mindig szeren-csénk megérkezni a valóságban. S talán olyan hozadékuk is lehet, hogy a jövő-ben fölkeressük ezeket a helyszíneket. Így vagyunk Lukáts János kötetbe ren-dezett íásaival. Számos regénye, novel-lás- és verseskötete jelent meg korábban. Írt tanulmányokat és meséket is. Tehát nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy sokoldalú alkotó, szép életművel a háta mögött, közelítve a nyolcvanadik eszten-dőhöz.

A *Tájak tenyerén* című kötet számos műve a Lyukasórában és más országos orgánumban jelent meg először. Éppen ebben a folyóiratban írja egyik re-cenzense: „...nemes hagyományt tart életben, amikor felkínálja menüjét az ol-vasóknak, azzal a kivételes lehetőséggel, hogy nem kell sorrendben látogatni az egyes helyszíneket, hanem hangulattól, kedvtől függetlenül válogathatnak, akár egy meghitt, csöndes vendéglőben, és ol-vasás közben fel-felidézve saját élménye-inket olyan érzésünk támadhat, mintha együtt jártunk volna azon a helyen. Az útinapló, az útleírás a legősibb műfajok egyike, az ókortól napjainkig. A *Tájak, tenyerén* maga a szerelmes földrajz...”

(Aknay Tibor: *A peregrinus iszákja. Lukáts János: Tájak tenyerén*. Lyukasóra, 2022/7. 34.)

A szövegnek itt különösen fontos a szerepe, hiszen képek nélkül kalauzol el bennünket a szerző sok-sok tájra, város-ba itthon és külföldön. (Előbbiek vannak túlsúlyban.) Azért fölvetődik az ember-ben a kérdés: kár, hogy legalább néhány fotó nincs benne ebben az egyébként igényes kötetben. Miként magas szín-vonalú a címlapon látható fénykép: őszi táj fával, vízzel, a háttérben épülettel, pontosabban kastéllyal. De a természet az igazán hangsúlyos itt, a füzerradványi Károlyi-kastély parkjában. És tegyük hozzá, hogy ez a kép is Lukáts János al-kotása!

„...Utazni csodálatos dolog... Éle-tem nagy vállalkozása volt, hogy tíz éve elkezdtem fölfedezni a magyar kisváros-okat. Megismertem és „magamévá ír-tam” huszonnégyszáz, az élményekhez sze-mélyes véleményemet is hozzáfűztem. A világ kinyílt előttem, szinte akkor ismer-tem meg a hazámat, történelmünket, Magyarországot értékeit...” – olvassuk a kötet háttéréről és eredetéről a hátapon. Igen, így van ez. Sokszor egy-egy utazás alkalmával döbbenünk rá az utazásnál fontosabb összefüggésekre. Olyanokra,

amelyekre az utazások nélkül nem tudnánk. A külső utazás aztán átalakul egyfajta belső, szellemi utazássá. Földközeli és szellemi változatban. Persze az alkotó képzelet segítségével.

A haza szeretetének megnyilvánulásai ezek az írások, sok történelmi tény-nyel, építészeti és kulturális érték fölmutatásával. „...A tér és az idő egy-egy csodálatos szeletét volt módomban megismerni e hét-nyolc esztendő alatt. Minden kisváros más, egyéni és összetéveszthetetlen, végzetét és szerencsáját, múltját hordozza és jövőjét tervezi. És mégis... időnként elképesztő hasonlóságok tűnnek elő a városok között, a terek berendezésében, a folyópartok megformálásában, a szentek alakjának kőbevézésében. Az utca- és térnevekben, az emléktáblák megszövegezésében...” – olvassuk az előszóban, az *Útravaló* című eligazító írásban. S valóban: ehhez méltó Lukáts János mindegyik írása.

A legbőségesebb első fejezet a magyar a kisvárosoké, Váctól Esztergomig. E két név mutatja, hogy a kisvárosok egyben történelmileg, a kultúra (és a gazdaság) révén igencsak fontos lakóhelyek és települések. S mivel szerzőnk szépíró, természetes, hogy az irodalmi vonatkozások mindig elsődlegesek nála. Vác esetében például Petőfi Sándor, Balassagyarmatnál Szabó Lőrinc, Kiskőrösönél is Petőfi, Nagykőrösönél Arany János, stb. Főlelevenít velük kapcsolatban néhány epizódot, kiegészítve ismereteinket. Igen, ez az ismeretterjesztés az egyik legfontosabb értéke ennek a vállalkozásnak. Akár a történelem hol dicső, hol kevésbé dicső mozzanataira, az épületek és szobrok, vagy éppen a festői táj elemeire gondolunk. Szerencsések az arányok, a

személyes hang és vallomás, valamint a legjobb értelemben vett ismeretterjesztés között.

Természetesen az érzelmek kifejeződése hasonlóképpen az érdekek közé tartozik a „pannonföldi peregrinus” tollán. Az olvasó szinte beleszédül a sok információba, amikor egy-egy város látóival találkozik. S ha már érintettük a történelmet, álljon itt egy részlet a viharos múlt igazolásáról, Sátorajáújhelyről szólva: „...a határszélre vetett város, nem a várost utasították az országos történelemórán az utolsó padba, hanem a határt szabták meg a város szegényes partjának a középvezetékében, amelyet egy távoli világvárosból „hajózható folyónak” minősítettek. Múltjába olyan neveket hordoz, mint Rákóczi fejedelem, az ifjú Kossuth vagy Kazinczy, a tisztaszívű literátor...” Zemplén egyébként is a sokat emlegetett tájak közé tartozik Lukáts Jánosnál.

Egyik legszínesebb és legemlékezetesebb írása éppen a *Zendülj, Zemplén!* Az állandó kalauz, „Viola tanárnő” segítségével vágunk a szerzővel együtt neki a gyönyörű útnak, hogy fölfedezzük ennek a nemes tájhazának oly sok értékét és vonzó helyszíneit. Vannak itt hegyek-völgyek, vannak itt várak és vonzó kisvárosok, tele történelmi és kulturális emlékekkel. De van bennük élet is. Fontos helyszín Vizsoly. Vagy éppen Gönc. S a Károli-szobor kapcsán ezt olvassuk: „...maga gyalog vitte az elkészült kéziratlapokat Vizsolyba, a nyomdász Mantskovics Bálintnak öt-tíz oldalanként, három-négy naponként, hóban-fagyban. Az első teljes magyar Biblia apró építőkockáit, máig mondott mondatait...” A Lukáts-féle ismeret-

terjesztés szép példája a részlet, némi kulisszatitokkal. Az apróságokból összeálló nagy egész néhány szavas felmutatásával. Élvezhetően, olvasmányosan. A szépírási eszközeivel. És találunk nála lírai elemekkel dúsított szépprózát: „...Ragyog a májusi nap, a cukrászda legalább húszféle fagyaltot kínál, közöttük sajátos íze van a bodzának, illata a napos hegyoldalakat idézi, színe fehér-szürke, apró fekete pettyekkel...”

A Zemplénhez kötődő írás az egyik legemlékezetesebb ebben a fontos könyvben. Így adózik a szerző a magyar történelem és kultúra kiemelkedő tájának. Nem titkolt lelkesedéssel és biztos tudással. S hogy milyen sokirányú az érdeklődése, azt ezen írás befejező sorai igazolják: „...Telkibánya bejáratánál még megállunk. Feltapogatózunk a dombra, ott töprengenek a bányásztorpék mind a négyen: a csákányos, a kalapácsos, a puttonyos, és a negyedik a lapáttal. Még a kezüket is megszorítjuk, jelezve, hogy visszatérünk ide.”

Lukáts János mindenütt a szépséget, az emberit keresi, a tartós értéket kutatja. S a tágasság monumentális: Gyulától Kőszegig, Sátorajáújhelytől Keszthelyig terjed. Az összekötő folyók szeretete vezérli, miközben a módos városokat mutatja be. Szövegeibe befér

egy kis nyelvészkedés is. Például így, az „idegenforgalom” ürügyén: „...Nem tudok megbarátkozni ezzel a szóval, még kevésbé a fogalommal. Idegen-e, aki azért érkezik éppen, hogy ismerős legyen valahol...” A szellemes író szavai ezek. Azé az íróé, aki ezen a módon szolgálja hazája kultúráját és irodalmát.

A *Járok-kelek...itthon vagyok* című fejezet „vegyes felvágott”, nagyobb lélegzetű írásokat tartalmaz. A korábbiaknál több itt a személyes élmény, tele eleven történetekkel. A Viola tanárnő személye köré épített elbeszélés kétségkívül szépírói erőnyeket mutat föl. Uralkodnak a novellisztikus elemek uralkodnak. A korábbi egyes szám első személy harmadik személyre vált. Aztán átkelünk az országhatáron az Őrségből Graz felé. S ez egyben átmenet az utolsó fejezet irányába, hiszen ott külföldi tájak és élmények következnek, az olaszországi Velencétől az erdélyi Hargitáig. Így kanyarodunk vissza a magyar tájhoz és kultúrához. Az útirajz futólagos, a teljesség igénye nélkül. Miként az egész kötet arra hívja az olvasót, hogy érdemes ezeket a tájakat fölfedezni, vagy éppen oda visszatérni. Biztató a könyv utolsó mondata a *Hargita élni akar...* – *Székellyöldi jegyzetek* című írásból: „...Legközelebb majd ott folytatjuk, ahol most abbahagytuk.”

(Lukáts János: *Tájak tenyerén. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2022. 306 o. ISBN 978-963-5341-19-1*)

Egyetemi könyvespolc*

LOVAS Anett

Óda a barátsághoz

(Kun Árpád: Takarító férfi)

Talán nem túlzás egy évtized távlatából kijelenteni, hogy Kun Árpád *Boldog Észak* című regénye a 2010-es évek legnagyobb szenzációja volt a kortárs magyar irodalomban. A 2013-as regényt lelkes kritikák kísérték, és a rangos Aegon Művészeti Díjban is részesült. Fokozott várakozás övezte a korábban versekkel, kisprózákkal jelentkező szerző újabb regényeit: a 2016-os *Megint hazavárunk* személyesebb hangvételű, önéletrajzi ihletű szöveg lett, mely azonban nem kapott az elsőhöz hasonló egyöntetű elismerést. Legújabb könyvében, a 2022-es *Takarító férfi*ben szintén egyes szám első személyben szólal meg az elbeszélő, de a főhőst már nem Kun Árpádnak hívják, hanem Medárdusnak, és hangsúlyos szerep jut annak a kapcsolati hálónak, amelyet a főszereplő szőtt maga köré – vagy amely mintegy véletlenszerűen alakult így.

Medárdus középkorú, „révbe ért” férfi. Három gyermeket nevelnek feleségével, Borival, aki a negyedik gyermekkel várandós. Apaként gyakran tehetetlen, nyomja a vállát az „elég jó szülőséggel” járó kötelezettségek sora. Stabil munkája van, otthont teremtett egy norvég kisvárosban, feladatait lelkiismeretesen végzi. Alvászavara van és szorong. Medárdus takarító férfi: a jelző nemcsak a munkájára utal, hanem arra a működésmódra is, mellyel szinte kétség-

beesetten próbál élete minden területén rendet tenni és rendet tartani. Erőfeszítései azonban gyakran kudarcot vallanak, és ezt az őrlődést mintegy szükségszerűen akasztja meg egy autóbaleset, melyben ugyan sem ő, sem a vele utazó gyerekei nem sérülnek meg, de autója totálkárosra török.

Számos szépirodalmi szöveg beszél arról a tapasztalatról, hogy amikor az egyén egy szorongató élethelyzetből nem találja a kiutat, akkor jön egy hirtelen fordulat, ami más fénytörésben láttatja az eddig történeteket, és új perspektívákat nyit az életút folytatásához. Medárdust egy mély emberi kapcsolat segíti a tovább haladásban: az autószerelő műhelyben ismerkedik meg egy színesbőrű férfival, Justinnel, aki pillanatok alatt először a gyerekek bizalmát nyeri el, majd Medárdus legjobb barátjává válik. A regény így a felnőttkori, érett barátságok dicséreteként is olvasható, mintegy a „kapcsolatainkban gyógyulunk” pszichológiai belátást is szemléltetve. A regény azonban több, mint lélektani példázat: sűrű utalásrendszerrel átszótt nyelve, összetett karakterei, a szülő-gyermek, férj-feleség viszony problémáinak és szépségeinek bemutatása által válik maradandó olvasmányélménnyé.

(Kun Árpád: *Takarító férfi*. Magvető Kiadó, Budapest, 2022. 368 o. ISBN: 978-963-14-3216-9)

* Folyóiratunk új rovatot indít *Egyetemi könyvespolc* címmel. Az egy oldalas cikk(ek)ben a szerző – könyvajánló jelleggel – betekintést nyújt arról, hogy mit olvas mostanában. Elsőként Lovas Anett ajánlóját tesszük közzé, s várjuk olvasóink további írásait.

